

اسلم رسو پوری

سرایگی تنقید تے مابعد نوآبادیاتی نظریہ

سرائیکی تنقید تے مابعد نوآبادیاتی نظریہ

اسلم رسولپوری

سرائیکی پبلی کیشنز رسولپور

Siraiki Criticism and Postcolonial Theory

by

Aslam Rasoolpuri

سبھے حق را کھویں ہن

ناں کتاب: سرائیکی تنقید تے مابعد نوآبادیاتی نظریہ
لکھاری: اسلم رسولپوری
کھ پنوں پیننگ: مشرق بمقابلہ مغرب از سائرہ وسیم (امریکہ)
کپوزر: خرم شہزاد
پکٹری: 500
چھپائی داسال: 2017ء
مل: 490 روپے
چھپندڑ: سرائیکی پبلی کیشنز رسولپور

گیا تری پسى واک

دے تانویں

جتي ماڻڪ ماڳ، نتي چوران تڪيو،
سنون تن سڀاڳ، امل جن اباھيو.

شاھ عبداللطيف ڀٽائي

اساں ڏاند وساھياں والے
مارے ڳئے بے خوندي
زور وراں دے ہتھوں، ساڙياں
وستياں شھر اموندي
اساں وي جے ھل دي اوڙ اچ
چا بارود رھندي
ساڙے تن تے نيل نہ ھوندي
برھوں پار نہ چندي

اشوال

تندیر

- ۸ • مہاگ: نوآبادیات تے ایندے بیجاناں
- ۷۳ • مابعدنوآبادیاتی قوم پرستی تے سراہیکی سُخاڻ
- ۸۶ • مابعدنوآبادیاتی دور تے سراہیکی ادب دا جزوی مطالعہ
- ۹۹ • ناول گھاڻ تے مابعدنوآبادیاتی منحصر
- ۱۰۶ • سراہیکی متن دی ردِ تشکیلی قرأت
- ۱۱۲ • سندھو دے ردھم وچ شاعری
- ۱۲۸ • حبیب اللہ طارق دی شاعری تے ردھن دا نظریہ فن
- ۱۳۳ • انقلاب دی جمالیات دا شاعر
- ۱۳۸ • وسیب نال جڑت دی شاعری
- ۱۴۵ • آئی ایم سٹل تھریت ٹوڈیم

نوآبادیات تے ایندے ہیجاناں

انسانی تاریخ وچ میکوں کئی انجھا سوجھواں نہیں ملدے جیہندی سوجھ بردور وچ ٹھیک رہی ہووے۔ فکر انسانی لباس وانگوں ہوندی ہے جیرھی وقت گزرن نال میلی تھی تے گھس کراہیں بیکار تھی ویندی ہے تے ول نوں نسل کوں نوں سوجھ دا چولا پاون پوندے۔ البتہ وڈے مفکرین وڈے سوال چاتے ہوندن جیرھے کڈاہیں اپنی اہمیت نہیں گھٹیندے تے ہر دور دے دانشورا نہیں سوالیں دا جواب گولن دا اہر کریندے رہ ویندن۔ سگمنڈ فرائیڈ دی فکر بارے آکھیا ویندے جواہ اوندا وڈا حصہ بیکار ہے لیکن اوندے چاتے ہوئے سوالات ساڈے کیتے اوفریم ہن جیندے وچ ہر دور دا سوجھواں اپنی سوجھ دی تصویر ٹھہریندے ارہسی فرائیڈ دی لکھت ”تہذیب تے ایندے ہیجاناں“ دی پیروی وچ انگریزی زبان وچ لکھن آ لے پاکستانی ادیب محسن حامد اپنی لکھت دا ناں ایس رکھیے ”ہیجان تے ایندیاں تہذیبیاں“ فکر انگیز لکھت ہے۔ میں فرائیڈ وانگوں تہذیب تے الزام نمی لیندا جو کچھ لیں وڈے ہاکیں کنوں مابعد نوآبادیاتی نظریے دا مطالعہ کریندیں ہوئیں میکوں مابعد نوآبادیاتی نظام تے اوندے اثرات تے سمجھی دنیا دے ہوں سارے مسئلین دا منڈھ لگدن۔ (۱) ات واسطے میں نوآبادیات تے

۱۔ پہلی دنیا وچ دہی دینا تے تہذیبی دنیا آلی سیاسی تقسیم میں نہیں منیندا۔ ایہ تقسیم سامراجی طاقتیں بنائی ہے۔

ایندے بیجاناں دی گویڑ وچ سرائیکی تنقید دی ایس کتاب دے مضمون لکھین۔ ایہ کتاب میڈی تازہ فکر دی نمائندگی کریندی ہے تے سرائیکی تنقید وچ میڈے اجاں تک دے ارتقاء کوں بیان کریندی ہے۔

(۲)

مابعد نوآبادیاتی نظریے تے ایندی ادبی تنقید تے بحث کنوں پہلے میں ضروری سمجھاں مغربی ادیبیں دے ادراک تے نظر سٹی ونجے جو او اپنے محکومیں کوں کیویں ڈیہدے ہن۔ میں ایندے کیتے کپلنگ تے کونراڈ کوں چٹھے۔ نوبیل انعام یافتہ رڈیارد کپلنگ (1865-1936) انگریزی زبان دا ادیب تے شاعر ہا۔ اوندی بدنام زمانہ نظم ”گورے آدمی دا بار“ نوآبادیاتی نظام دی بنیاد فراہم کریندی ہے۔ ایہ نظم ڈاہ فروری اٹھاراں سو ننانوے کوں شائع تھئی۔ ایس نظم دا انگریزی کنوں سرائیکی وچ آزاد ترجمہ پیٹھ وچ ڈیکھو۔

گورا آدمی بار چنیدے

تو آڈی نسل کوں اگوتے بھچن کیتے

اپنے پالیس کوں ہجرت کیتے وچ پابند کریندے

اپنے محکومیں دی خدمت گاری کیتے

”باری آتھر“ وچ تا نگھن

درندے تے بھوڑیے لوکیں کوں

اپنے نویں اپڑیے اکھڑیے لوکیں کوں

جیرھے ادھے ابلیس تے ادھے انسان ہن۔

گورا آدمی بارچیندے، صبر نال برداشت کریندے
 دہشت دے خطرے کوں روکیندے تے تکبر دے ڈکھاوے کوں سہندے
 کھلے دل تے سادگی نال، سوواری ڈسیا گئے
 ڈو جھیس (محکومیں) دا فائدہ چہندے تے ڈو جھیس (محکومیں) دے فائدے
 کیتے کم کریندے

گورا آدمی بارچیندے 'امن' دی خاطر وحشیانہ جنگیں دا
 کال دامنہ بھریندے تے بیماری کوں ملیندے
 جڈاں ڈو جھیس کوں مقصد ملن آلا ہوندے
 ڈیکھو، اے تروٹی تے توہم پرست (محکوم) ساریں امیدیں تے پاٹی پھیریندن
 گورا آدمی بارچیندے ایہ بادشاہ دی ڈکھاوے آلی حکمرانی نہیں
 مزیریں تے بھنگیں آلی مشقت ہے ایہ شان و شوکت آلا کم نہیں
 بندرگاہیں تے جتھاں تساں داخل نوہے تھی سگدے، جیرھی سڑکیں تے
 تساں ٹرنوہے سگدے

وہنج تے انھیں کوں بٹاواٹا تے (ایں کم وچ مر گئے) اپٹے بندیں کوں اتھ دفاوٹا
 گورا آدمی بارچیندے، او تھوڑی چیل سدھی نہیں کر سگدا
 نہ تھکاوٹ لہاواٹ کیتے آزادی دی گالھ آکھ سگدے

بھانویں رووویا ڈسکو بھانویں چھوڑویا کم کرو
 اے گونگے، اکھڑیے لوک (محکوم) تو آڈا تے تو آڈے خداویں دانروار کریسن
 گورا آدمی بارچیندے، جیرھا پگانہ وقتیں وچ کیتس

(فاتحانہ) پتیریں آلا تاج پا، سدھی مخلصانہ تعریف نال

(گورا آدمی) اہگوں ٹر، سالیں کنوں لا حاصل کم دے با دا پٹے اندر ڈکھیے

محنت نال کھٹی کیتی دانائی نال (رہنمائی کر) ایہ تپڈے، مسریریں دا حکم دا ہے!

کیا ہندوستان تے افریقہ دے کالونیس وچ نوآباد کار ایہو کجھ کریندہ

گئے؟ ایہ چٹا کوڑ ہے۔ ہک دانشور آکھیا ہا ”گورے آدمی دا بار“ الٹ محکوم لوک چنی

ودن۔ ایں نظم دی روایتی تشریح ایہ کیتی ویندی ہے گوری نسل دے یورپی انسان محنت

نال سٹپ کٹھا کیتے ول ایہ اوندی اخلاقی ذمہ داری ہے۔ اوڈ و جھے لوکیں تے حکمرانی

کرتے انھیں کوں مہذب بناوے ایہ نظم اتے اتجھایا ادب نوآباد کاری دا جواز فراہم

کریندے تے مغربی ذہنت کوں فاش کریندے جیرھی ڈ و جھے لوکیں کوں آپ کنوں

کم تر سمجھیندی ہے۔ ایں نظم وچ کیتے گئے دعویں دے الٹ کھیڈ جاری رہ گئے۔ ماضی

وچ افریقہ وچ گورے لوکیں جانوریں وانگوں ”کالے“ افریقیں دا شکار کرتے انھیں

کوں غلامیں دیں منڈیں وچ ونج و تپے۔ گوریں اپنے محکومیں کو سر عام کوڑے مارین

اپنے محکومیں کوں اپٹا نو کرٹاتے جتیاں پالش کروائیں، اپنے گھریں دیاں صفایاں کر

وائیں، محکومیں کوں جیلیں وچ سٹ تے ماریے کیٹے، محکومیں دیں ذالیں نال جنسی

زیادتیاں کیتن، محکومیں کوں بکھار کھیے، محکومیں گوریں کوں پاکلیں وچ چاتے انھیں

محکومیں دے گاٹے وچ زنزیر پاتن، محکومیں کنوں اپنے پیر چواتے بے عزت کیتے غرض

گورے حکمرانیں افریقہ تے ہندوستان دے محکومیں نال ہر غیر انسانی سلوک کیتے۔

لیکن ایہ نظم کجھ ہیا ڈ سیندی ہے۔ ایہ نظم کوڑ دا پلندہ ہے۔ جیکر گوریں منڈھ

وچ کئی مشقت بھوگپی وی ہے تاں اپنی حکمرانی قائم کرن کیتے۔ جیرھی انھیں جدید

اسلحے تے ٹیکنالوجی دے علاوہ علم (مستشرقیت) دی طاقت نال گھدی ہے۔ نوآباد کاریں دی حکمرانی دا جواز ظلم تے جبر ہا۔

چنو آچے دی تنقید ”اندھارے دادل“ تے ہوں مشہور تھئی انگریزی زبان دے ادیب جوزف کونراڈ دانا ولٹ ”اندھارے دادل“ مغرب دی مشرق بارے کج فہمی دی بنیاد تے لکھیا گئے۔ جیرھے سڑدی تے تیل سٹن داکم کیتا۔ ”اندھارے دادل“ دی کہانی ایندا ہک کردار چارلی مارلو بیان کریندے جیرھا دریائے ٹیمز تے کجھ پے مسافریں نال پٹھا ہوندے۔ اوڈ سیندے مارلو ہک جہاز ران رہ گئے۔ اونکوں ہک یورپی تجارتی کمپنی ولوں جہاز ران دی نوکری ملی۔ اوں افریقہ دے ادھ وچ دریائے کشتی چلاوٹی ہئی۔ جتھوں یورپی تجارتی کمپنی ہاتھی دے ڈنڈ برآمد کریندی ہے۔ مارلو افریقہ پچدے تاں ساحل تے اونکوں ہک کشتی گھن تے کانگو دے دریائیں دو نکل ویندی ہے۔ راہ وچ اوڈیہدے فرانسیسی نوآبادکار جنگلیں تے اندھا دھند فائرنگ پے کریندن تانجو لوکل باغی مر سکین۔ مارلو کمپنی دے سٹیشن تے پچ تے ڈیہدے اتھاں افریقیس کونں مشقت کرائی ویندی پئی ہوندی ہے۔ جنھیں کونں کمپنی مجرم آہدی ہے۔ اصل وچ او غلام بٹائے گئے افریقی ہوندن۔ ایس سٹیشن تے قیام دے باد مارلو کونں ہک کمپنی دے قابل ایجنٹ کر نزارے ڈیسا ویندے۔ کجھ جہاڑیں دے سفر دے باد مارلو کمپنی دے سنٹرل سٹیشن تے پچدے تے اونکوں پتہ لگدے جیرھی کشتی اوں چلاوٹی ہئی او پڈ گئی ہے تے ترے مہینے باد ٹھیک تھیسے ول او کمپنی دے مینجر نال دریادے بالائی سٹیشن تے ویندے تے دیر تھی ونجٹن پاروں او سچیندن کئی پتہ نہیں ادھلے سٹیشن تے کون جیندا ہوسی تے کون مر گیا ہوسی۔ ہک شام مارلو مینجر تے اوندے چاچے

(جیرھا افریقہ کنوں معدنیات تے جو اہرات کڈھن آلی ہک لاپچی کمپنی داسر براہ ہوندے) دیاں گالھیں سڈے جو کرٹز ہک سال پہلے ہاتھی دے ڈنڈ برآمد کرن آلی کمپنی کوں آکھیا ہامیکوں کلہا چھوڑ ڈیوتے اوں چنگے چنگے ہاتھی دے ڈنڈوی دریا برد کر ڈتے ہن۔ ول کمپنی کرٹز دے علاقے وچ ہک پیا (روسی) ایجنٹ بھیج ڈتا ہا کمپنی کرٹز کوں پھاسی ڈیون دا فیصلہ کیتا۔ تاکہ ڈوجھے ملاز میں کیتے عبرت ناک مثال قائم کیتی وئج سگے۔ کشتی اہگوتے سفر کریندی اے تاں کنارے کنوں افریقی لوک سفید قام لوکیں کوں ڈیکھتے کوکڑیاں تے سیٹیاں مارن لگ ویندن۔ مارلو اہدے میڈے کیتے اوکھا ہے جو انھیں وحشیوں میں انسانیت دا حصہ مناں۔ اتھاں مارلو دی گالھ مہاڑ شرمناک حد تک نسل پرستانہ لگدی ہے۔ مارلو اپنی ٹیم دے نال دریا دی مٹ تے پج تے ہک جھونپڑی ڈیہدے جیندے وچ ہک انگریزی کتاب لائھی ہوندی ہے۔ گویا اتھ کئی انگریز رہندے۔ کجھ جھاڑیں باد ہک فجر ویلھے کھیڑ چھاویندی ہے تے مارلو کھیڑ دے ہٹن دی تانگھ دے دوران چیکریں دیاں آوازاں سنڈے۔ کھیڑ دے باد اوکشتی تے سفر اندرون جنگل ڈو شروع کریندن تاں کنارے کنوں افریقی بھاآلے تیریں نال انھیں تے حملہ کر ڈیندن تے کشتی دے عملے دا ہک ملازم ماریا ویندے۔

مارلو سچیندے افریقیں دے اس نفرت زدہ ماحول وچ کرٹز تاں مر گیا ہوسی۔ دریا دی مٹ تے پج تے مارلو تے اوندی ٹیم سنٹرل سٹیشن تے اپڑویندی ہے جتھ ہک ترٹی بھنی عمارت تے ہک روسی بندہ ملدے جیڑھا کرٹز دی جاہ تے نواں ایجنٹ تعینات کیتا گیا ہوندے۔ ایہ روسی افریقیں دے حملے دی وضاحت کریندے۔ اوڈ سیندے افریقی حملہ کرتے تو آکوں مارن نہیں چہندے انھیں کوں ایہ خوف اے

تساں کرئز کون اتھوں گھن نہ ونچو۔ مارلو کون پتہ لگدے افریقی کرئز کون دیوتا منیدن۔ سنٹرل سٹیشن تے کھڑتے دو رہین نال مارلو ڈیہدے پریں کھائیں نیزیں تے گورے انسا میں دے سرنگئے کھڑن مارلو کون ڈیہدے کرئز دے خیال ونچ ایہ لوک باغی ہن ات واسطے انھیں دے سرکپ ڈتے گئیں۔ اتھوں اونتیجہ کڈھدے کرئز ہن وحشی ہن گئے۔ ایں دوران کرئز کون اوندی جھونپڑی کنوں نیجر چا آندے۔ کرئز ہوں بیمار ہوندے۔ نیجر تے کرئز ہک ہے نال بحث کریندن۔ کرئز اہدے کمپنی اوندے منصوبے کون خراب کریندی پئی ہے۔ نیجر اہدے کرئز کمپنی کون ہوں نقصان پہچائے۔ نیجر کون کرئز سیندے اوہک جہاڑے یورپ واپس اوسی۔ روسی ملازم کون مارلو ڈیہدے کمپنی تیکوں وی پھانسی ڈیوٹ دا منصوبہ بٹائے۔

روسی ملازم اتھوں بچ ویندے۔ رات کون مارلو دی اکھ کھلدی ہے تاں او کرئز دے پچھوں پچھوں ویندے۔ مارلو ڈیہدے کرئز افریقی رسومات ونچ حصہ گھنٹن کیتے بھادے نیڑے تہ گیا ہوندے۔ مارلو کرئز کون پچھوتے گھن آندے۔ اگلے جہاڑے کرئز کون کمپنی دی ٹیم نال ویندا ڈیکھتے افریقی مونجھے تھی ویندن۔ کرئز ہوں کمزور ہوندے تے او دوران پنڈھ جہاڑتے مرویندے۔ اوندے چھیکری الفاظ ہوندن ”ڈرا کلا، ڈرا کلا“ مارلو یورپ آتے کمپنی دے لوکیں کنوں انج رہن لگ پوندے کیونجھ کمپنی دے لوک افریقہ ونچ حالات دا ٹھیک علم نہیں رکھدے۔ ہک جہاڑے کمپنی دا ملازم مارلو کون آملدے تے او کرئز دے سارے خط تے رپورٹ ونگدے۔ مارلو صرف ملازم کون رپورٹ ڈیندے۔ ایہ رپورٹ ہوں اہم ہے۔ ایہ رپورٹ کرئز وحشی رسوم دے خاتمے دی انٹرنیشنل سوسائٹی کیتی لکھی ہوندی اے۔

ایں رپورٹ وچ کرٹز لکھدے سفید فام انسان چونکہ ہر اعتبار نال ہوں ترقی یافتہ ہے۔ انھیں وحشیں دے اہگوں سفید فام انسان دی حیثیت دیوتا دی ہے۔ سفید فام انسان افریقی وحشیں کوں مہذب بنا سکدے۔ کرٹز ایہ رپورٹ افریقیں دے وحشی رسوم وچ حصہ گھنن کوں پہلے لکھی ہوندی ہے۔ افریقیں دے رسوم ورواج دا تجربہ گھنن توں باد کرٹز رپورٹ دے چھیکڑتے ایہ الفاظ لکھدے ”سارے درندیں دا خاتمہ کر ڈیو“ (گویا ایہ وحشی افریقہ دا حتمی حل تجویز کیتا گیا ہا۔) مگر ہاتھی دے ڈند برآمد کرن آلی کمپنی دے ملازم کوں ایں رپورٹ نال کئی دلچسپی نہ ہئی۔ کجھ جھاڑیں باد کرٹز دا کرن مار لو کوں آملدے تے مار لو کوں کرٹز دے مشغلیں بارے ڈ سیندے ول مار لو کرٹز دی منکیتیر کوں ملن ویندے تاں او پچھدی ہے کرٹز دے چھیکڑی الفاظ کیا ہن۔ کرٹز دی منکیتیر دا دل رکھن کیتے مار لو کوڑ مار ڈیندے۔ او ڈ سیندے مرٹ کوں پہلے اوندے منہ وچوں تیڈا ناں نکھتے۔ ایں کہانی کوں بیان کرن آلا چارلی مار لو اہدے میکوں خوف آندے دریائے ٹیمز تے چلن آلی کشتی وی ساکوں اندھارے دے دل (افریقہ) ڈو گھدی ویندی ہے۔

ایں ناولٹ وچ جوزف کونراڈ دی کہانی کاری دی تیکنیک (گھاٹت) بے شک عروج تے نظر آندی ہے جیکوں دنیا دے عظیم کہانی کاریں دے مقابلے وچ رکھیا وچ سکدے۔ میں کونراڈ دے فن تے تنقید کرنی ہووے تاں میں ایندا تقابل زوسی ناول نگاریں دی فنی مہارت نال کرتے ایندی اہمیت واضح کرن چاہساں۔ لیکن اتھاں مغربی ذہن دے مشرق بارے ادراک کوں کجھن میڈا مقصد ہا۔ ایں ناولٹ دی کہانی کوں پتہ لگدے مغربی دانشوریں دی سوچ دی بنیاد نہ صرف مشرق دی کجھ نہیں

تے ہی بلکہ انھیں مشرق دے لوکیں کوں لئیے تے نال نال انھیں دے غیر انسان
 ہوون دے فتوے صادر کرتے دنیا کوں افریقہ دے خاتمے تے تیار تھی؛ گنہین۔
 مغربی دانشوریں دی کج فہمی نو آبادیاتی نظام داراہ سدھا کیتے۔ ایہ ناول کانگو بارے
 کوڑی کہانی نہیں بلکہ بلجیم کانگو کوں اپنی واقعی کالونی بنا یاہا۔ کپلنگ دی نظم اتے کوئراڈ دا
 ناول مغربی متعصبانہ ذہنیت دا استعارہ ہن۔

(۳)

نوآبادیات دی تاریخ تے نظر سٹی ونچے تاں پتہ لگدے برصغیر کوں کتھیں
 ڈھیر ظلم نوآبادکاریں افریقہ تے کیتن۔ میں نوآبادیات دے بیانات (جتھوں مابعد
 نوآبادیاتی نظریہ پھیلے) دا اندازہ لاؤن کیتے افریقی ملکیں دا ادب پڑھیے۔ میں انھیں
 دی نویں تاریخ تے نظر بھنوائی ہے تے انھیں دے ثقافتی تنوع میڈیں سوچیں تے گھاٹا
 اثر سیے۔ میڈ انبیادی سانگا ادب تے ادبی تنقید نال رہ گئے ات واسطے افریقی ادیبیں
 کوں اچکل ہوں ڈھیر متاثر ہاں نوبیل انعام یافتہ سوئز کا پہلا افریقی ادیب ہاجیندا
 میں مطالعہ کیتا۔ اس ”شیر تے گاہٹا“ دے لکھاری دا اثر میڈے اتے عارضی ہا۔
 ایندے بانیگر میوڈ (Negritude) تحریک دا مطالعہ کریندیں ہوئیں اس تحریک
 دے لکھاریں دے انگریزی تے اردو ترجمے پڑھیے تے ”نظمیں“ دے خالق لیو پولڈ
 سینگھو ردی شاعری میڈے دل وچ لہہ گئی۔ ول اگلا لکھاری ”تھنگز فال ایپارٹ“ دا
 خالق چنوآ اچے ہاجنیں میکوں اچ تیں اپنے وجد وچ رکھیا ہو یا ہے۔ چھیکو وچ میں
 رونہ ہال“ دے لکھاری گوگی واٹھیوگو کوں دریافت کیتا جیرھا میکوں سارے افریقی ما
 بعد نوآبادیاتی ادیبیں کوں تکرار لگدے۔ میڈی اچوکی مابعد نوآبادیاتی سوچ وچ

اینڈس لکھتیں داہوں وڈا ہتھ ہے۔

انھیں دے علاوہ "نوآبادیات: سامراجیت دا چھیکڑی مرحلہ" دے خالق
 کوامی ٹکرومہ (1909-1972) "افتادگان خاک" دے لکھاری فرانسینین
 (1925-1961) مستشرقیت دے لکھاری ایڈورڈ سعید (1935-2003) "نو
 آبادیات بارے ڈسکورس" دے خالق ایکی سیزر (1913-2008) "سوہنے اجاں
 کو مینی جائے" دے لکھاری آئی کیو آئی ارماہ (پ 1939) "پھل تے پرچھاویں"
 دے خالق بن اوکری (پ 1959) تے دریدا دی مترجم ہندوستانی نژاد امریکی
 لکھاری گیتا تری پسی واک دیں مابعدنوآبادیاتی لکھتیں میڈیاں سوچیں کون سٹھری
 بھنوالی ڈتی ہے۔ میں مابعدنوآبادیاتی نظریے تے اپٹے پکے اعتقاد دی وجہ برصغیر پاک
 و ہند وچ اپٹے مشاہدیں دے علاوہ افریقی لکھاریں کون سمجھاں افریقی لکھاریں میڈیا
 مابعدنوآبادیاتی سوچ دا کینوس وسیع کیٹے۔ افریقی لسانیات دا اثر وی میڈیا لسانی سوچ
 وچارتے تھئے۔ مابعدنوآبادیاتی نظریہ کجھ مقدمیں دے مجموعے دی بجائے ہک طرز فکر
 ہے۔ ایس فکر دے ہر زاویے کون اتھ بحث وچ آئیں ممکن کو مینی۔ تاہم میں نگوگی دے
 فن و فکر تے ڈونگھی نظر سٹیاں اوندی فکر تے فنی شخصیت میڈیاں سوچیں تے تترنگی ہے۔
 نگوگی و اتھیونگو کینیا دا ناول نگار، ڈرامہ نویس، نقاد تے مفکر ہے۔ میڈیا
 مطابق اوندی فکر نوآبادیات اتے ایندے ہیجاناں دے چو پھیروں گھمدی ہے تے
 دنیا ایندیں سوچیں کون مابعدنوآبادیاتی نظریات دے ناں نال جاٹدی ہے۔ ایہ منی
 منائی حقیقت ہے مابعدنوآبادیاتی نظریے دا طلوع نوآبادیاتی نظام دے قیام باجھوں
 ممکن کو میناں ہا۔ لیکن نوآبادیاتی دور تے، بعدنوآبادیاتی نظریہ ڈوانج انج شمس ہن۔

نگوگی و اتھیوگو دے وڈیریں اونداناں جیمز تھیوگو رکھیا۔ باد وچ اوں اپنی زبان تے ثقافت دی محبت وچ ایہ عیسائی ناں سٹ گھتیا تے نگوگی و اتھیوگو ناں اختیار کیتا۔ نگوگی دا جمناں ہک وستی کامی رتھو وچ 1938 کوں تھیا جتھاں اوں اپنا پلپن گزاریا۔ نگوگی دا تعلق کی کو یو (یا جی کو یو) زبان بولن آلے کی کو یو قبیلے نال ہا۔ کی کو یو قبیلہ کینیا دا سب توں وڈا قبیلہ ہے۔ اوندے خاندان ماؤ ماؤ بغاوت دیاں مشکاں بھوہیاں کیونجو نگوگی دا بھرا ”کینیا دی سرزمین تے آزادی دی فوج“ وچ لڑا پیا ہا۔ نگوگی اپنے کی کو یو قبیلے نال برطانوی آبادکاریں دے ظلم اپٹیں اکھیں نال ڈٹھے۔ اوکوں نکلے لاکنوں ادب دا ذوق ہاتے اوں یوگینڈا چوں میکرریونیورسٹی توں انگریزی ادب وچ گریجوایشن مکمل کیتی۔ اوندے دور طالب علمی وچ نگوگی دا ہک ڈرامہ ”کالا سیاسی“ 1962 وچ سٹیج تے کھیڈیا گیا۔ ایہ دور نگوگی کیتے اتھل پتھل داوی ہا۔

نگوگی یوگینڈا کنوں تعلیم پوری کرتے انگریزی ادب دے اگاں مطالعے کیتے برطانیہ روانہ تھی گیا۔ جتھاں لیڈز یونیورسٹی وچ اوزیر تعلیم رہیا۔ ایں دوران اوندی پہلا شہرہ آفاق ناول ”رونہ ہال“ 1964 وچ چھپیا تے انگلیسی دنیا وچ ایں ناول کوں ہوں پذیرائی ملی۔ ڈوجھنا ناول ”ادھ وچ دریا“ 1965 وچ چھپیا۔ ترتجھا ناول ”کنگ دادائے“ 1967 وچ چھپیا۔ ایں ناول دی فکری تشکیل فینن آلی مارکسی سوچ تے تھی ہئی۔ ایہ ناول اوندی انگریزی وچ چھیکروی ادبی لکھت ہئی فرانس فینن کنوں متاثر تھی کر ایہ نگوگی اپنی مادری زبان کی کو یو تے افریقہ دی زبان سواحلی وچ لکھن دا فیصلہ کیتا۔ نگوگی مابعد نوآبادیاتی نظریے تے سوشلزم دا پرچارک ہے اتے قبائلی نظام دا مخالف ہے۔

کینیا واپس آتے نگوگی اپنی دہرتی تے تعلیمی تے فلاحی کمیس وچ رجھ گیا۔ اوں ہک اہم کم ایہ کیتا جو کینیا وچ افریقی تھیٹر دا قیام عمل وچ آندا۔ جتھاں نگوگی دا ڈرامہ ”میں شادی کریاں جڈاں میں چاہساں“ سٹیج تے کھیڈیا گیا۔ ایں ڈرامے دا کھیڈیا وچ نگوگی کیتے مسئلے دا انبار گھن آیا۔ نگوگی کوں فوری طور تے گرفتار کر گھدا گیا۔ ڈرامے وچ اوں دور دی سرکار کوں تنقید دا نشانہ بنایا گیا ہا۔ نگوگی اپنی قید کوں چکے کم آندا جو اوں قید دے دوران کی کو یوزبان وچ پہلا جدید ناول لکھ تے اپنی زبان وچ ناول نگاری دا منڈھ پدھا۔ ”شیطان صلیب تے“ ایں ناول دا ناں ہے۔ نگوگی جیل کنوں تاں آزاد تھی گیا لیکن نیروبی یونیورسٹی وچ پروفیسر دی نوکری دیندی رہ گئی۔

تاہم نگوگی اوں وقت دی آمرانہ سرکار تے تنقید جاری رکھی۔ سرکاری اہلکاریں نگوگی دے ٹہر کوں ڈراوٹن دھمکاوٹن دا حربہ ایں حدیں استعمال کیتا جو نگوگی خود ساختہ جلا وطنی تے مجبور تھی گیا۔ نگوگی کوں وڈی مدد جلا وطنی بھوگٹی پئے گئی تے چھیکو کار 2004 وچ نگوگی کوں کینیا دی بھوئیں تے پیر رکھن نصیب تھیا۔ ایں جلا وطنی اوندی سوچ کوں ہوں متاثر کیتا۔ شاید ات واسطے اونیٹسی ناول وچ دلچسپی گھندے۔ نگوگی بسیار نویس لیکھکھ ہے۔ ہن تک اوندیاں 33 کتاباں چھپ چکیں۔ جیندے وچ ناول، افسانے، ڈرامے، تنقید تے سیاسی فکر دیاں کتاباں شامل ہن۔ اوندے افسانے دی کتاب ”لکیاں حیاتیاں“ دا ترجمہ کئی زبانیں وچ تھئے۔ نگوگی دے ناول ”رت دے پتر“ تے ”کاں دا جادوگر“ ہوں اچے تے جگ مشہور ہن۔ نگوگی ہک مہان ڈرامہ نویس سمجھیا ویندے۔ اوندیں ڈرامے دی کتاب ”صباحیں ایں ویلھے“ کینیا وچ ہوں مقبول ہے۔ ایندے علاوہ نگوگی کینیا دی سیاست اتے ثقافت تے کئی

کتاباں چھوٹا مین جیندے ذریعے اوں اپنے مابعد نوآبادیاتی نظریے دی تشکیل کیتی ہے۔ اداکلنگوگی اپنی خودنوشت سوانح عمری لکھدا پئے۔ اونگوں کینیا وچ ہن قومی ہیر و سمجھیا ویندے تے پوری دنیا وچ اوندے مداح بھرے پین۔ لیکن نوٹیل انعام کوں نگوگی دا اعزاز اجاں نہیں ملیا۔

دنیا رے ہروڈے لکھاری دا نگوں نگوگی دیاں لکھتاں معروضی دنیا نال اٹوٹ سا نگا رکھدین تے انھیں دا ہک نظریاتی پس منظر ہے۔ کینیا دی آزادی وچ ماؤ ماؤ بغاوت ہوں اہم کردار ادا کیتے۔ ماؤ ماؤ بغاوت کوں سمجھن نال نہ صرف نوآبادیاتی نظام تے سوجھلا پوندے بلکہ نگوگی دیاں لکھتاں وی آپسکدین۔

(۴)

برطانوی سرکار انویویں صدی دے چھیکڑ وچ کینیا دی بھونیس تے آن وراہی۔ 1920 وچ کینیا باقاعدہ برطانوی سرکار دا نوآبادیاتی ملک بن گیا۔ اونگوں کینیا دی سرزمین نال ڈھیر دلچسپی ہئی۔ ایندی سرزمین کوں رڑھ رہاؤن کیتے کم وچ آندا ونج سگدا ہاتے اتھ مال ڈھانڈے رکھے ونج سگدے ہن۔ برطانوی نوآباد کاریں ایس کم کاٹ کینیا دے لوکیں کوں معمولی معاوضے تے رکھیا تے ایس مقامی لوکیں دی رت نچوڑن شروع کیتی۔ گوریں دے ظلم دا شکار کینیا دے کی کو یو قبیلے کوں اپنی معاشی محرومی دا احساس تھیاتے انھیں نوآبادیاتی جبر تے معاشی نا انصافی دے خلاف آواز چاتی۔ ماؤ ماؤ بغاوت دا 1952ء وچ منڈھ ہدھاتے ایہ شروع وچ پرامن تحریک ہئی۔ باد وچ جڈاں کینیا وچ برطانوی حکمرانیں ایمر جنسی لاڈتی تاں پرامن ماؤ ماؤ بغاوت ہتھیار بند پورھیت وچ بدل گئی۔ ایس بغاوت دا اگواؤن دیدان

کماٹھی (1920-1957) نامی جوان ہا۔ ماؤ ماؤ بغاوت وڈی تیزی نال کینیا وچ مشہور تھیون لگی لیکن برطانوی حکمرانیں کینیا دے قبیلے کوں آپت وچ بھڑاواں شروع کر ڈتاتے ”تقسیم کروا تے اقتدار وچ رہو“ آلے فارمولے دے مطابق ایں بغاوت دے اثر کوں کینیا وچ روک ڈتا۔ لیکن ول وی اے کی کو یو قبیلے دی متفقہ تحریک بن گئی۔ ایں بغاوت کنوں برطانوی سرکار متوحش تھی گئی۔

ماؤ ماؤ بغاوت دانان برطانوی لوکیں دا تخلیق کیتا ہویا ہے۔ پہلے ایہ سمجھاویندا ہا ایندا مطلب کجھ کو مینی چنگے بھلے عرصے گزرن دے باد ہن ایندے نال دی وضاحت سوا حلّی زبان دے ہک فقرے نال کیتی دیندی ہے۔ ”پاہر دے لوکیں کو فارغ کرتے افریقہ دے لوکیں کوں ول آزادی ڈیو“۔ ہن ماؤ ماؤ دا مطلب ایہو سمجھاویندے۔

ماؤ ماؤ بغاوت کوں روکن کیتے ایمر جنسی نافذ کیتی گئی ہئی تے ایں ایمر جنسی دے دوران اٹھ ہزار افریقی لوکیں کوں حراست وچ گھن تے سلاخیں پچھوں سٹ ڈتا گیا۔ ول جیلیں وچ اذیت ناک سزاویں دا عمل شروع تھیا۔ بغاوت دے ہک آزادی پسندا گواں ندیری کوں فوراً قتل کرتے کپ ٹک تے بے ناں قبر وچ پور ڈتا گیا۔

گورے لوکیں ماؤ ماؤ بغاوت دے وابستگان کوں خوفناک اذیتاں ڈیتاں تے اٹ گٹت قیدی جان دی بازی جیل وچ ہر گئے۔ کجھ قیدی کنوں مشقت کروا تے کینیا دیاں سڑکاں تے عمارتاں بٹوایاں گیاں۔ ایں وحشیانہ مشقت وچ وڈی تعداد وچ قیدی مر گئے۔ (جیند ابا قاعدہ ریکارڈ رکھیا ویندا ہا۔)

ماؤ ماؤ بغاوت کوں مکاواں کیتے کینیا دے درالخلافہ نیروبی کوں منڈھ ہدھا گیا تے وڈے پیمانے تے فوجی کاروائیں نال ایں بغاوت کوں نیروبی وچ کچل

ڈٹا گیا۔ ول نیروبی توں باہر کی کو یوسر زمین تے کاروائیاں تھیاں تاں ماؤ ماؤ بغاوت دا اگوان کماٹھی جنگلیں وچ اپٹیں سپاہیں سمیت لک گیا۔ برطانوی فوجیں کی کو یو نبھوئیں تے ماؤ ماؤ سپاہیں دی گول وچ دستیاں خالی کرا گھدیاں تے انھیں دستیں دیں واسیں کوں اپٹیں بٹائیں دستیں وچ آں آباد کیتا جتھاں برطانوی فوج دا پورا کنٹرول ہاتے نویں دستیں وچ قحط سالی پچھوں کی کو یو لوکیں مرٹن شروع کر ڈتا۔ برطانوی فوجاں کی کو یو لوکیں کیتے ڈ دھاری تلوار ہن۔ ماؤ ماؤ بغاوت دے سپاہیں کوں انھیں بندو خیں دیں گولیں نال ماریا تے معصوم ہالیں، ذالیں تے پڈھڑیں کوں بکھ ڈے تے ماریا گیا۔ ہارورڈ یونیورسٹی وچ تاریخ دان کیرولین الکنیز دا آکھن ہے برطانوی گوریں تقریباً 50 ہزار بندیں کوں ماؤ ماؤ بغاوت دے خاتمے دے دوران موت دے اندھے کھو وچ لہا ڈتا۔ برطانوی حکومت دی طرفوں کینیا وچ تعینات جان نوٹنگھم ایہ نیا جو ماؤ ماؤ بغاوت کوں مکاوٹ کیتے برطانوی گوریں دا کردار قابل ندامت ہا جینداں میں اکھیں ڈٹھا گواہ ہاں تے مجرم ہاں۔ کینیا تے قابض برطانوی حکمرانیں وڈی چالاکی نال حکمرانی کیتی تے باد وچ اپنے کرتوتیں کوں لکاوٹ کیتے Detention سز دے سارے ریکارڈ کوں ساڑ ڈتا جو کہیں کوں ساڈے ظلم و جبر دا سراغ نہ ملے۔ ات واسطے برطانوی وکیل آکھیا ہا۔ ”جے اسان گناہ دا ارتکاب کریندوں تاں ساکوں خاموشی نال گناہ کرٹا چاہیدا ہے۔“

ماؤ ماؤ بغاوت دے شروع تھیون توں پہلے برطانوی حکمرانیں کینیا وچ سیاسی عمل وچ رکاوٹاں پاتیاں۔ کینیا دے افریقی واسیں پہلی سیاسی پارٹی 1944 وچ بٹائی جینداں افریقی کینیا اتحاد رکھیا گیا۔ ایندا پہلا چیئر مین ہیری تھکو ہا۔ تھکو دے

چھوڑن دے باد پارٹی داناں کینیا افریقی پارٹی رکھ ڈتا گیا۔ 1940 دے ڈہاکے
دے چھیکوئی سالیس وچ برطانوی حکمرانیں کینیا دے باشندیں وچ بدترین سیاسی
تے معاشی و نڈ پاڈتی۔ ات واسطے آکھیا ونج سگدے ماؤ ماؤ بغاوت دارشتہ بالواسطہ طور
تے برطانوی سرکار ہموار کیتا۔

ماؤ ماؤ بغاوت کینیا دی تحریک آزادی دی بنیاد ہے۔ ماؤ ماؤ بغاوت نال کینیا
دے لوکیں وچ سیاسی شعور دی جاگ لگی اتے کینیا دے لوکیں دیاں قربانیاں ضائع
نہ گیاں۔ ایس بغاوت دا زوال کماٹھی دی گرفتاری نال 1957 وچ تھیا۔ گوریس
کماٹھی کوں پھاسی ڈے تے بے نام و نشان دفنا ڈتا۔ افریقہ دا ہک شاعر دیدان کماٹھی
کوں نظم وچ ایس خراج تحسین ڈیندے (آزاد ترجمہ)

انصاف تے بہوں وقت لگے

انصاف کیتے بہوں رت وڑھی ہے

دیدان دا خون تھئے

ہک ہیر و دا خون تھئے

ہیر و پھاسی چڑھیے

ہیر و مگر اہ وی جیندا ہے

ساڈے ذہنیں وچ جیندا ہے

ساڈے دلے وچ جیندا ہے

دل ننت دھڑکن

دل دی ہر دھڑکن آکھے، آزادی۔۔۔۔۔ آزادی۔۔۔۔۔ ہمیشاں

انداز وچ پیش کیتے۔ اوندی لکھتیں دی جڑویں قرات ہک عظیم نثری رزمیہ لگدی ہے۔ چیرھا رزمیہ ساکوں قدیم یونانی لکھاریں دے مقابلے وچ زیادہ وڈے کینوس تے مشتمل ڈسدے تے بھرپور تخلیقی تے فنی مہارت دی مثال ہے۔ گلوگی اپنی ناول نگاری وچ نویں تے کامیاب تجربے کیتن۔ خاص طور تے جدید ناول نگاری دی تکنیک وچ روایتی افریقی کہانی سٹاؤن دے انداز کوں ایویں ملائے جو ناول دا مغربی چولاہہ گئے۔ گویا ہک نویں صنف سامنے آگئی ہے جیکوں اساں افریقی ناول آکھ سگدوں۔

گلوگی دیں ساری لکھتیں دا جائزہ اتھاں ممکن کوئی نہیں۔ تاہم میں اوندے کجھ ناولیں دا جائزہ ایں گھنساں جو انھیں دے چھپن دی تاریخ دی بجائے انھیں ناولیں وچ پیش کیتے گئے واقعات دے ادوار کوں سامنے رکھیا ونجے۔ عام طور تے گلوگی دے نقاد اوندے ناولیں دا ایویں جائزہ گھندن۔ میکوں وی ایں گالھ نال اتفاق ہے۔ ایندے کیتے میں اوندے چھی ناولیں کوں سامنے رکھیے جیندی جڑویں قرات ساکوں ہک عظیم نثری رزمیہ دا تاثر ڈیندی ہے۔ میں ہر ہک ناول دا پلاٹ بیان کرتے اوندے خیال (Theme) تے سو جھلا سٹیاں۔

گلوگی دا ناول ”ادھ وچ دریا“ 1965 وچ چھپیا۔ ایں ناول دا منڈھ کی کو یواسٹور دے منڈھ نال ہدھا گئے جیندے وچ کی کو یو خطے دی یکجائی دا بیان ہے۔ لیکن ناول دا پلاٹ ہک کشمکش تے مشتمل ہے۔ ایہ کشمکش ڈووستیں دیں واسیں وچ ہے۔ جیندے درمیان ہک دریا ہونیا وگدے۔ (ہونیا دا مطلب ہے زندگی ڈو واپسی)۔ ایں ناول دا ہیرو وے یا کی نامی جوان ہے۔ ایہ ناول وے یا کی دی جدوجہد کوں پیش کریندے۔

یہ ویسویں صدی دے ڈے و جھے ڈہا کے دادور ہے جڈاں برطانوی نوآبادکار
 کینیا وچ اپنیاں پاڑاں چنے پہاڑیں تے نکڑیاں ویندے کریندن۔ نوالا مذہب
 (عیسائیت) تے نوپاں اقدار کی کو یوسرز میں (کینیا دے ادھ وچ) دے امن کول
 ونجاتے ایہ فساد باعث بنڈیاں پین۔ وے یا کی دا تعلق وستی کو مینونال ہے جیرھی کی
 کو یو قبیلے دیں ثقافتی اقدار دی علمبردار ہے۔ ناول دے ولن جو شوا دا تعلق وستی ما کو یو
 نال ہے جیرھی نوپاں عیسائی مذہب تے مغربی تعلیمی نظام دی ترجمان ہے۔ وے یا کی
 دا پوچ ہے جیرھا اہٹی وستی دے پراٹے قائد موگو دی پیشن گوئی تے یقین رکھدے
 ایں وستی وچ ہک بندہ اوسی جیرھا گورے حکمرانیں کنوں کینیا دے لوکیں کول آزادی
 ڈیوہی۔ اینکوں ذہن وچ رکھ تے او اپنے پتر کول گوریں دے سکول (جیرھا گوریں
 اہٹیں اقدار دی تعلیم واسطے بنایا) وچ تعلیم گھنڈن کیتے قائل کریندے تے او کنوں
 اہدے اوندا پتر تعلیم دے بادا اہٹیں اقدار تے وی قائم رہوے۔ اہٹی کی کو یو کمیونٹی وچ
 وے یا کی دے مہذب ہووٹ تے غیر معمولی طور تے تکرار ہووٹ دا لوہا نیا ویندے۔
 وے یا کی دا پو او کنوں مقدس پہاڑی تے گھن ویندے تے اپنے وڈے وڈے وڈے یو
 پیش گوئی ڈسیندے اتھاں ہک نجات دہندہ پیدا تھیوٹے۔

وڈا عرصہ مغربی طرز تعلیم دے سکول وچ پڑھن دے باد وے یا کی دا
 شعوری ارتقاء تھیندے تے او کنوں سمجھ آندی ہے نجات دہندہ دے آوٹ دی پیش گوئی
 توہم کنوں ڈھیر کوئینی۔ لیکن وے یا کی کول ایہ وی ادراک تھیندے ہاہروں دے نو
 آباد کاریں دیاں اقدار تے نظام کی کو یو لوکیں کول ونڈ ڈتے اتے جھیرا کھڑا کر
 ڈتے۔ ایں پیش گوئی کول کابونی وی جانڈا ہا۔ جو شوا عیسائی وستی دے سربراہ ہووٹ

پاروں کی کو یوروائیتی اقدار دی پر زور مذمت شروع کر ڈیندے۔ خاص طور تے ذالیں دی circumcison دی مخالفت کریندے لیکن اوندی اپنی دھی مخلصونی دی تربیت کی کو یودیں ریتیں پٹھ تھئی ہوندی ہے۔ اس سانگے اونختہ کراون دا فیصلہ کریندی ہے۔ لیکن بادوچ اوصحت یاب نہیں تھی سگدی تے مرویندی ہے۔ ذالیں دے نختے کوں کی کو یوروائیتی دے استعارے دے طور تے استعمال کینا گئے۔

کابونی ہک انڈر گراؤنڈ تحریک کیا مادی بنیاد رکھدے جیندا مقصد اپنی ثقافت کوں بچاؤن تے گوریں کوں اپنی بھومیں توں باہر کرکٹا۔ وے یا کی اپنیں روایتیں تے ثقافت دی تعلیم ڈیون کیتے اپنی دستی وچ سکول بٹیندے تے ڈوجھے سنگتیں کوں وی سکول بناون دی تلقین کریندے۔ اپنی ثقافتی تے روایتی اقدار دے نظام تعلیم دی پوری تحریک پروان چڑھدی ہے۔ وے یا کی کوں یقین ہوندے ساڈا نظام تعلیم ہی صرف ڈوہیں وستیں کوں کٹھارکھ سگدے۔ ساکوں سیاسی جدوجہد دی ایندے کیتے لوڑھ کوئینی۔ وے یا کی کوں اپنے مقاصد تے شک بٹھاں پوندے جڈاں اوکوں جو شواہی دھی نیا مبرانال محبت تھیندی ہے۔ کیا مادی تحریک وچ شدت پسندی آندی ہے تے وے یا کی تحریک کوں چھوڑ ڈیندے۔ نیا مبرانال کشکش وچ ہوندی ہے جو ہک عیسائی دی دھی ہوون دی وجہ کنوں وے یا کی نال شادی نہیں کر سگدی لیکن اوکوں وے یا کی نال ہوں محبت وی ہوندی ہے۔ کابونی تے وے یا کی دے درمیان خلش و دھدی ویندی ہے۔ تے ول پتہ لگدے کابونی دا پترو وی نیا مبرانال محبت کریندے۔ کیا مادے اعتراضیں دا وے یا کی جواب نہیں ڈے سگداتے کابونی اپٹے وڈ وڈ پیریں دی پیش گوئی دے مطابق نجات دہندہ ہوون دا دعویٰ کر ڈیندے تے

کابونی عیسائی دستی تے حملہ کرن دا حکم کیا مادے ممبریں کوں ڈیندے۔ وے یا کی نیا
مبرا کوں بچاؤن کیتے اتے مستقبل وچ اتحادی اُمید تے کو مینودی دستی دے اہگوان
جوشوا کوں اطلاع ڈے ڈیندے۔ ول اوندی دستی آ لے وے یا کی کوں دیش دروہی
قرار ڈے تے اونکو کلہا کر ڈیندن۔ تاہم نیا مبرا شادی کیتے تیار تھی ویندی ہے وے
یا کی کوں اپنی صفائی ڈیون دا موقع ہونیا دریا دی من تے ڈے تا ویندے جتھاں ڈے وہیں
وستیں دے لوک کٹھے تھیندن۔

اپنی صفائی ڈیون کنوں پہلے وے یا کی افریقی اسطور دی ریت دے مطابق
مقدس جھنگی تے حاضری ڈیون ویندے۔ او اپنی اتحادی امیدیں تے نجات
دہندہ دے آون بارے پگورھیں سوچیں وچ گم تھی ویندے تے اونکو نروان
تھیندے جیرہا سیاسی تے ذہنی نوعیت دا ہوندے۔ اونکو خیال آندے ڈے وہیں وستیں
دے اتحاد کیتے افریقہ دی ثقافتی اقدار دی تعلیم کافی کو یعنی اسان اتحاد دے ذریعے نہ
پاہروں آون آ لے گوریں کنوں اپنی زمین چھڑا سگد وں جبری مشقت کنوں نہ نجات
گھن سگد وں نویں ٹیکسیں تے او پریں اقدار دے حال وچوں نہ نکل سگد وں۔ نیا
مبرا نال شادی کرن پاروں وے یا کی دا قبیلہ اونداسا تھ چھوڑ ڈیندے تے جوشواتاں
اونکو پہلے کنوں ہی دشمن سمجھا ہا۔ اوندی سیاسی ناکامی اوندے ”خالی خالی تعلیم کافی
ہے“ آ لے نظریے دے باعث تھی جیرھا اوں گوریں دے سکول وچ مسکھیا ہا۔

نگوگی دے ایس ناول وچ اوہا تخلیقیت ملدی ہے جیرھی وڈے ناویں دا
خاصہ ہے۔ ایہ ناول ہوں سوئے انداز وچ لکھیا گئے تے انگریزی زبان وچ لکھن
آ لے ویہویں صدی دے اہگوان ناول نگاریں دے مقابلے وچ رکھیا وچ سگدے۔

اس ناول وچ میکوں گلوگی دی کردار نگاری بہوں بھاندى ہے۔ ڈو ووتیس دا اختلاف ڈو شخصیں (دے یاکی تے جو شوا) وچ ظاہر تھیندے جیرہا ناول کوں چسولا کر ڈیندے۔ اس ناول وچ ثقافتی کشمکش کوں جغرافیائی کشمکش دے نال بیان کیتا گئے ہونیا دے دریا دیں ڈو ہیں مٹیں تے وسن آلیاں وستیاں ڈو ثقافتیں دیاں علمبردار ہن۔ ایہ سیاسی تے ثقافتی کشمکش دا علامتی بیان ہے۔ علاقیت تے متھ اس ناول دیاں بنیادی خصوصیات ہن۔ تاہم اس ناول دا پاند ہوں تخلیقی ہے جیرہا ناول کوں چار چندرلا ڈیندے۔ ناول دے ہیر وکوں چھیکڑ وچ سمجھ آندی ہے مغربی تعلیم دے خاص مقصد ہن تے ایہ بورژوا ثقافت کوں پیدا کریندی ہے۔ جیندے وچ سیاسی پورھیت دا کئی جواز کینیں۔ یعنی محکوم لوک اپنے آپ کوں حکمرانیں دے رحم و کرم تے چھوڑ ڈیوں۔

خونفک کالھ ہے!

ناول رونہ ہال 1964 وچ چھپیا۔ اے گلوگی دا پہلا انگریزی ناول ہا۔ اینکوں انگریزی دنیا وچ بہوں پذیرائی ملی۔ اس ناول وچ گلوگی ماؤ ماؤ بغاوت وچ شامل سپاہیں تے انھیں دے خاندانیں اُتے نوآبادکاریں دے ظلم کوں بیان کریندے اتے ایہ ڈکھیندے کیوں گوریں ماؤ ماؤ بغاوت دے نال جڑیے لوکیں کوں بے اثر کیتا۔ ایہ ناول دیہویں صدی دے چوتھے تے پنجویں ڈہاکے وچ کینیا دے حالات بیان کریندے۔ ات واسطے اس ناول کوں ادھ وچ دریا توں بادا، گلی کڑی آکھیا وچ سگدے۔

ناول رونہ ہال دا ہیر وک نکا چھوہر نچور وچ ہے۔ نچور وچ اٹنی ماہدی امک تے سکول وچ تعلیم گھٹن شروع کریندے۔ اوندا تعلق ہک غریب مزیرے خاندان

نال ہوندے۔ ایہ خاندان جیکو بودی زمین تے رہندے جیکو بوہک گورے مسٹر ہولینڈ (جیر ہا بے حد طاقت ور زمیندار ہوندے) دی چا پوسی تے غلامی دے نتیجے وچ ہک خوشحال زمیندار بنیا ہوندے نچور وچ دے سب توں وڈے بھرا بور وکوں جبری بھرتی کر تے انگریزیں وڈی جھی وڈی جنگ وچ لڑایا ہوندے اتھاں بور وکوں اپنے بھرا دی کرب ناک موت وڈیکھن دا تجربہ وی تھیندے۔ نچور وچ داہیا بھرا ہک درکھاں کنوں کم سکھدا پیا ہوندے تے نچور وچ داہیو نگو تھو مسٹر ہولینڈ دا مزیرا ہوندے۔ نگو تھو کوں مسٹر ہولینڈ دا اپنی ماء دھرتی تے قبضہ ہرگز چٹکاں نہیں لگدا۔ ہک چھاڑے نگو تھو افریقی مزدوریں دے احتجاج وچ شامل تھیندے۔ جتھاں مزدوری ودھاوٹ دے نعرے پئے لگدے ہوندن۔ نگو تھو کوں اپنی نوکری کنوں ہتھ دھوٹ دا کئی خوف کوئی ہوندا۔ گورے پولیس آ لے جیکو بوکوں احتجاجیں نال گالھ کرٹ کیتے گھن آدن ایں دوران نگو تھو جیکو بوتے حملہ کریندے۔ نگو تھو دی نوکری چھٹ ویندی ہے اتے او معاشی مشکلیں دا شکار تھی ویندے کیونجو اوندیاں وڈالاں تے ہال ہوندن۔ نچور وچ کوں تعلیم کیتے اوندے بھرا پیے وڈیندن۔

جیکو بودی دھی موسی ہا کی نچور وچ دی ہم جماعت تے سکتاٹی ہوندی ہے۔ ہن او ہک پریں دے سکول پڑھن لگی ویندی ہے اتے نچور وچ کلہارہ ویندے۔ ایں دوران جھیرے جھکڑے مٹھے پئے ویندن۔ کینیا تا دا مقدمہ عدالت وچ زیر سماعت ہوندے تے سارے لوک سمجھدن کینیا تا کینیا کوں آزادی وڈی یو بی لیکن کینیا تا مقدمہ ہر ویندے تے جیل وچ قید کٹن شروع کر وڈیندے۔ لیکن ایندا اثر ایہ تھیندے گورے حکمران ہن کینیا وچ ظلم و جبر کوں ودھا وڈیندن۔

افریقائی زمیندار جیکو بوتے گورامسٹر ہولینڈ ماؤ ماؤ باغیس کوں ہراوٹ داہر جتن کریندن۔ جیکو بوگوتھوتے الزام لیندے او ماؤ ماؤ بغاوت داسر غنہ ہے تے اوندے خاندان کوں وی قید کرٹ دی کوشش کریندے۔ گورے حکمران افریقائی معصوم لوکیں کوں گھروں چاتے جنگل وچ پھانسی تے چاڑھ ڈیندن تے دل ملک وچ حالات بہوں خراب تھیون لگ ویندن۔

نجوروج دی ملاقات موسیٰ ہاکی نال تھیندی ہے۔ نجوروج ہک اہم امتحان پاس کرتے ہائی سکول وچ داخلے دے اہل ہوندے۔ ساری دستی خوش تھی تے اوندے تعلیمی اخراجات دا انتظام کریندی ہے۔ کجھ عرصے باد جیکو بوکوں ہک ماؤ ماؤ باغی قتل کر ڈیندے۔ مسٹر ہولینڈ نجوروج کوں سکول کنوں چواتے تفتیش کریندے تے ول نجوروج تے نگو تھو کوں اتا مریندے جوڈ وہیں ادھ موئے تھی ویندن۔ نگو تھوز خمیں دی تاب نہ لا تے مرویندے۔ ول نجوروج دے بھرا کماؤ کوں پکڑ گھد اویندے تے اونکوں عمر قید ڈٹی ویندی ہے۔ ہن نجوروج ڈو ماویں دا کلہا سہارا ہوندے تے اوندی ہمت تے حوصلہ جواب ڈے ویندن۔ اوزندگی وچ بے بس تے لاچار تھی تے کلہارہ ویندے۔ او اگو تے پڑھن دا خواب چھوڑ ڈیندے تے اوند اہن خدا کنوں یقین اٹھی ویندے۔

نجوروج موسیٰ ہاکی نال رابطہ کریندے تے اونکوں اپنی محبت کنوں آگاہ کریندے۔ نجوروج اونکوں اہدے اساں ایہ سر زمین چھوڑتے پریں کتھیں چل رہسوں لیکن موسیٰ ہاکی دے دل وچ کینیا تے اپنی بیوہ مادی محبت جاگدی ہے تے اونجوروج دی محبت کوں رد کرتے کینیا وچ رہن دا فیصلہ کریندی ہے۔ نجوروج خود کشی دا فیصلہ کریندے تے گل وچ پھندا پاوٹ کنوں پہلے اتھاں اوندی ماء آویندی ہے نجو

روح اپنی اس بزدلی تے شرمسار تے مجبور ہوندے۔ اس بے چارگی وچ اوزار و تظار
روندے۔

ایہ ناول جدید اسلوبیاتی ٹیکنیک (گھاڑت) نال لکھیا گئے۔ جیرھا سلیمس
انگریزی نال قاری تے ہک المیہ تاثر قائم کریندے۔ ایندے وچ المیہ کہانی بیان کیتی
گئی ہے نجور وچ دی زندگی دے ایسے کون ذریعہ بٹاتے سامراجیت تے نوآبادیات
کوں تنقید دا نشانہ بٹایا گئے۔ انھیں سیاسی نظامیں وچ ہک فرد دی زندگی کیوں انتشار دا
شکار تھیندی ہے تے فرد اپنی بھونیں تے اجنبی تھی تے رہ ویندے ایہ اجنبیت ہولے
ہولے نجور وچ دی پوری زندگی تے حاوی تھی ویندی ہے۔ نجور وچ دی محبوبہ موی ہاکی
دی نوآبادیاتی نظام دے مصائب دا شکار تھی تے نجور وچ دا ساتھ ڈیوٹ کونوں عاجز
ہوندی ہے۔ نجور وچ چھیکڑی کوشش وچ ایس ظالمانہ نوآبادیاتی نظام کونوں پریں و نجن
چندے مگر ناکام تھی تے خودکشی دی کوشش کریندے۔ اس ناول وچ یونیک نوآبادیاتی
تجربہ پیش کیتا گئے۔ لیکن ناول دے اسلوب کون کہیں وڈے تجربے وچوں لنگھائے
بغیر نگوگی اپنا خیال کامیابی نال پیش کیتے۔

ترتجھے ناول ”کنگ داداٹھ“ کون نوآبادیاتی آفات بیان کرن دی چھیکڑی
کڑی آکھ سگدوں ایہ ناول پچھلے ڈوہیں ناولیں کونوں فنی اعتبار نال پختہ ہے۔ لیکن
ایندی کہانی زیادہ پیچیدہ ہے۔ اس ناول دا بنیادی خیال نوآبادیاتی نظام دا جبر ہے تے
نوآبادیاتی نظام دے خلاف مزاحمت ایس ناول دا طرہ امتیاز ہے۔ اس ناول دے فکری
حسن وچ قوم پرستی، دھوکہ دہی تے وطن پرستی اہم کردار ادا کریندن۔ گو ایس ناول وچ
ہیر و نظر دے لیکن اصل وچ اولن ہے کیونجو کی ہیکا کون دھوکہ ڈیندے۔ کی ہیکا کون

اصل ہیرو آکھیا ونج سگدے۔ کی ہیکا دا کردار ساکوں دیدان کماٹھی دا عکس لگدے۔
 ایس ناول دی کہانی اہورو (سواحلی ونج Uhuru) دا مطلب آزادی تھیندے (دیں
 تقریبات دے نیڑے تیزے رہندی ہے۔ ایہ ناول چار چھاڑیں تے مشتمل ہے۔
 لیکن ایندے ونج فلیش بیک دی ٹیکنیک استعمال ونج آندی گئی ہے جیندی وجہ کنوں
 ایس ناول دا دور اہورو (آزادی) دے سن 1963 دے کجھ پچھلے سالیں دا دور
 ہے۔ یعنی ویہویں صدی دا چھوواں ڈہا کا۔ ایس ناول ونج ساکوں گونگی دی زندگی دی
 جھلک ملدی ہے۔ ات واسطے ایہ نیم سوانحی ناول آکھیا ونج سگدے۔

ناول ”کنگ داداٹھ“ دی کہانی تھبائی وستی دے درکھاٹ جیکو نیودی (کی ہیکا
 دی بھین) مسمی نال محبت کنوں شروع تھیندی ہے۔ جیکو نیو داستی کی ہیکا ہے۔ ڈوہیں
 کینیا ونج برطانوی قبضے دے خلاف لڑائی دی تیاری پئے کریندن۔ کی ہیکا وستی دے
 لوکیں اہوں آزادی گھنٹن کیتے تقریر کریندے تے لوکیں کوں گوریں نال لڑن دی
 امک ڈیندے۔ جیکو نیو تے مسمی دے علاوہ گودی ایہ تقریر سٹڈے لیکن او ایس تقریر
 کنوں نفرت کریندے۔ کیونجو گوی کینیا دے لوکیں کنوں مایوس ہوندے۔ لہذا گواپٹے
 لوکیں کوں دھوکہ ڈیندے تے گورے حکمرانیں کنوں مفاد گھنٹن کیتے انھیں نال رل
 ویندے۔ تھبائی دا گوراسر براہ تھا مس افریقی لوکیں تے پہوں ظلم روار کھدے۔

جیکو نیو وانگوں کارنجا مسمی دا عاشق ہوندے تے مسمی نال شادی کرن
 چہندے لیکن مسمی جیکو نیو نال شادی کریندی ہے۔ کارنجا برطانوی سرکار نال مل
 ویندے تے وستی دا سربراہ بنا ڈتا ویندے۔ کی ہیکا ماؤ ماؤ باغیں نال جنگلیں ونج چلا
 ویندے تے اتھوں ہک پولیس چیک پوسٹ تے حملہ کرتے گورے پولیس کانسٹیبل

رائسن کول قتل کریندے۔ ول گورے حکمران کینیا وچ ایمر جنسی نافذ کر ڈیندن۔
گورے کینیا دیں وایس تے اٹ کھٹ ظلم کریندن۔ ہک چھاڑے ہک گورا پولیس
آفسر ہک افریقی حاملہ ذال کول بے دردی نال مریندا پیا ہوندے۔ لگو کول ایہ ڈاڈھا
گندا لگدے۔ حتی کہ گوریں دا حمایتی افریقی لگووی گوریں کنوں ہنٹ نفرت کرن لگ
پوندے۔ ایس ایمر جنسی دے دور وچ جیکو نیوکول گرفتار کر گھدا ویندے تے ممی اپنے
شوہری غیر موجودگی وچ کارنجاناں جسمانی تعلقات رکھدی ہے۔ لگو تے گورے
ہوں تشدد کریندن انھیں دا خیال ہوندے لگووی افریقی انقلابیوں دایار ہے لگو افریقی
انقلابیوں نال اپنے تعلقات دا انکار کریندے لیکن گورے اوندی گالھ تے اعتبار نہیں
کریندے۔ ڈوجھے افریقی قیدیوں کنوں متاثر تھیندن تے اووی ہمت پکڑیندن۔
لگو انھیں حالات دا مقابلہ تکرر تھی تے کریندے۔ او جیل وچ بکھ ہڑتال وی
کریندے۔ جڈاں لگو چھندے آزادی دی تقریب آ لے چھاڑے اوکولوں ہیر و سمجھیا
ویندا پیا ہوندے لیکن او اپنے جرائم دا اعتراف کریندے۔ او ڈسیندے اوں انعام کیستے
کی ہیکا کول پکڑ وایا تے گوریں کی ہیکا کول پھاسی ڈتی ہئی۔ ول لگو کول انقلابی چاتے
سزا وچ ڈیندن۔

جیکو نیو جیل کنوں آزاد تھی تے گھر آندے تے او ڈیہدے ممی اوندے
رقیب کارنجاناں دے ہال دی ماہی ہئی گئی ہے او ممی نال کارنجاناں دے تعلق تے کئی گالھ نہیں
کریندا تے کاروبار کرتے پیسے کماؤں تے توجہ ڈیندے لیکن باد وچ ہسپتال وچ
اوکولوں خیال آندے او ممی نال رابطہ کرتے ممی نال ول گھر وساوے۔ آزادی دے باد
کارنجاناں ڈریا ودا ہوندے جو اوں اصل انقلابی کی ہیکا نال دھوکہ کیتا تے عہدیں کیستے

گوریس نال مل گیا۔ ناول دے پاندتے لوکیں کوں مگودی حقیقت دا پتہ لگ ویندے جو ایہ ہیرو نہ ہا بلکہ آزادی دے اصل ہیرو کی ہیکا کوں ایس پکڑوایا ہاتے ایہ تاں دلش دروہی ہے۔

اگلے ترے ناول جیندا میں اتھاں ذکر کریاں انھیں وچ نگوگی اہورو (آزادی) دے باد کینیا وچ سامراجیت، سرمایہ داریت تے آمریت دی وجہ کنوں تھیوٹ آلی ترٹ بھج تے انتشار دے چیلنج دا تنقیدی جائزہ گھندے۔ نوآبادیات دے ہیجاناں صرف پہلے ترے ناولیں وچ نہیں ڈکھائے گئے نوآبادیاتی نظام دے خاتمے دے بادوی انھیں ہیجاناں دا اثر باقی ہے۔ آون آ لے چار ناولیں وچ سامراجیت دے ذریعے نوآبادیاتی نظام دے ہیجاناں دے اثرات نمایاں تھیندن۔

ناول ”شیطان صلیب تے“ وچ نگوگی کینیا وچ آزادی ملن دے باد تھیوٹ آلی اھل پھل دا ذکر کریندے۔ ایہ ناول نگوگی کی کو یوزبان وچ لکھے تے ول ایہ انگریزی وچ ترجمہ تھے۔ اینکوں کی کو یوزبان دا پہلا جدید ناول آکھیا وچ سگدے۔ ایہ ہک کامیاب تجرباتی لکھت ہے جیکوں مختلف صنفیں دا مرکب آکھیا وچ سگدے۔ ناول دی تیکنیک کی ترکیب تے نظر سٹی ونجے تاں پتہ لگدے نگوگی ناول دی صنف کوں ردنو آبادیاتی استبدلال وچ بدلیندے۔ او ناول وچ ناول نگاری دارنگ کتھیں پھکاسیں پوون ڈیندا تے کی کو یو داستان گوئی دا انداز وی رلا ملا ڈیندے۔ نگوگی ناول ”شیطان صلیب تے“ جیل وچ قید دے دوران لکھیا ہا۔ ایس ناول دا پہلا ڈرافٹ اوں لیٹرین وچ استعمال تھیوٹ آ لے لٹو پپر تے لکھیا۔

ناول ”شیطان صلیب تے“ دی ہیروئن وری انگا ہے۔ ایہ ہک المیہ ناول

ہے۔ وری انکا جڈاں ڈوسال دی ہئی اوندے مایو کون گرفتار کر گھد اوندے۔ دل او
 اپنی چاچی دی زیر نگرانی آویندی ہے۔ جڈاں اووڈی تھیندی ہے تاں اوندی چاچی دا
 پئے اونکوں جنسی زیادتی دا نشانہ بڈیدے تے ایندے علاوہ ہک پڈھا امیر آدمی (نگوگی
 Old Rich دے لفظ وڈے حروف نال شروع کریندے کیونجواہی سرمایہ دارانہ طبقے
 دی تجسیم تے علاست ہے) دی جنسی زیادتی دا نشانہ بڈیندے ایندے نتیجے وچ او
 حاملہ تھی ویندی ہے اتے سکول وچ اپنی تعلیم جاری نہیں رکھ سگدی۔ تعلیم حاصل کرن
 اوند ا خواب ہاتے اوندے مسئلے داخل وی۔ اوپال کنوں جان چھڑا گھندی ہے لیکن
 ایند اوندی نفسیات تے گھانا اثر پوندے۔ اوند ا مستقبل اونکوں اندھا لگدے۔ او خود
 کشی بارے سچیندی ہے۔ اوند ا خیال ہوندے انھیں مسئلے کنوں نکلن کیتے صرف خود
 کشی نال جان چھڑائی وچ سگدی ہے۔ وقت گزرن نال او ہمت پکڑیندی ہے تے
 اپنے آپ کوں کہیں کم جوگا بناوٹ چھندی ہے۔ چھیکڑا اشارٹ پینڈتے ٹاپ رائٹنگ
 سکھدی ہے جو کتھنیں نوکری مل سگے۔ تے دل او تعلیم حاصل کرن دا خاب پورا کر
 سگسی۔ اپنی دستی کنوں ہجرت کرتے او نیروبی ویندی ہے جتھ اونو کوری شروع کریندی
 ہے لیکن ہک جھاڑے اوند ا صاحب اونکوں جنسی تعلقات رکھن دا ہدے۔ جیکر او ایہ نہ
 کر لسی تاں اونکوں نوکری کنوں کڈھ ڈتا ویسی۔ او اپنے صاحب دی ایس امک کوں رو
 کر ڈیندی ہے تے اونکوں نوکری کنوں کڈھ ڈتا ویندے۔ جڈاں ایہ خبر اوندے نال
 محبت کرن آلے مکوانا کوں ملدی ہے تے اونکوں ڈھیر مایوسی تھیندی ہے تے او وری
 انکا نال تعلق ختم کرن دا فیصلہ کریندے۔ اتھوں وری انکا دیس مایوسی تے ڈکھیں وچ
 اضافہ تھیندے۔ ایس بے روزگاری دے عالم وچ وری انکا دا مالک مکان وری انکا

کوں گھروں کڈھ ڈیندے۔ ہن بے نکلیں نکلیں مسکلیں داوی اونکوں سامٹا کرٹا پوندے وری انگا ول ہک واری خود کشی بارے سچیندی ہے۔ اوسرک تے بس تلے آتے مرٹ دا فیصلہ کریندی ہے اتھاں اونکوں اپنے اندروں آوازاندی ہے۔ ”ٹیڈا ویلھا اچاں نہیں مکا“ وری انگا ول پچھوتے گھر وچن دا فیصلہ کریندی ہے۔ ایس سفر دے دوران اوندانکرا ہک گورے شخص تے اوندے افریقی ملازم نال تھیندے۔ ایہ لوک نونو آبادیاتی (Neo-colonialism) تے سرمایہ دارانہ آفتیں بارے لوکیں کوں شعور ڈیندن۔ انھیں داکم جلوس دا انعقاد کرن ہوندے جیندے کیتے اومزدور، کمی، چٹ تے طالب علمیں کوں کٹھا کریندن۔ منڈھ وچ وری انگا انھیں دے کیں وچ درک بھیج نہیں کریندی بلکہ اوصرف ڈیہدی رہ ویندی ہے۔ انھیں دا خیال ہوندے اوشیطان (سرمایہ داریت تے نونو آبادیاتی نظام) دے خلاف کم پئے کریندن۔ وری انگا ہولے ہولے حوصلہ پکڑیندی ہے تے انھیں دے نال متحرک تھی ویندی ہے۔ او اپنی پورھیت نال طاقت حاصل کرن لگدن تے ول ہک جلسے وچ خون خرابہ تھیندے۔ ات واسطے وری انگا گرفتار تھی ویندی ہے۔ لیکن ہن وری انگا شیطان کوں ختم کرن دا پکا عزم کر گھندی ہے۔ وری انگا تے اوندے سنگتی مقدمیں کنوں چڈاں چھندن ول او پر عزم ہوندن جو جیت انھیں دی ہوسی۔ وری انگا کوں کچلیے ہوئے طبقے دا ترجمان بٹا ڈتا ویندے۔ ایس جدوجہد وچ وری انگا کنوں ہوں تجربہ آگیا ہوندے تے اوندے جذبے وی جوان ہوندن۔ او اپنے منگیتر کوں چھوڑتے کچلیے ہوئے لوکیں تے طالب علمیں نال رہن لگ پوندی ہے۔ اوندانکرا خیال ہوندے ایہ لوک مشقت تے محبت کرن آلے لوک ہن۔ ایہ اپنی ذہنی تے جسمانی مشقت نال پڈھے امیر آدمی (سرمایہ

داریت دی علامت (دی خدمت وچ رجھے پین۔ انھیں کوں ٹھیک راہ ڈکھاؤں دی لوڑھ ہے۔ ول وری انکا پڈھے امیر آدمی تے اوندے حمایتیں کوں قتل کرن واسطے وقت تے جاہ دا پک کریندی ہے۔ او ایس کم کیتے پر عزم تے سرشار ہوندی ہے۔

ناول ”رت دے پتر“ 1977 وچ انگریزی زبان وچ شائع تھیا۔ ایس ناول داناں ڈیرک والکوٹ دی نظم کنوں گھداپگئے۔ ایس ناول وچ آزادی دے باد کینیا وچ مغربی اثرات، نوآبادیاتی نظام دا ورثہ، سامراجیت تے سرمایہ داریت دا عذاب بحث وچ آندا پگئے۔ ایس ناول تے نقادیں تنقید کریندیں ہوئیں آکھیے جو گلوگی فن وچ سیاست کوں گھن آئے۔ میں ایس گالھ کوں نہیں منیدا۔ میڈا خیال ہے ایس ناول دا گلوگی دے پے ناویس وانگوں ہک نظریاتی پس منظر ہے۔ ایس ناول وچ سرمایہ داریت دے علاوہ گلوگی اپنے سماج دی کرپشن تے نظر ٹیندے۔ ایس ناول دا موضوع آزادی دے باد کینیا دے مسئلے ہن۔ جیکر ناول دی تکنیک تے نظر سٹوں تاں ایندے وچ گلوگی فلیش بیک کوں وڈے پیمانے تے استعمال کیتے کتھیں کتھیں جاسوسی ناول دا سوہنپ وی ڈسدے۔

ناول ”رت دے پتر“ دا منڈھ کافی غیر روایتی ہے گلوگی ایس ناول دا منڈھ کرداریں دی جاٹ سچاٹ کرویندیں ہدھیندے تے ول ساکوں پتہ لگدے ہک استاد تے ڈوتا جرماریے لگین۔ ایس ناول دا ہک کردار منیر المور وگ ویندے جتھاں او پڑھاؤں دا پیشہ اختیار کریندے۔ اوں وستی دے لوک سمجھدن منیراوی پے استادیں وانگوں مایوس تھی تے استادی چھوڑ ویسی لوکیں دا تعلیم دور۔ جھاٹ گھٹ ہوندے۔ کجھ عرصے باد ہک ذال وانجا ایس وستی وچ آندی ہے تے او عبد اللہ دے میکدے وچ

نوکری کریندی ہے۔ منیرا کوں ایس حسین ذال نال محبت تھی ویندی ہے۔ ایہ ہی گالھ ہے منیرا پہلے کنوں شادی شدہ ہوندے۔ منیرا دی گول وچ کریگا ایس وتی وچ آنکلدے جیرھا اوں کنوں انھیں دے ہک سکول سریانا بارے پچھ گچھ کریندے وانجا تے منیرا دی یاری چلدی رہ ویندی ہے۔ دل وانجا المور وگ کوں چھوڑتے چلی ویندی ہے کریگا وند نال نیروبی وچ ہک پارلیمانی ممبر کوں ملن ویندے۔ ایس سفر دے دوران عبداللہ دامنہ پولیا بھرا بیمار تھی ویندے۔ کریگا دی سربراہی وچ او وند نیروبی پچدے۔ ول جوزف دے علاج کاٹ مختلف لوکیں نال رابطہ کیتا ویندے۔ لیکن کئی نہیں بھڑیندا۔ نیروبی وچ انھیں دی گالھ مہاڑ ہک تاجر کیریا نال تھیندی ہے۔ جیرھا انھیں دے علاقے وچوں منتخب پارلیمانی ممبر نال کجھ پوشیدہ معاملیں وچ مصروف ہوندے۔ کیریا وانجا نال جنسی زیادتی کریندے۔ ایس وند دی گالھ مہاڑ پارلیمانی ممبر نال تھیندی ہے لیکن انھیں کوں اپٹے علاقے دے حالات بدلن داکئی امکان نظر نہیں آندا ول ہک وکیل نال ملدن جیرھا انھیں دی مدد کاٹ تیار ہوندے او وکیل المور وگ دی خستہ حالی دی رپورٹ ملک دی اگواٹن پریس وچ چھویندے جیندے نال لوکیں دی توجہ المور وگ دی خستہ حالی ڈو ویندی ہے تے ول اوندے حالات بدلن کیتے کجھ چندہ وغیرہ جمع تھیندے۔ وڈے عرصے دی خشک سالی دے باد المور وگ تے میہنہ وسدے۔ کریگا ہٹ نیروبی دے وکیل نال رابطہ کریندے تے وتی دے حالات کنوں اونکوں آگاہ کریندے۔ منیرا دے پیوکوں ایہ چڑگانیں لگدا۔ کریگا تے مریمودا نکھیرا تھی ویندے تے کریگا دی محبوبہ موکامی خودکشی کر گھندی ہے۔ انھیں جہاڑیں وتی وچ ہک جہاز ڈھہندے جیندے سروے کرن کیتے ہک ٹیم آندی ہے۔ او عبداللہ کوں

مشورہ ڈینڈن جو اولوکل شراب دکان تے وتچے۔ کریگا دے وانجانا ل تعلقات کنوں
 کاوڑ کرتے منیرا اونکوں سکول دی نوکری کنوں کڈھوا ڈینڈے ول کریگا وتی چھوڑ
 ویندے۔ وتی وچوں جڈاں ٹرانس افریقہ روڈ لنگھدے تاں وتی وچ خوشحالی آندی
 ہے تے کاروبار عام تھیوٹ پئے ویندے۔ کریگا وتی وچ واپس آندے۔ جتھاں اوہک
 فیکٹری وچ نوکری کریندے۔ وتی وچ ودھار تے ترقی زورنال جاری ہوندی ہے
 تے بینکاں کسانیں کوں ادھار ڈینڈین تے ول او قسطیں وچ پیسے ولا ڈینڈن۔ نیا کی
 نیوا مرویندے تے اوندی زمین بینک قبضے وچ کر گھندی ہے۔ وانجا وتی وچ اپنا
 کاروبار وچ تے نیا کی نیوا دی زمین بینک کنوں گھن گھندی ہے۔ ول وانجا وتی وچ
 ہک چکلہ کھلیندی ہے۔ منیرا وی وانجا دے چکلے تے آندے تے اونکوں ملن کیتے
 پیسے ادا کریندے کریگا وی وانجا کوں ملن آندے لیکن ڈوہیں دا جھیرا تھی ویندے۔
 وانجا سارے مردیں نال تعلق تر وڈ گھندی ہے جنیں اوند ا استحصا کیتا ہوندے۔ البتہ
 وانجا عبداللہ دے ہتھ وچ اپنا ہتھ ڈے ڈینڈی ہے۔ مذہبی جذبے دے پکھوں منیرا
 چکلے تے تیل سٹ تے بھالا ڈینڈے تے خود آپ بچ ویندے۔ وانجا بھاء وچ سٹ
 کنوں بچ ویندی ہے۔ تاہم وانجا دے گا ہک سٹ مردن۔ باد وچ منیرا کوں عدالت سزا
 ڈینڈی ہے۔ کریگا کوں ایس خبر دا پتہ لگدے جو ساڈے علاقے دے بددیانت
 سیاست دان تے پارلیمانی ممبر کوں کہیں گولی مار تے قتل کر ڈتے۔

ناول ”مٹیگاری“ وچ نگوگی کہیں مرد کامل دا تا نگھی ڈسدے جیرھا آکراہیں
 کینیا دے مسلیں کوں حل کر لسی۔ ایہ ناول 1986 وچ کی کو یوزبان وچ چھپیا جیندا
 انگریزی وچ ترجمہ وی تھیا۔ ایہ ناول بنیادی طور تے مارکسی بصیرت کوں سامنے رکھ

تے لکھیا پئے۔ گلوگی دے خیال موجب مارکس دے نظریات روس تے یورپی ملکیں
 دے بجائے کینیا وچ زیادہ کامیاب تھی سگدن۔ گلوگی دے سارے ناولیں وچوں
 میگوں ایہ سب کنوں چنگا لگدے۔ ایس ناول وچ ہک خیالی کہانی ہے۔ ایندے وچ
 کہیں چاہ تے ویلھے داوی واضح تعین نہیں کیتا گیا۔ لیکن ساکوں ایندے کرداریں تے
 پلاٹ کنوں اندازہ تھیندے اے کینیا دا علاقہ ہے جتھاں ایس کہانی دے کردار
 جیندے پین تے ناول دی کہانی دا وقت اہورودے باد بادا ہے۔ کہیں انڈی ٹھے
 ہیرو (سیسول بیکٹ دے ڈرامے ”گوڈو دا انتظار“ وچ گوڈو دے کردار نال رلداملدا)
 دی تانگھ ہے جیرھا آکراہیں سارے مسئلیں کوں حل کر لسی۔ فنی حوالے نال گلوگی ایس
 ناول دی کہانی کوں بہوں چا بکدستی نال اہگو تے گھن تے ٹردے۔ ایس ناول دے
 پلاٹ دا بیانیہ سدھا سادا ہے اتے ایندی زبان وی بہوں سادہ ہے۔ ناول دا اسلوب
 دل وچ لہن آلا ہے۔ ایہ ناول نوآبادیاتی تجربے دا ہک نواں طرز بیان ہے۔

میٹگاری ماخرونگی (جیندا مطلب ہے: محب وطن جیرھا گولیاں کھاتے جیندا
 بچ گئے) ایس ناول دا ہیرو ہے۔ ناول دے منڈھ وچ ناول دا ہیرو میٹگاری جیرھا ماؤ
 ماؤ بغادت وچ لڑدارہ گیا ہاوسوں تے پچھوتے آتے اپنی بندوخ AK-47 کوں
 مٹی تلے پور ڈیندے۔ اوہن امن پسند ہے۔ اونہیں چانڈا اول اپٹے سفر دا منڈھ
 کتھوں ہدھٹے۔ میٹگاری ہک فیکٹری ویندے اونکوں اپٹے گھرتے اپٹے بندیر دی
 گول ہے۔ او کافی محنت تے پورہیے دے باد اپٹا گھر واپس گھنن وچ کامیاب تھی
 ویندے۔ اپنی ایس گول پھول دے دوران میٹگاری کوں پتہ لگدے جو میڈی سر
 زمین تے ہوں ساری تبدیلی آگئی ہے۔ چڈاں او آزادی کیتے لڑن گیا ہااے سر

زمین ایویں نہ ہئی۔ ہن ایں سرزمین دا نظام وی بدل گئے اتھاں صرف رشوت اتے جعل سازی دا راج ہے۔ میٹرگاری دا ٹاکرا ہک چھوکرے نگارو رو تے ہک چھوہر میوریو کی نال تھیندے اتے ایہ ڈوہیں وی میٹرگاری نال اوندے پندھ وچ چھے سنگتی ہن ویندن۔ اوڈوہیں میٹرگاری کون ڈو سیندن کیویں ایں بھوئیں دے واسی خوف دی فضا وچ چیندے رہ گئیں تے انھیں کون ساری مال ملکیت وی کھس گھدی گئی ہئی۔ ہن میٹرگاری فیصلہ کریندے او انصاف تے سچ دی گول وچ نکلسی۔ ایں دوران او سچ تے انصاف دے وزیر کون وچ ملدے تے اونکوں لوکیں دی بے بسی بارے ڈو سیندے جو گورنمنٹ دارو یہ لوکیں نال غیر منصفانہ ہے۔ او وزیر میٹرگاری کون ایں جرم وچ جیل بھجواڈیندے۔ میٹرگاری کون جیل وچ قید دے دوران سوچن دا موقع ملدے تے اونکوں خیال اندے اوندی جدوجہد کیتے صرف الفاظ کافی کوئینی۔ او سچیندے انھیں مسئلے کون نجات کیتے ہتھیار بند جدوجہد وی ضروری ہے۔ ول جڈاں او آزاد تھیندے تاں سدھا اول جاہ تے ویندے جتھاں اوں اپنی AK-47 پوری ہئی۔ میٹرگاری اونکوں کڈھن پھندے تاں پکھوں پولیس آویندی ہے تے پولیس دے کتے میٹرگاری تے نگارو رو تے جھپٹ پوندن۔ ول میٹرگاری تے نگارو رو دریا وچ ٹپ مارتے خود کشی کر گھندن۔ میوریو کی چیندی وچ ویندی ہے جیرھی آہدی ہے فتح ساڈی تھیسسی!

گوگی دافن قابل تعریف ہے اوندی ادبی لکھتیں وچ تخلیقی عنصر پوری آب و تاب نال کھڑے اتے اوندی سوچ نویں دور دے تقاضے دے مطابق ہے اوندے ناویں دیں فنی خوبیوں کون ڈو ٹھا ونجے تاں اوں اپنے ناویں دی تخلیق دے دوران

باختن تے لوکاچ دے نظریات کنوں استفادہ کیتے۔ ول پوری مہارت نال کجھ ناولیں
 وچ Polyphonic ٹیکنیک کوں استعمال وی کیتے۔ گلوگی دے اہوں ایہ مسئلہ ہا
 کیا یونیک افریقی تجربے کوں جدید مغربی ناول دی صنف وچ بیان کیتا وچ سگدے۔
 ایند اعلیٰ گلوگی روایتی افریقی داستان گوی تے جدید ناول نگاری دی ٹیکنیک کوں مانتے
 کڈھیے۔ گلوگی فن دے مقصدی نظریے تے یقین رکھدے تے اوندی سوچ وچ
 سیاسی تے سماجی شعور واضح نظر آندے۔ اوں اپنی ناول نگاری کوں جدید افریقہ دی
 شعوری تاریخ وچ بدل ڈتے جیڑھا ہک عظیم نثری رزمیہ بن گئے۔ ات واسطے گلوگی دا
 فن میڈے نزدیک نوآبادیاتی ظلم و جبر دے تجربے دا استعارہ ہے۔

(۶)

عالمی ادب دا ایہ پس منظر ذہن وچ رکھن دے باد میں سمجھاں بہن قاری
 کوں مابعد نوآبادیاتی نظریہ دی بحث بہتر طور تے سمجھ آسکسی۔ آزادی ہک واقعہ نہیں
 بلکہ ہک طویل عمل دا ناں ہے۔ اصل آزادی ذہن تے فکری آزادی ہے۔ جیکر اسماں
 یورپ کنوں آزادی گھن وی گھدی ہے تاں ایہ فکری آزادی ہا جھوں ڈھیر اہمیت دی
 حامل کوئینی۔ تاہم جسمانی آزادی دے با فکری آزادی دا مرحلہ آندے۔ (بعض
 اوقات تو ماں اندرونی غلبے دا شکار وی تھی ویندین جیکوں میں ڈومیسٹک ایپریلزم
 اہاں۔ ایندی مثال پنجاب وچ پنجاہیں تے سرائیکی قوم دا تعلق ہے۔ سرائیکی قوم دی
 شناخت دا انکار کرتے پنجاہی حکمران ساڈا استحصال کریندے پین۔) مابعد نوآبادیاتی
 نظریہ نہ صرف نوآبادیاتی نظام کنوں کہیں ملک دی آزادی دا قائل ہے بلکہ فکری تے
 ثقافتی آزادی کوں وی اہم سمجھدے۔ مابعد نوآبادیاتی نظریے (Postcolonialism)

دی سادہ تعریف ایہ ہے۔ ایہ اول نظریہ ہے جیرہا نو آبادیاتی نظام دی مخالفت کریندے تے نو آباد کار (Colonizer) تے Colonized دے تعلق دا مطالعہ کریندے۔ دنیا وچ مابعد نو آبادیاتی نظریے دی مقبولیت ایڈورڈ سعید دی کتاب مستشرقیت (Orientalism) دے 1978 وچ چھپن نال تھئی۔ اے کتاب مابعد نو آبادیاتی نظریے دی بائبل دی حیثیت رکھدی ہے۔ ایس کتاب وچ فلسطینی نژاد امریکی لکھاری ایڈورڈ سعید ”اساں تساں“ دے تعلق دے تجزیے نال ڈسائے کیویں مغربی مستشرقین سفید فام نسل دی برتری ثابت کیتی۔ ول فو کو دی کتاب ”آرکیالوجی آف نالج“ وچوں ڈسکورس انیلسس دا طریقہ کار استعمال کرتے او علم تے طاقت دے تعلق دی وضاحت کریندے۔ اوندے مطابق مغربی مستشرقین اپنی تحقیق راہیں مشرق وسطیٰ دا غلط تصور بٹائے۔ ول انھیں لوکیں کوں علم سکھاوٹ دے جواز نال انھیں تے اپنی حکمرانی قائم کیتی ہے۔ سعید فرانسسی ناول نگار ہنری ڈی بالزاک تے فرانسسی شاعر چارلیس بودلیئر دیں لکھتیں دا تجزیہ کریندے۔ اوڈ ساوٹ چہندے بالزاک تے بودلیئر کیویں سفید فام نسل دی برتری ثابت کرتے یورپ وچ مشرق دے لوکیں بارے کج فہمی کوں رائج کیتا۔

سعید دی کتاب ”مستشرقیت“ دا بنیادی موضوع نو آباد کاریں تے نو آبادیاتی لوکیں (Colonized) دے رشتے دا مطالعہ ہے۔ ایس کتاب وچ سعید تجزیہ کریندے جو مغربی لکھتیں وچ مشرق کوں کیویں پیش کیتا گئے۔ ایہ ہک تحقیقی کم ہے ایندے کیتے اوادب، صحافتی لکھتاں، لسانیات، تاریخ، مذہبی شرحیں تے سفر نامیں دا جائزہ گھندے۔ اوندے استدلال ایہ ہے مغربی لکھاریں اپنی لکھتیں وچ تخیل دے

سہارے مشرق دا تصور بٹائے۔ لیکن ظاہر ایہ کیتا گئے ایندی بنیاد واقعات تے ہے۔ ایندے علاوہ انھیں ایہ وی دعویٰ کیتے انھیں دے مشرق دے تصور دی بنیاد مشرق دی ثقافت، سیاسی نظام تے تاریخ دے گھاٹے مشاہدے تے کھڑی ہے۔ مشرق دے بارے مغربی لکھاریں دیاں لکھتاں ہک ڈسکورس دی تشکیل کریندیں۔ معاصر سماجی علوم وچ ڈسکورس انیلسس دا تصور فرانسیسی فلسفی مشل فوکو (1926-1984) پیش کیتے۔ ڈسکورس توں مراد دعویں تے بیانات دا ہک منظم بیان ہے۔ جیندے ذریعے درکار علم دا طریقہ کار تشکیل ڈتا ویندے ول ایندے استعمال نال اودرکار علم وجود پذیر تھیندے۔ ایہ ڈسکورس کہیں خاص تاریخی دور تے سیاسی مقصدیں تے کھڑا ہوندے۔ کئی وی ایہ ڈسکورس جیڑھا بظاہر علم دی تشکیل وچ دلچسپی رکھدے ہمیشاں طاقت دے رشتیں (Power-Relations) دا تعین کریندے۔ فوکو دے خیال موجب طاقت اوزور (force) ہے جیڑھا اپنی خدمت تے آپ مامور ہے۔ تسا کوں اینویں لگدا ہوسی تساں آزاد فرد ہووٹا پاروں طاقت کوں اپنی اہلیت دے مطابق اپنے خاص مقصدیں کیتے استعمال کریندو۔ لیکن گالھ ایویں کوئی طاقت تہاڈے ذریعے Operate کریندی ہے۔ مگر تہاڈے کیتے نہیں کریندی۔ اگر سماج وچ ایندانیٹ ورک ڈیکھوں تاں اسماں طاقت دے ہک درگے نیٹ ورک وچ عمل پیرا ہوں۔ سماجی معاہدے (Social Contract) دے وجود وچ آوٹا نال ریاست بنی تے ریاست وچ لامحالہ طور تے طاقت دا ہک نیٹ ورک وجود پذیر تھئے۔ عالمی سطح تے ڈیکھوں تاں مغرب تے مشرق دے درمیان ایں طاقت دے نیٹ ورک دی تشکیل مغربی لکھاریں دی مشرق نہیں نال تھئی ہے۔ سعید دے مطابق

مستشرقیت مشرق بارے علمی ڈسکورس داناں ہے۔ نتیجہً مستشرقیت مغربی بالادستی کوں جنم ڈتے۔ سعید بالادستی دا تصور اطالوی مارکسی مفکر انتونیو گراچی (1891-1937) کنوں گھدے۔ بالادستی (Hegemony) دی تعریف ایں تھی سگدی ہے۔ بالادستی تو آڈی مرضی نال تو آڈے اُتے طاقت دا غلبہ ہے۔ جیویں ساڈے معاشرے وچ مرد عورت داما لک ہے۔ مرد کوں عورت تے بالادستی حاصل ہے۔ سیاسی مفہوم وچ بالادستی توں مراد ہے او عمل جیندے وچ مقتدر طبقہ محکوم طبقے دی بظاہر مرضی نال انھیں تے Opressive rule کریندے۔ گراچی دے خیال موجب ایہ کم ثقافت دے ذریعے کیتا ویندے۔ مثال کیتے مقتدر طبقہ انھیں ثقافتی قدریں کوں رواج ڈیندے جیرھیاں اوندے فیدے وچ ہوندین۔ جیکوں ساجھی تے غیر جانبدار ثقافت دے طور تے پیش کیتا ویندے۔ ایہ نام نہاد ثقافت اختیار کرتے محکوم طبقہ اپنٹے اتے جبر وچ شراکت دار تھی ویندے۔ جیندے نتیجہً غیر متشدد (Velvet) غلبے دی شکل وچ نکلدے مغرب متعصبانہ ذہنت نال مشرق دا مطالعہ کرتے اونکوں دیگر (other) وچ تبدیل کر ڈتے۔ تصور دیگر (Other) مغربی مابعد الطبیعات دا سوال ہے۔ ویہویں صدی وچ مظہریت پسند (Phenomenologist) فلسفیں دیگر دے تصور کوں پہوں تخلیقی انداز وچ ورتیے۔ دیگر توں مراد ڈ و جھے آدمی دے وجود کوں منن ہے۔ ایہ کم ساڈی ذات (Self) اپنٹے ڈ و جھے دے درمیان اختلافات کوں مد نظر رکھ تے کریندی ہے اپنٹے وجود دے مجموعی تصور نال اساں ڈ و جھے فرد دا تصور تشکیل ڈیندوں۔ لیکن اونکوں اپنٹے وجودی عین نئے آکھ سگدے۔ ایں اساں ڈ و جھے فردی حقیقی موجودگی کوں منن دے قابل تھیندوں۔ تاہم دیگر اساں کنوں نہ صرف مختلف ہے بلکہ

ادساڈالٹ ہے تے اواساں کنوں انج وی ہے۔ دیگر دا ایہ تصور Self-centred ہووڈن پاروں گمراہ کن ہے۔ دیگر دے ایس تصور دا سماجی علوم وچ اطلاق طاقت دا توازن و ہگڑیندے۔ تے واقعہ ایہ ہے مغربی مستشرقین کنوں دیگر دا ایہ تصور ہا جیندے نال ڈوفر یقیں (مشرق تے مغرب) وچ طاقت دا توازن و ہگڑہ گئے۔ ول مغرب ساڈے بارے اپنے تشکیل شدہ علم دے سہارے اپنی (اقداری) فوقیت منوائی۔ ایندے باد مغربی ملکیں اپنی ثقافت دے ذریعے بالادستی قائم کر گھدی ہے۔ سامراجیت دی میکا نکیٹ (Mechanism) ثقافتی بالادستی ہے۔ ایس ساری صورت حال دا نتیجہ ایہ نکھتے اساں اپنے بیانے، متھ، ثقافتی اقدار، لوک ادب تے فن وغیرہ کنوں بے تعلق تھی کر اہیں اپنی ثقافت اتے مادری زبان کوں غیر اہم سمجھے تے احساس کمتری دا شکار تھی گویں۔ ایس سامراجیت دا توڑ کیا ہے؟ ایس سوال دا جواب مختلف دانشوریں مختلف ڈتے۔ تاہم گوگی مادری زبان کوں ورتن سامراجیت دا توڑ سمجھدے۔ میڈے خیال وچ قوم پرستی ایس مسئلے دا جامع حل ہے۔

نوآبادیاتی دور دی سامراجیت دا مسئلہ نیڑن کنوں پہلے ضروری ہے مغرب وچ نوآبادیاتی سوچ دے پچھو کڑتے ہک تردی حجات کرتے۔ ویسے وی ایہ سعید دی بحث دا تسلسل بڈی ہے۔ سعید دے تجزیے کنوں پہلے انویویں صدی وچ ارنسٹ رینان اپنی لکھت "فکری تے اخلاقی اصلاحات" وچ ایہ ثابت کرن دی کوشش کیتی جو مشرق کوں مہذب بناوٹ کیے سامراجی رہنمائی دی لوڑ ہے۔ کالھ اتھاں نہیں مکدی۔ جرمن فلسفی جارج ہیگل ایس کنوں وی اپگوں پہندا ہا۔ اوں فلسفہ تاریخ تے خطبات وچ افریقیں کوں "بغیر تاریخ دے افراد" آکھے اوندے ہندوستان دی تاریخ

بارے وی منفی رویہ ہا۔ اوندے نزدیک تاریخ دا حامل صرف یورپ ہے تے اوں مغرب کوں مشرق دی ترقی دی واگ پکڑن دی امک ڈتی۔ مغربی دنیا دے عظیم مفکرین تے ادیبیں نہ صرف مغرب کوں مشرق تے قبضے دی تحریک ڈتی بلکہ مغربی جدیدیت دے منصوبے دا ہک جز مشرق دی پٹ پھلور (Exploration) وی ہئی۔ میں وضاحت کر ڈیواں یورپ وچ عیسائیت دے فرقے پروٹسٹنٹ ازم تے ریفارمیشن دے طلوع دے باد تمام شعبہ ہائے زندگی وچ عقل دا استعمال عام تھیون لگ پیا۔ مذہب تے لوکل توہم پرستانہ روایتاں کنی لگ گیاں۔ دل باقاعدہ روشن خیالی (Enlightenment) دی تحریک چلی جیندا مقصد انسان کوں کائنات دا مرکز من تے عقلی استدلال نال زندگی تے کائنات دے مسئلین کوں حل کرن ہا۔ ایس دور وچ مذہب دی بجائے سائنس ہوں ترقی کیتی تے انسان معاشی تے سماجی طور تے ترقی دیاں منزلاں طے کیاں۔ ایس دور کوں جدیدیت (Modernism) دا دور آکھیا ویندے۔ ادبی جدیدیت تے فلسفیانہ جدیدیت وچ فرق ہے اتھاں میڈی مراد فلسفیانہ جدیدیت ہے۔ جیویں میں آکھ آیاں جدیدیت دے منصوبے دا ہک جز مشرق دی پٹ پھلور (Exploration) تے دل اتھاں اپنا قبضہ قائم کرن ہا اتھوں ایہ ثابت تھیندے نوآبادیاتی نظام دے پچھوں ہک خاص فکر تے متعصبانہ علمی تحقیق دے نتیجے کم پئے کریندے ہن۔

مابعد نوآبادیاتی نظریے دی مزید وضاحت کنوں پہلے میں مابعد نوآبادیاتی دور تے مابعد نوآبادیاتی نظریے دا فرق واضح کر ڈیواں۔ کہیں ملک وچ نوآبادیاتی نظام دے خاتمے نال اتھاں مابعد نوآبادیاتی دور شروع تھی ویندے۔ مثال دے طور

تے پاکستان وچ مابعد نوآبادیاتی دور دا آغاز 1947 دے باد تھئے تے مابعد نوآبادیاتی نظریہ ہک فکر داناں ہے اس فکر تے سوجھلا سٹن کنوں پہلے میں مابعد نوآبادیاتی دور دیں خصوصیات تے گالھ کریاں۔

سب توں پہلی گالھ ہے مابعد نوآبادیاتی دور بحرانی ہے۔ نوآبادیاتی ملکیں وچ مغربی ملکیں دے وچن دے باد طاقت دی منتقلی ٹھیک نہیں تھی جیندی وجہ کنوں نوآبادیاتی دور وچ غیر مستحکم سیاسی نظام وی نوآباد کاریں کنوں طاقت دی منتقلی بہتر نہ ہووٹ پاروں وجود وچ آئے۔ ایندے علاوہ اپنے غیر مستحکم سیاسی نظام پاروں ہوں سارے سابقہ نوآبادیاتی ملک Resilient کوئینی۔

سیاسی عدم استحکام دا ہک نتیجہ ایہ نکھتے مابعد نوآبادیاتی ملکیں وچ ریاست دا کنٹرول ٹکڑا کوئینی۔ لہذا جاگیر دار تے سرمایہ دار اپنے ملازمین دی رت پیتی ویندن۔ طبقاتی کشمکش زور تے ہے۔ تے غریب تے امیر دا فرق ہوں وڈا ہے۔ ایندے علاوہ ریاست دا کنٹرول نہ ہووٹ پاروں رشوت خوری باقاعدہ ہک انڈسٹری دی شکل اختیار کر گئی ہے۔ مغربی جمہوریت نوآبادیاتی ملکیں وچ پوری طرح کامیاب نہیں تھی سگی۔ نوآبادیاتی دور وچ جمہوری اداریں دی ناکامی وی لوکیں وچ لاجسلی دا احساس ودھائے۔ لوک جمہوریت دی بجائے آمریت ڈو واپس رجوع کریندے نظر آئندن۔ تاکہ کئی آمر اپنے استبداد نال کم از کم ریاست دیں اداریں کوں تاں ٹھیک کریسی۔ (ایہ بے معنی خواہش ہے۔)

مغربی نوآبادیاتی نظام دے مکین دے باد نوآبادیاتی ملکیں وچ Elitism دا

خاتمہ نہیں تھیا۔ ایہ ہک خاص ثقافتی مظہر ہے۔ ایندا ہک جز عالمی طاقتیں دی زبان اختیار کرن وی ہے۔ افریقہ تے برصغیر دے ملکیں وچ نوآبادکار اپنیاں زباناں (انگریزی / فرانسیسی / پرتگالی) چھوڑ گئیں۔ ایندے نال مابعد نوآبادیاتی دور وچ سچاں دامسلہ گھمبیر تھی گئے تے ایندی وجہ کنوں اتھوں دے واسی اپنی ثقافت بارے احساس کمتری دا شکار تھی گئیں۔ انگریزی دی حیثیت اہ قاتل زبان دی بن گئی ہے۔ جیندا سکھن بندے دے تعلیم یافتہ تے مہذب ہوون دی ضمانت ہے۔

چھیکڑ وچ میں مابعد نوآبادیاتی دور دی اہم ترین خصوصیت تے نظر سٹینداں۔ ایہ سامراجیت دی ثقافتی بالادستی (Cultural Hegemony) ہے۔ اہ وی سابقہ کالونیل طاقتیں کمزور ملکیں تے بالواسطہ قبضہ رکھیا ہویا ہے۔ ایہ سیاسی سامراجیت ہے۔ انھیں طاقتیں کمزور ملکیں کوں (اسلحہ وچپن توں گھن تے روز چھاڑے دے استعمال دیں چیزیں وچپن دی) منڈی بٹایا ہویا ہے۔ ایندے علاوہ کالونیل طاقتیں ساڈے ملکیں وچ اپنی لسانی سامراجیت قائم کر رکھی ہے۔ نوآزاد ملکیں کوں منڈی بٹاؤن تے لسانی سامراجیت قائم کرن دا نتیجہ ثقافتی بالادستی دی شکل وچ نکھتے۔ مغربی ثقافت دے عنصر ساڈیں ثقافتیں کوں Replace کریندے دیندن۔

مابعد نوآبادیاتی دور دیں خصوصیات کوں سامنے رکھ تے مابعد نوآبادیاتی نظریے دی اہمیت کوں سمجھن اوکھا کوئینی۔ کیونجو سابقہ نوآبادیوں مغربی ملکیں کنوں سیاسی آزادی تاں گھن گھدی ہے۔ لیکن اہ وی مغربی ملکیں انھیں ملکیں تے اپنی ثقافتی بالادستی، لسانی سامراجیت تے معاشی اجارہ داری جھائی ہوئی ہے۔ ایہ سارا

مغربی سیاسی سامراجیت دامظہر ہے۔ اس اہم فکری تہ ثقافتی غلام ہیں۔ جیویں میں دعویٰ کیتے حقیقی آزادی ذہنی تہ فکری آزادی ہے۔ فکری آزادی گھنٹن مابعدنو آبادیاتی نظریے دا بنیادی مقصد ہے۔ ات واسطے مابعدنو آبادیاتی نظریہ اہم دے دانشوریں، فنکاریں تہ ادیبیں کیتے Unsurpassable Philosophy ہے۔ جے کئی مابعدنو آبادیاتی نظریے دی اہمیت کنوں واقف کوئینی تاں او ایں نظریے کوں وی بہتر طور تہ نہیں سمجھ سکدا۔

نوآبادیاتی نظام ہک لعنت ہا۔ نوآبادیاتی نظام دا جواز متعصبانہ ذہنیت نال کیتا گیا مشرق دا مشاہدہ ہا۔ متعصبانہ ذہنیت نال صرف کج فہمی وجود وچ آسکدی ہے۔ ایں کج فہمی دیں ڈ و مثالیں (گورے آدمی دا بار تہ اندھارے دا دل) دا تجزیہ تہ ساں ڈ کیکھ آویں۔ ایں کج فہمی دے نتیجے وچ جبرہا سیاسی نظام وجود وچ آئے اوندے نال صرف ظلم، جبر، استحصال، تہ غلامی محکوم لوکیں دا مقدر بنی ہے۔ ایں ظالمانہ نظام دے خلاف نفرت تہ مزاحمت ہک فطری عمل ہے۔ فطری عمل دے مخالف وچنن انسان دی سائیکسی تہ سماج تہ منفی اثر سٹیندے۔ سارتر آکھیا ہا میں انھیں لوکیں کنوں نفرت کرینداں جیرہے اپنے جلا دیں کوں عزت ڈیندن۔

نوآبادیاتی دور دیں خصوصیات کوں غور نال ڈیکھوں تاں پتہ لگدے اسان نوآبادکاریں دی ساڈی بھونیں تہ (Legacy) پاروں بحرانیں وچوں لنگھدے پیوں۔ میڈے خیال موجب نوآبادیاتی نظریہ دی جامع تعریف ایہ ہے۔ نوآبادیاتی نظریہ نوآبادکاریں دے علمی تہ ثقافتی ورثے (Legacy) دے خلاف مزاحمت تہ نوآبادکاریں دے علمی تہ ثقافتی ورثے دی تحلیل و تجزیے دا ناں ہے۔ ایں

تعریف و بیج پہلا کم خود کار Mechanism دے تابع ہے۔ کیونچونکہ خود کار ہوتا ہے جتھاں جبر ہوسا اتھاں مزاحمت ضرور ہوسا۔ جبر تے مزاحمت دا تعلق ہک ورتے دے ڈھونڈن وانگوں ہن جبر تے ہک پے دے نال ہونڈن۔ البتہ ایں تعریف و بیج ڈھونڈن کا ملاً شعور سا ہے۔ نو آباد کار ایں دے چھوڑے ہوئے علمی تے ثقافتی ورثے دا تجزیہ سیاسی شعور پا جھوں ممکن کوئینی۔ افلاطون اہدے غیر سیاسی ہونڈن دی قیمت تو آکوں بدترین حکمرانیں کوں موقع ڈے تے ادا کرٹی پونڈی ہے۔ لہذا سیاسی شعور تے اونڈے نال وابستہ سیاسی سرگرمی ساڈے روشن مستقبل دی ضمانت ہے۔

میڈے مابعد نو آبادیاتی نظریے تے عمل کرٹن قومی سیاسی شعور نال ممکن ہے۔ قوم پرستی ہک سیاسی نظریہ ہے۔ جیندی وضاحت قوم دے تصور کوں پدھرا کیتے بغیر ممکن کوئینی۔ کہیں قوم دا وجود اونڈی خاص ثقافت نال بندے۔ دنیا دے جمہوری ملکیں و بیج عام طور تے قوم دا ایہ تصور مقبول ہے۔ لہذا قوم پرستی کہیں قوم دے سیاسی تے ثقافتی حقوق کیتے فکری یا عملی جدوجہد ہے۔

جڈاں اسان قوم پرستی کوں منیسوں تاں ول اسان اپنی ثقافت کوں نو آباد کار ایں دی ساڈی دھرتی تے چھوڑی ہوئی ثقافت کنوں انج کر سگسوں۔ اپنی ثقافت دی شناخت نال ساڈی سناخت قائم تھیندی ہے۔ اپنی ثقافت کوں بنیاد من تے اسان نو آباد کار ایں دے ثقافتی ورثے دے خلاف مزاحمت کر سگدوں جو کیا کجھ ساڈے کیتے فیدہ مند ہے تے کیا نقصان دہ ہے۔ نو آباد کار ایں دے علمی تے ثقافتی ورثے دے خلاف مزاحمت تے اول ورثے دے تجزیے کرٹن کیتے ڈوگا لھیں ضروری ہن۔

پہلی کالج جو مغربی نوآبادکاریں دی علمیات (Epistemology) کو Declonize کیتا ونچے۔ علمیات توں مراد فلسفے دی اوشاخ ہے جیندے وچ علم دے امرکان، ذریعے تے تجزیے دے بارے بحث کیتی ویندی ہے۔ لیکن میں اتھاں علمیات دا لفظ زیادہ وسیع مفہوم وچ استعمال کیتے۔ نوآبادکاریں دی علمیات کنوں میڈا مطلب مغرب وچ تشکیل ڈتا گیا سائنسی تے سماجی علوم دا علم ہے۔ جیکراہ نوآبادکاریں کنوں سیاسی آزادی گھنن آ لے ملک علمیات دی Decolonization دے ناں تے مغربی سائنسی تے سماجی علوم کوں یکدم رد کر ڈیوں۔ (۱) (کیونجواہ علم خاص مغربی اقدار دے فریم ورک وچ تشکیل ڈتا گئے۔) تاں ایندرا نتیجہ ایہ نکلسی جو ساڈے ملکیں (سابقہ نوآبادیوں) وچ علمی خلا پیدا تھی ویسی تے اساں اہو کی دنیا کنوں ہوں پچھوں تھی ویسوں۔ ڈوجھے پاسے جیکرا اساں مغربی سماجی مفکرین دے نظریات کوں رائج کریندوں (جیرہانی الواقع تھیندے اچھے) تاں سا کوں احساس تھیندے انھیں نظریات دا مقصود ہک ہی اقدار دا حامل سماج ہا۔ ساڈیں تے انھیں دیں اقدار وچ فرق پاروں مغربی سماجی علوم دے نظریات ساڈے کیتے تقریباً بے ثمر ہن تے ایں سماجی علم دے فریم ورک وچ ساڈے سماجی مسئلیں دی Documentation نہیں پئی تھیندی۔ ایندے نتیجے وچ لوکل توہمات دی پریکٹس دا ہک متوازی عمل وی جاری ہوندے۔ کیا اساں اپنے سماجی نظام کوں درہم برہم کرتے مغربی سماجی اداریں دی ساخت کوں جبراً نافذ کر ڈیوں تا کہ مغربی سماجی

۱۔ میں کالج اہو تے ٹورن کنوں پہلے واضح کر ڈیاں میڈی سوچ دا مقصد مغرب دشمنی نہیں۔ جیڑی رجعت پسند لوکیں وچ عام ہلدی ہے۔ میں مغربی علوم تے عقلیت دی اہمیت میدان میں اوندے تجزیے دی لوڑھ تے زور پیا ڈینداں۔

علوم باثمر تھی سگین۔ ہرگز نہیں۔ ساکوں مغربی علمیات (سائنس تے سماجی علوم دا علم) کوں Decolonize کرک دی لوڑھ ہے۔ ایہ کم کھلے ذہن نال مغربی علوم دا تجزیہ ہے۔ جتھاں ساڈے کیتے کارآمد نظریات ہوسن انھیں کوں من گھداویسی تے ڈوجھے نظریات کوں ترک کر ڈتا ویسی۔ گویا علم دی ہک Hybrid شکل وجود وچ اوی جیندے کجھ عنصر ساڈے لوکل تے کجھ عالمی ہوسن۔ ایہ علمیات دی ڈی کالونائزیشن دا عمل ہے۔

ڈوجھی ڳالھ ایہ ہے جو نو آباد کاریں دی چھوڑی ہوئی ثقافت کوں Decolonize کیتا ونجے۔ ایندا طریقہ کار ساکوں نگوگی ڈسیندے۔ نگوگی دا ثقافت دی آزادی دا نظریہ اوندی کتاب ”ردنو آبادیاتی ذہن“ وچ ملدے۔ ایس کتاب دے چار باب ہن۔

۱۔ افریقی ادب دی زبان

۲۔ افریقی تھیٹر دی زبان

۳۔ جڑت دی جدوجہد

۴۔ افریقی فلشن دی زبان

انھیں مضمونیں وچ نگوگی مابعدنوآبادیاتی فکر نال جڑیے ہوئے سوالیں دے جواب سوانجی انداز وچ لکھین۔ ایس کتاب دے موضوعات وچ تعلیم، ادب، افریقی تاریخ، تنقید، سیاست، زبان تے مابعدنوآبادیاتی نظریہ شامل ہن۔ میں مابعدنوآبادیاتی نظریے تے ثقافت دی آزادی دے حوالے نال ایس کتاب دے پہلے مضمون کوں اہم سمجھداں۔ ایس مضمون وچ نگوگی زبان تے ثقافت دے تعلق تے بحث کریندے تے او سمجھدے ثقافتی آزادی نال ساکوں سچی آزادی مل سگدی ہے۔ ہیگل وانگوں او سمجھدے ثقافت دی بنیاد زبان تے ہے۔ نگوگی لکھدے ”زبان بطور ثقافت

تاریخ وچ لوکیں دی اجتماعی یادداشت داکم ڈیندی ہے۔ ثقافت زبان کنوں تقریباً قابل جدا ہے (زبان) جیڑھی ثقافت دی پیدائش، ارتقاء، ارتکاز، تشکیل تے بے شک ہک نسل کنوں ہل نسل تک منتقلی دا ذریعہ ہے۔“ گلوگی دے مطابق مابعد نوآبادیاتی سوجھواٹ دا منڈھلا مقصد مغربی ثقافتی بالادستی کنوں آزادی ڈیواوٹن ہے۔ جیندے نال ساکوں سامراجیت کنوں نجات ملسی۔

گلوگی اہدے ثقافتی آزادی کیتے زبان دی آزادی منڈھلی گالھ ہے۔ اسان ادب وچ اتے روزمرہ دی زندگی وچ اپنی مادری زبان استعمال کرن نال سامراجی زبانیں (انگریزی/فرانسیسی/پرتگالی) کنوں جان چھڑاسکدوں۔ اوندے نیڑے زبان نال مزاحمت کیتی وچ سگدی ہے۔ اوما کسی دانشوریں وانگوں مزاحمت دا قائل ہے۔ نوآبادیاتی دور دے خاتمے نال مزاحمت دا خاتمہ نہیں تھیا۔ مابعد نوآبادیاتی نظریہ دی بنیاد ثقافتی آزادی ہے جیڑھی اپنی زبان نافذ کرن نال گھدی وچ سگدی ہے۔

گلوگی زبان تے ثقافت دے باہمی رشتے دی وضاحت کوں اہم خیال کریندے گلوگی انھیں ڈوہیں دے سانگے کوں مارکسی نقطہ نظر نال ڈہدے۔ ساڈی معاشی پورھیت زبان دی تشکیل تے اثر انداز تھیندی ہے۔ (۱) کئی زبان ہک گروہ دے انداز زندگی دی تشکیل وچ کردار ادا کریندی ہے۔ ہک طویل عرصے دی سماجی

۱۔ میڈے خیال وچ گلوگی دا زبان تے ثقافت دے تعلق دا نظریہ وگن سٹائن دے Form of Life دے نظریے نال ڈیر رلد املدا ہے۔ فارم آف لائف توں وسیع مفہوم وچ ثقافت مراد ہے۔ ہک زبان دا سکھن ہک ثقافتی دائرے وچ ہون ہے۔ وگن سٹائن اہدے جیکر شیر الاسکد ان تان میں اوکوں ہرگز نہ سمجھ سگیاں ہا۔ کیونجو شیر دا تعلق ہک مختلف فارم آف لائف نال ہے۔

ریاضت دے باجیرہیاں روایتاں بٹنڈین اوساڈے رسم ورواج وچ بدل ویندین اتے زبان اوزر لہجہ ہوندی ہے جیندے ذریعے دنیا دا تجربہ گھن تے رسم ورواج بٹانے پگئے ہوندن۔ گلوگی اہدے نوآبادکاریں ساکوں احساس کمتری دا شکار کرن کیتے اپٹیاں زبانناں پڑھائیں۔ جیندے مقصد ایہ وی ہا جو انگریزی پڑھ تے تل وٹنی بندہ اوپری ثقافت کوں اہم سمجھے۔ گلوگی ہال دی اوپری زبان (انگریزی) وچ تعلیم دی مثال نال اہٹی کالھ واضح کریندے۔ اوندے خیال وچ انگریزی سکھن نال ہال دے ثقافتی روئیں وچ تبدیلی آویندی ہے تے اواہٹی ثقافت کنوں اجنبی تھی ویندے۔ ہک زبان دا سکھن ہک ثقافت ورتن وانگوں ہے۔ سامراجی ثقافتیں کوں اختیار کرن نال اسان بیرونی ملکیں دی منڈی بنن گیوں۔ سامراجی ثقافتیں کنوں آزادی گھنن کیتے ساکوں اہٹی مادری زبان نال سانگا جوڑن دی لوڑ ہے۔ (گلوگی دے مابعد نوآبادیاتی نظریے دے ادھ وچ ثقافت بیٹھی ہے تے او ثقافت کوں بجا طور تے لسانی حوالے نال ڈہدے۔ لیکن میکوں اوندے اُتے ایہ اعتراض ہے او مختلف ثقافتیں دے باہمی تعلق کوں واضح نہیں کریندے تے ڈو جھیں ثقافتیں بارے بے رحمی دا مظاہرہ کریندے۔ ایندے علاوہ او Multilingualism دا قائل نظر نہیں آندا۔ جیرھی میڈے خیال وچ اہو کے دور دی ہک پکی سچائی ہے۔)

اتلیں ڈو کالھیں دی وضاحت دا مقصد مابعد نوآبادیاتی نظریہ دی تشریح کرن ہا۔ نوآبادکاریں دے علمی تے ثقافتی ورثے (Legacy) دی تحلیل تے تجزیے دا مقصد اپنے آپ کوں نوآبادکاریں دے علمی تے ثقافتی ورثے (جیندے وچ سامراجی زبانناں وی شامل ہن) دے خلاف مزاحمت کیتے تیار کرن ہے۔ ایندے

خلاف مزاحمت Technical کم ہے۔ بے دھیان قاری مزاحمت دے عمل کوں
 غلط سمجھ سگدے۔ مزاحمت دامطلب یکدم بائیکاٹ کر ڈیون نہیں بلکہ مغربی ثقافت
 تے علم دے تجزیے دے باواپٹی متھ تے اقدار دی بحالی تے اپنے سماجی علم دی تشکیل
 کرن ہے جیرہا ساڈا بیانیہ ہوسی۔ نوآبادکار طاقتیں کنوں آزادی گھنن دے باواچ
 وی ساڈے ملک وچ انھیں دامہا بیانیہ (Metanarrative) رانج ہے۔ جیکوں
 ادب، سماجی علوم تے فنون وچ اپنے بیانیہ نال بدل ڈیون مابعد نوآبادیاتی نظریے دی
 منزل مقصود ہے۔

(۷)

تقید تے گالھ کرن کنوں پہلے ہک نظر مابعد نوآبادیاتی جمالیات تے
 Rhetoric تے سٹیاں۔ مابعد نوآبادیاتی دور وچ الیکٹرونک میڈیا دا کردار اہم
 ہے۔ مغربی میڈیا اپنے پروپیگنڈے نال مغربی انسان (مردا عورت) دے خیالی حسن
 کوں انسانی حسن دے معیار دا درجہ ڈتے۔ میڈیا دے پروپیگنڈا دے پچھوں کئی
 استدلال کوئینی۔ الیکٹرونک میڈیا دے ذریعے پیش کیتے گئے مرد یا زال دے جسمانی
 حسن کوں کاسمیٹک تے فیشن انڈسٹری دی پیداوار آکھیا وچ سگدے۔ حسن دی تراش
 خراش وچ محدود مصنوعی پن جائز ہے لیکن مغربی انسانی حسن دامعیار ہوں وڈی حد
 تک مصنوعی ہے۔ ات واسطے انسانی حسن دا ایہ معیار ٹھیک کوئینی۔ مغرب جیرہا انسانی
 حسن دامعیار میڈیا وچ ڈکھیندے ایہ فقط تجربید ہے۔ جیکر مغربی ثقافت دا گہرا مطالعہ
 کرتے تاں مثال دے طور تے ناروے وچ سنہری والیس آلی زال کوں پسند کیتا
 ویندے تے اٹلی وچ کالے والیس آلی زال کوں پسند کیتا ویندے۔ اینویں یورپ

دیں مختلف خطیں وچ عورت دی Figure دے مختلف معیار مقبول ہن۔ ایس بحث دا مقصد مغربی حسن انسانی دی تجرید تے بے معنویت کوں واضح کرن ہا۔ لہذا مابعدنو آبادیاتی جمالیات دے مطابق انسانی حسن دا مغربی معیار غلط ہے۔ انسانی حسن دا مغربی معیار سفید فام نسل کیتے شیت ٹھیک ہووے لیکن ہر انسانی نسل (Race) وچ ایہ تصور رائج نہیں کیتا وچ سبکدا۔ انسانی حسن مختلف رنگیں، جسامتیں تے Figures وچ ہوندے۔ ہر انسانی نسل (Race) وچ حسن دا اپنا معیار ہے۔ مابعدنو آبادیاتی جمالیات دے مطابق جمالیات تے اقدار دی تشکیل ثقافت وچ تھیندی ہے۔ مختلف ثقافتیں وچ عاشق اپنے معشوق دیں اداویں دی ستائش واسطے رائج انداز رکھدن۔ نہ صرف افریقہ تے ہندوستان وچ حسن دا معیار مختلف ہے بلکہ کہیں معشوق دیں اداویں دی ستائش دا انداز وی مختلف ہے۔ لیکن سارے جمالیاتی Tastes تے جمالیاتی اقدار اوہی اوہی جاہ تے ٹھیک ہن۔ ایندے علاوہ فطرت وچ وی تنوع ہے ہر خطے دے لینڈ سکیپ دا حسن اپنا ہے۔ سرائیکی وسیب وچ سندھو دی من، افریقہ دا سہارا ریگستان تے سوئزر لینڈ دیں پہاڑیں دا فطری حسن اوہی اوہی جمالیاتی اہمیت رکھدے۔ فطری حسن وی اضافیت پسندانہ ہے۔

اپنے مابعدنو آبادیاتی نظریہ فن وچ جلال (Sublime) کوں حسن (Beauty) دے برابر اہمیت ڈینداں۔ ادبی سیاق و سباق وچ جلال دا تعلق خطابت (Rhetoric) نال ہے۔ ادب وچ جلال اسلوب نال آندے۔ یونانی نقاد لان جانتس ادبی جلال دی تعریف کریندیں ہوئیں اہدے جلال "زبان دی بے حد مہارت" نال لکھت وچ آندے جیڑھا قاری وچ بے پناہ مسرت دے احساس کوں پیدا کریندے۔

اندے خیال وچ لفظ (اسلوب) خیال کیتے سو جھلے دا کم ڈیندن۔ عام طور تے سمجھیا
 ویندے جذبے دی شدت نال جلال پیدا تھیندے۔ جلال تھیر زدہ کریندے۔ حسن دا
 تجربہ سحر زدہ کریندے۔ تھیر دی نفسیات دا مطالعہ کروں تاں تھیر وچ انسانی ذہن فعال
 ہوندے۔ جڈاں جو سحر وچ انسانی ذہن بے وس تھی ویندے۔ مابعد نوآبادیاتی تنقید وچ
 جلال ات واسطے وی اہم ہے کیونجو ایندے نال غلبے دے خلاف مزاحمت دا جذبہ
 پیدا تھیندے۔ مگر حسن دا تجربہ صرف Passive مزاحمت پیدا کر سگدے۔

(۸)

مابعد نوآبادیاتی تنقید کیا ہے؟

ماضی قریب دی تنقید کنوں مابعد نوآبادیاتی تنقید یکسر مختلف شے کوئینی۔ ایہ
 ہک جامع تصور ہے۔ ایندا ہک خاص مطمح نظر ہے۔ ایہ ماضی دے کجھ نظریں دا
 تسلسل ہے تے کجھ اچو کے تنقیدی نظریں کنوں وی استفادہ کریندی ہے۔ ایس
 فقرے دی وضاحت ایس کیتی ونج سگدی ہے مابعد نوآبادیاتی تنقید ترقی پسندانہ تنقید دا
 تسلسل ہے البتہ ردِ تشکیل اتے تائیت پسندانہ تنقید کنوں استفادہ کریندی ہے۔ ات
 واسطے ایہ تنقید دا جامع تصور ہے۔

میڈے نیڑے ہک مابعد نوآبادیاتی نقاد دا جمالیاتی وژن ڈوجھے نظریات
 دے حامل نقادیں کنوں انج ہوندے۔ ایندے علاوہ ہک مابعد نوآبادیاتی نقاد کہیں ادبی
 لکھت دی فکر (جیرہا متن دا جوہر ہے) کوں ہک خاص مطمح نظر نال پرکھیندے۔
 سامراجیت دی ثقافتی بالادستی، غلبے دے خلاف مزاحمت، غالب تے مغلوب دے
 درمیان طاقت دے رشتے (Power-Relations)، جبر، قوم پرستانہ شعور نال

اٹنی سچائی (Identity)، مغرب دے سیاسی بیانیہ دی مخالفت، سماجی نا انصافی تے معاشی نا انصافی مابعد نوآبادیاتی نقاد دیاں فکری ترجیحات ہن۔ کہیں لکھت وچ طاقت دے رشتیں کوں ڈیکھن دا مطلب جبر (Repression) دی نشاندہی کرن ہے۔ سماج وچ طاقت دے رشتے مقدر طبقے تے محکوم طبقے دے درمیان ہوندن۔ مقدر طبقے توں مراد صرف امیر لوک تے محکوم طبقے توں مراد صرف غریب لوک کوئی۔ مقدر تے محکوم طبقے عمومی اصطلاحاں ہن۔ جیندے وچ استاد، شاگرد، افسرانوکر، شوہرا زال، جاگیردار/مزیرا، حکومت/عوام، مستری/مزدور وغیرہ اندن۔ غرض اوسارے تعلقات طاقت دیں رشتیں پٹھ آندن جیندے وچ کئی حاکم، محکوم آلا تعلق موجود ہووے۔ ایندے نال وابستہ ہک موضوع غلبے تے جبر دے خلاف مزاحمت ہے۔ ہک مابعد نوآبادیاتی نقاد کہیں لکھت وچ ایہ ڈیہدے جو غلبے دے خلاف مزاحمت کتنی ڈکھائی گئی ہے۔ مابعد نوآبادیاتی تنقید دا ایہ پہلو اینکوں مار کسی تصور ادب برائے زندگی دے نیڑے گھن آندے۔ مابعد نوآبادیاتی تنقید دا موضوع سماجی نا انصافی وی ہے۔ مابعد نوآبادیاتی نقاد کہیں لکھت وچ لوکیں دیں محرومیاں دا ذکر گولیندے تے او ڈیہدے جو لکھاری اینکوں کتنی غیر جانبداری، گھاٹے مشاہدے تے ایمانداری نال بیان کیے۔

مابعد نوآبادیاتی نقاد خاص طور تے سامراجیت دی ثقافتی بالادستی کوں اٹنی تنقید دا موضوع پیندن۔ نقاد کوں لکھت وچ ڈیکھنا ہوندے جو سامراجیت دی ثقافتی بالادستی ساڈی قومی سچائی کوں کتنا تے کیوں مٹیندی پئی ہے تے ہک لکھاری ثقافتی بالادستی دے مقابلے وچ اٹنی ثقافتی سچائی کوں کیوں بیان کیے۔ لکھت وچ مغرب

دے بیانیے دی گویا ہک مابعدنوآبادیاتی نقاد کیتے کڑا مرحلہ ہوندے۔ مابعدنوآبادیاتی نقاد ایہ ڈیکھے کتھیں لکھاری مغربی بیانیے دا شکار تان نہیں پیا تھیں اتے لکھاری مغربی یا اوپریں ادبی اصناف وچ indigenous تجربہ کتنی بہتری نال بیان کیتے۔ میڈیاں تنقیدی لکھتیں وچ قوم پرستانہ شعور نال سخاں دے مسئلے تے خصوصی توجہ ڈتی گئی ہے۔ میں مابعدنوآبادیاتی تنقید وچ اینکوں ات واسطے ہوں اہم سمجھاں کیونجو قوم پرستانہ شعور نال اساں سامراجیت کنوں جان چھڑا سکدوں۔ اپنے تنقیدی مقصد حاصل کرن کیتے مابعدنوآبادیاتی نقاد لکھت دی قرات دے دوران ردِ تشکیل کوں وی استعمال کریندن۔ بعض نقادیں ردِ تشکیل دا استعمال وڈے پیمانے تے کیتے۔

میڈے خیال وچ کہیں ثقافت دا بہتر مطالعہ اوندے اندروں (From inside) کیتا وچ سکدے۔ ہک مابعدنوآبادیاتی نقاد دا ایہ وی فرض ہے او ایہ ڈیکھے جو لکھاری اپنی ثقافت دی کتنی اہمیت واضح کیتی ہے۔ اینکوں مابعدنوآبادیاتی تنقید دا مثبت پہلو آکھیا وچ سکدے۔

مابعدنوآبادیاتی دور وچ لکھن آ لے سرائیکی ادیب تے شاعر ضروری نہیں مابعدنوآبادیاتی نظریے دے منتهی ہوں۔ تاہم انھیں دا واسطہ مابعدنوآبادیاتی دور دے سماج دے انھیں مسئلے نال ہوندے جیرھے مسئلے کنوں مابعدنوآبادیاتی نظریے تحریک گھدی ہے۔ ات واسطے ہک مابعدنوآبادیاتی نقاد دا فرض ایہ ہے تنقیدی قرات دے دوران لکھت وچ مابعدنوآبادیاتی دور دے اثرات گولے۔ لہذا مابعدنوآبادیاتی تنقید دریافت دا عمل ہے۔ (۱)

۱۔ ایہ دے نتیجے وچ فن پارے دی فکر بارے مابعدنوآبادیاتی نقاد دا رویہ چنواں (Selective) ہوی۔

سراییکی ویب دے ادیسیں انگریز نوآبادکاریں دے دور کوں اپنیں لکھتیں دا
 موضوع گھٹ بٹائے۔ تاں سراییکی ادب وچ مابعد نوآبادیاتی تنقید کارآمد کائناں
 ہوسی؟ ایہ بے سرو پا سوال ہے۔ میں جیڑھے مابعد نوآبادیاتی تنقید دے موضوعات دا
 ذکر کر آیاں انھیں دا سازگا سامراجی غلبے نال ہے۔ سراییکی ویب وی جنوبی ایشیا
 دیں نہیں تو میں وانگوں ثقافتی سامراجیت دا شکار ہے۔ ات واسطے سراییکی ادب وچ
 مابعد نوآبادیاتی تنقید منڈھلی حیثیت رکھدی ہے۔

تنقید دی بحث کوں تنقید دی افادیت ڈساوٹ نال مکیساں۔ تنقید دیں
 کتابیں دا مطالعہ قاری وچ تنقیدی شعور کوں پروان چڑھیندے۔ تنقیدی شعور دا
 مطلب صرف ادب دے معیارات تے قدریں دی سمجھ بوجھ رکھن نہیں بلکہ تنقیدی
 شعور خاص تنقیدی زاویہ ڈیندے۔ مثال کیے مابعد نوآبادیاتی تنقیدی شعور رومانویت
 (Romanticism) دے تنقیدی شعور کوں انج ہے۔ تنقیدی شعور جمالیاتی
 تجربے وچ گہرائی پیدا کریندے۔ تنقیدی شعور نال حقیقی جمالیاتی تجربہ واقع
 تھیندے۔ ایندے ہا جھوں جمالیاتی تجربہ سطحی ہوندے۔

(۹)

سراییکی ادب وچ وی مابعد نوآبادیاتی فکر دے عنصر ملدن۔ کیونجو سراییکی
 ویب دے لوکیں وی برطانوی قبضے دے دوران کالونائزیشن دیاں صعوبتاں
 بھوگین۔ انگریزیں ساڈی زبان تے (لوک) ادب کوں خاص زاویے نال ڈٹھے۔
 اتھاں Colonizer تے Colonized دے رشتے دا مطالعہ کیجا وچ
 سہدے۔ انگریزیں اپنے قبضے دے باد جیڑھی کالونیل وراثت چھوڑی ہی سراییکیں

کوں اوندے تجربے وچوں لنگھٹا پئے۔ ساڈی تاریخ کوں مسخ کیتا گئے۔ اساں وی او
 سارے بھوگ بھوگین جیرھے نوآبادکاریں دے غلام بھوگیندن۔ انگریز دا قبضہ ختم
 تھیون دے بادہن اساں سامراجیت دی ثقافتی بالادستی دے عذاب پٹھ ہوں۔
 سرائیکی ادب وچ میں مابعد نوآبادیاتی نظریے دے عنصریں دا جائزہ گھنن توں پہلے
 برصغیر دے عظیم شاعر اسد اللہ غالب دا ذکر کریاں۔ سر سید احمد خان ”آئین اکبری“
 مرتب کریندا پیا ہا اوندے کیتے غالب فارسی وچ تقریظ لکھی ہئی۔ غالب دی فارسی
 تقریظ دے کجھ شعریں دا ترجمہ ڈیکھو۔

انگلستان دیں لوکیں کوں تے

انھیں دے عملیں تے انداز کوں ڈیکھو

انھیں کینجھے کینجھے آئین بٹائین

(اتجھے آئین) اواتھ گھن آئین جنھیں کوں پہلے کہیں نہ ڈٹھا ہا

انھیں کوں ہنرمندیں ہنر دے اصول سکھین

تے اپنے وڈکیں توں وی اہگوں نکل گھنیں

آئین تے عمل کرن ایں قوم دا حق ہے

کہیں بے کوں ملک کوں انھیں کنوں چنگا چلاوٹ نہیں اندا

انھیں انصاف تے سٹپ کوں کٹھا کر ڈتے

ہندوستان کوں سوگنا آئین دا ملک بنا ڈتے

لوک پتھر (رہگوتے) چنگ کڈھدن

مگر ایہ اتجھے ہنرمند ہن لکھ (ماچس دی تیلی) نال بھاپلیندن

دھواں پیٹری کوں ٹھلیندے ویندا
 ہواڑاں کڈا ہیں جہاز کوں سمندر وچ گھن ویندین
 ہواڑیں دے زورنال پیٹری تیز رفتار تھیندی ہے
 تے ہواتے چھولیاں ایندے اگوں بے وس تھی ویندین
 ایہ لوک ساز کنوں بلا دستا نے دھن کڈھیدن
 اکھریں کوں پکھیں وانگوں (ہوا وچ) اڈیندن
 کیا تساں نہیں ڈٹھا ایہ سیائیں دا ٹولا
 لفظیں دے سنہے کوں خطے وچ سو میلین تیں پچاڈیندے
 لندن تے نظر بھنواؤ

ایہ رات کوں وی ڈیوے ہا جھوں جگمگیند اپیا ہوندے
 سیاٹے انسانیں (گورے) دے کمیں کوں ڈیکھو
 ہک آئین وچ سہنس نویں آئین دی کار فرمائی ڈیکھو
 ایں آئین دے اگوں

ڈوجھے آئین پرانی جنتری دی حیثیت رکھدن (۱)

میکوں سرانیکسی کلاسیکی ادب وچوں کئی اتجھا شاعر نہیں ملیا جیڑھا ہندوستان
 وچ انگریزیں دی آمد ویلھے انگریزیں دیں کامیا ہیں کنوں مرعوب ہووے۔ غالب
 دے شعر لکھن دا مقصد ایہ ڈکھاوٹا ہا جو ہندوستان دے لکھاریں دانو آباد کار انگریزیں
 بارے ابتدائی تاثر کیا ہا۔ لیکن حالات ہوں جلدی بدلن لگ گئے۔ سرانیکسی دے قومی

شاعر خوب فرید نہ صرف انگریزیوں کو مرعوب کوئیناں بہن بلکہ انھیں دی شاعری وچ
ساکوں انگریزیوں دے حوالے نال شہرہ آفاق شعر ملدے۔

اٹنی نگری آپ وساتوں

پٹ انگریزی نہاتے

میں ایں شعر تے بحث اتھ کوئیناں کریاں۔ ایں کتاب وچ شامل ہک
مضمون وچ ایڈرے اے تے پہلی کالج کیتی ہم۔ جدید سرائیکی شاعری وچ جبر تے غلبے
دے خلاف مزاحمت دا عنصر ہوں ڈھیر ملدے۔ مابعد نوآبادیاتی دور وچ قومی ثقافتی
سچاں دا مسئلہ دی اہم ہے۔ سرائیکی شاعری وچ ساڈی قومی تے ثقافتی سچاں ہک
مستقل موضوع ہے۔ ساجی نا انصافی تے معاشی نا انصافی کوں سرائیکی شاعری ہوں
تخلیقی انداز وچ آزاد تے پابند نظم، غزل تے ڈوہڑے وچ پیش کیتے۔ (میں جدید
افریقی تے سندھی شاعری دا مطالعہ کیتے دلچسپ کالج ایہ ہے مزاحمت تے معاشی
نا انصافی دا مسئلہ سرائیکی شاعری دے متوازی افریقی تے سندھی شاعری وچ
ملدے) ایہ مابعد نوآبادیاتی موضوعات جدید سرائیکی مزاحمتی شاعری دا حصہ ہن۔
میں پہلے آکھیا مابعد نوآبادیاتی ادیب دا ایجابی کم اٹنی ثقافت دی Richness دی
ترجمانی ہوندے۔ جدید سرائیکی شاعری وچ اشولال اسنجا شاعر ہے جیندی شاعری
سرائیکی ثقافت دا گہرا رنگ جھلکدے۔ اونکوں سرائیکی وسیب دے واسیں دی نفسیات
تے وی گرفت حاصل ہے۔ اشولال اٹنی شاعری وچ فارسی جمالیات کوں جان
چھڑاتے اٹنی شاعری کوں وسیب دی جمالیات نال جوڑیے۔ میں پہلے بحث کر آیاں
حسن دا تصور ثقافتی تے نسلی شے ہے۔ اشولال کوں ایندا ڈاڈھا ادراک ہے۔ اوندی

شاعری وچ سرائیکی وسیب دی ثقافتی تے فطری جمالیات اپنے عروج تے ہے۔ اوندی شاعری وچ جبر دے خلاف مزاحمت تے قومی شعور (کتاب چھیڑو ہتھ نہ مرلی) بھرپور ملدے۔ جدید مغربی ٹیکنالوجی دے بے دریغ استعمال، انڈسٹریلزم نال دریاویں دی آلودگی دی مخالفت تے شہری آبادی دے بے تحاشا پھیلاؤ نال فطرت کوں مسخ کرڻ دے خلاف مزاحمت (کتاب سندھ ساگر نال ہمیشاں۔ پہلا درشن) اشوالال دی شاعری کوں مابعدنوآبادیاتی دور دا ترجمان بنا ڈیندی ہے۔

رفعت عباس دی کتاب ”پڑچھیاں اُتے پھل“ وچ سرائیکی ثقافت (من چنانہ دی ثقافت) کوں اتنے تخلیقی انداز وچ ورتیا گئے جو ایہ بحث وی ختم تھی گئی آیا ہک اوپری (فارسی) شاعری دی صنف غزل وچ سرائیکی ثقافت دا یونیک تجربہ بیان کیتا وڻ سگدے۔ ایس کتاب کوں میں خالصتاً مابعدنوآبادیاتی لکھت اہل۔ مابعدنوآبادیاتی نقادیں وچ ایہ بحث جاری ہے کیا مغربی اصناف (ناول، افسانہ وغیرہ) وچ سابقہ کالونیس دے ادیب اپنا indigenous تجربہ بیان کر سگدن۔ ایس حوالے نال میں نگوگی دیں کامیاب ادبی تجزیں دا ذکر کر آیاں۔ رفعت عباس دی کتاب ”پڑچھیاں اُتے پھل“ دی ہک اوپری صنف وچ indigenous تجربے کیوں بیان کرڻ دی کامیاب کوشش ہئی۔ ایہ کم ڈکشن، میٹر، فکر تے جمالیات دے ریڈیکل تجربے نال ممکن تھئے۔ انھیں مثالیں کنوں میں ایہ نتیجہ کڈھداں جو ساڈے ادیب جیکر مغربی اصناف وچ تخلیقی تجربے کرن تاں مغربی اصناف وچ indigenous تجربے کوں بیان کیتا وڻ سگدے۔ مغربی یا فارسی اصناف کوں چھوڑڻ دی لوڑھ کوئی بلکہ نویں اصناف کوں روانہ چوٹا چاہیدا ہے۔

رفعت عباس دی کافی اجاں خواجہ فرید دی کافی دے مقام تے نہیں چج سگی۔ (میں کافی دا مخالف ہرگز کوئی نہیں۔ میں صرف کافی وچ توہم پرستانہ سوچ دی مخالفت کیتی ہے۔ میں کافی بارے اپنے خیالات دا منظم اظہار ”معنی دے پندھ“ دے ہک مضمون ’نویں سرائیکی کافی دا مینی فٹنو وچ کیتے۔) میں رفعت عباس دی شاعری کوں مابعدنو آبادیاتی دور دی شاعری سمجھداں۔ اوندی کتاب ”پر دہرے ہک شہر وچوں“ سرائیکی دی آزاد شاعری وچ چترگاں ودھارا ہے۔ کجھ نقادیں رفعت عباس تے سرکے دا الزام وی لائے۔ اس کتاب وچ ”خدا تر میت ہے“ آلے خیال کوں نور ظہیر دی کتاب ”مائی گاڈ ازاے وومن“ کوں بغیر کہیں حوالے دے گھدا گئے۔ تاہم اس کتاب دی شاعری وچ ساڈی تاریخ دی گول ہے۔ رفعت عباس دا شاعرانہ تجربہ مابعدنو آبادیاتی دور دا عکاس ہے۔ اوندے وچ سیاسی تے ریاستی جبر دے خلاف مزاحمت، باہروں آؤٹ آلے حملہ آوریں دے خلاف مزاحمت، ماحولیات دی عالمی تحریک دا اثر، ثقافتی بالادستی دا انکار تے اپنی تاریخ تے متھ دی گویا خالص مابعدنو آبادیاتی موضوعات ہن۔ البتہ رفعت عباس دی شاعری دے فنی مقام بارے میکوں اونویں پک کوئی جیویں خواجہ فرید تے ممتاز حیدر پڑاہر دی شاعری بارے ہے۔

رفعت عباس دی کتاب ”ماہولی دا باغ“ وچ مابعدنو آبادیاتی فکر دا گھانا اثر نظر دے۔ رفعت عباس اس کتاب وچ آکھن چہندے اہج دی سنگو دی دنیا وچ اپنی متھ کوں نہیں مرٹ ڈیونا چاہیدا۔ ایہ ساڈی ثقافت دا حصہ ہے تے ایندسا ڈے دنیا دے ادراک وچ وی کردار ہے جیندے نال ساکوں بحیثیت قوم انفرادیت ملدی ہے۔ اس پس منظر وچ رفعت عباس ساڈیں لوک داستاںیں کوں نویں سروں

جیندا کرن ڈا اہر کریندے مثال کیجئے نظم ’سیفلس نامہ جدید‘۔ رفعت عباس دی سوچ وچ مابعدنوآبادیاتی حملہ آوریں تے بادشاہیں دے جبر دے خلاف مزاحمت ملدی ہے۔ ادائیگی کجھ نظمیں وچ اپنے ملک دے سیاست دا نہیں دے سرائیکی وسیب تے ظلم تے ایندی استحصالی تے کاوڑیا نظر آندے۔ (ایں خیال کوں میں اپنی لکھتیں وچ Domestic و آباد کاری آکھیے)۔ ایں کتاب دیں کجھ نظمیں وچ شاعر سا کوں مابعدنوآبادیاتی دور دیں تبدیلیں کوں سمجھاؤں کیجئے (روسی ہیئت پسندی دی اصطلاح Defamiliarization) نال کم گھندے تے رفعت عباس ہک دیہاتی دی نظر نال ملتان شہر کوں ڈیہدے تے ایں طرائق ادا ملتان شہر دی قدیمی تاریخ تے روایات کوں انوکھے انداز وچ Celebrate کریندے۔ ماہولی داباغ دیں آزاد نظمیں کوں فنی حوالے نال ڈیکھاں تاں میکوں ایہ کتاب کمزور نظر آندی ہے۔ ایندے وچ نرمی فکر ہے لیکن شاعرانہ تخیل دا کمال گھٹ ہے۔ آزاد نظمیں دی ایں کتاب دا تقابل ’اندھارے دی رات‘ نال کرتے تاں ’ماہولی داباغ‘ ہوں مدہم نظر دی ہے۔ میں ایں کتاب دا تفصیلی ذکر ایں سانگے کیجئے کیونجور رفعت عباس مابعدنوآبادیاتی نظریے دا مطالعہ کرتے ایں کتاب وچ اونکوں ورتن دا شعوری اہر کیجئے۔ رفعت عباس دے شعری سفر دا سب توں وڈا المیہ ایہ ہے ’پڑچھیاں اتے پھل‘ دے تجربے دی کامیابی دے باواں نت تجربے جاری رکھیں۔ اوں اپنی شاعرانہ مشق کوں مستقل تبدیلی وچوں لنگھائے۔ جیندی وجہ کنوں اوندی شاعری دی کہیں صنف وچ پختگی نہیں آسگی۔ (پہلی کتاب آلی کامیابی اوندی ہی کہیں کتاب کوں نہیں ملی) اوں اپنی شاعری دا کہیں ہک سمت وچ ارتقا مکمل نہیں تھیوٹا ڈتا۔ عام طور تے شاعری وچ پختگی

تے تخلیقیت کہتے کافی مشق دی لوڑ ہوندی ہے۔ اونٹ نویں تجربے کریندے اپڈے لپکدے اوڈے لپکدے ات واسطے میں رفعت عباس کون گدڑ شاعر اہداں۔
میں سرائیکی ادب وچ مابعد نوآبادیاتی اثرات دی بحث کون شاعری تک محدود رکھیے۔ ایندایہ مطلب کوئینی سرائیکی نثر وچ مابعد نوآبادیاتی اثرات ای کوئینی۔

(۱۰)

ایں کتاب دے مضمونیں بارے گالھ کرن کنوں پہلے اپنی تنقیدی سوچ دے ارتقا بارے مختصر گالھ کریاں۔ جیوں کہیں شاعر کون کئی منظر، واقعہ، شخص بھاندے تے او تھوں inspiration گھن تے شعر بٹیدے۔ میں بطور نقاد کہیں کتاب یا فن پارے تے اوں ویلھے عملی تنقید لکھداں چڈاں او میکوں متاثر کریندے۔ ایہا وجہ ہے میں عملی تنقیدیں زیادہ تر مضمونیں وچ کہیں شاعر یا ادیب یا فنکار دیں خوہیں کون نمایاں کہتے۔ ات واسطے میڈی زیادہ تر عملی تنقید مثبت تے تعمیری ہوندی ہے۔ تنقید دی تاریخ گواہ ہے عملی تنقیدیں صرف مثبت لکھتیں ادب وچ کلاسیک دا درجہ گھدے مثال دے طور تے ڈاکٹر عبدالرحمن بجنوری دی لکھت ”محاسن کلام غالب“۔

فن برائے زندگی دے نظریے تے میڈا پکا یقین رہ گئے۔ ادب برائے ادب دے نقادیں بریڈلے، بودلیئر تے حسن عسکری کون وی پڑھیے۔ فن برائے فن دا نظریہ وی گھما پھراتے فن برائے زندگی آلی فکر دے نیڑے تیرے آکھڑ دے۔ ایویں چا آکھوں فن برائے فن دے نقاد پچھوں ہانہہ ولاتے کن کون ہتھ لاوٹ دے ہیلک ہن۔ فہم عامہ ڈسیندے ہر فنکار دنیا وچ زندگی گزریندے تے او اپنے تجربات دی دنیا کنوں

گھنڈے جنہیں کون اوٹن وچ ورتیندے۔ البتہ فنکار دی سوچ بیمار یا صحت مند تھی سگدی ہے۔ فنکار دی سوچ دی صحت دا لازمی تعلق کہیں نظریہ فن دے نال وابستگی نال کوئی نہیں۔

میڈی مابعد نوآبادیاتی فکر کنوں پہلے میڈی تنقیدی فکر دے ارتقاء وچ ترے نظریات دا وڈا عمل دخل ہا: ترقی پسندیت، وجودیت تے تحلیل نفسی۔ ایہ ترے نظریے میڈی اچوکی مابعد نوآبادیاتی تنقید وچ ضم تھی ویندن۔ میں ترقی پسندیت وچوں مزاحمت تے معاشی انصاف دے تصور کون، وجودیت وچوں فرد دی آزادی دے تصور کون (جیڑھا اچو تے قومی آزادی داراہ سدھا کریندے) تے تحلیل نفسی وچوں تہذیبی اقدار دے جبر کنوں آزادی دے خیال کون اپٹیں تنقیدی لکھتیں وچ ورتیے۔ میڈی مابعد نوآبادیاتی تنقید دے اصول انہیں افکار دا تسلسل ہن۔ تاہم میڈی تنقیدی فکر وچ پس ساختیاتی یار و تشکیلی عنصر مابعد نوآبادیاتی تنقید دے طریقہ کار (Method) دے طور تے موجود ہے۔

مابعد نوآبادیاتی ادب سماج دی صورتحال دا عکاس ہے۔ مابعد نوآبادیاتی تنقید لکھن کنوں پہلے میں سرانیکسی ثقافتی سچاٹ دے مسئلے کون Revisit کیے۔ ایس کتاب دا پہلا مضمون ادبی تنقید دی بجائے سرانیکسی قوم پرستی تے ثقافتی سچاٹ بارے ہے۔ ایندے وچ میں ایہ واضح کیے اچوکی گلوبلائزیشن تے سامراجیت دی ثقافتی بالادستی ساڈی سچاٹ کون کیوں بدلے۔ جیند اعلیٰ ساکون ویلھا گزرن نال ساڈے ادب وچ نظر آندا ہے۔ اگلا مضمون "مابعد نوآبادیاتی دور تے سرانیکسی ادب دا جزوی مطالعہ" سرانیکسی ادب وچ مابعد نوآبادیاتی اثرات دا مجموعی تاثر سامنے گھن آندے۔ ایس کتاب وچ ناول بارے کلہا مضمون "ناول گھاٹ تے مابعد نوآبادیاتی

مخصوصہ ہے۔ ناول گھاٹ مابعدنوآبادیاتی دور دے بحران بارے ہے۔ فریڈیات نال میگوں عمر بھر دلچسپی رہی ہے۔ مابعدنوآبادیاتی مطمح نظر نال مضمون "سرائیکی متن دی رد تشکیل قرات" وچ خولجہ فرید دے شعر دی رد تشکیلی قرات کیتی گئی ہے۔ ایس کتاب وچ اگلے چار مضمون نویں سرائیکی شاعریں بارے ہن۔ جنھیں دے تجربات مابعدنوآبادیاتی ہن۔ میں جاٹ بچھ تے سرائیکی دے اگوان شاعریں (اقبال سوکڑی، عزیز شاہد، رفعت عباس، اشولال، ارشاد تونسوی، عاشق بزدار وغیرہ) بارے کئی مضمون شامل نہیں کیتا۔ میں ایس کتاب وچ نویں شاعریں تے بحث کرن دا فیصلہ کیتم۔ میں انھیں کوں پڑھداوی ہاں تے انھیں کوں پر امید وی ہاں۔ مالک اشتراسی تے تاریخی حوالے نال کانشیس شاعر ہے۔ میں اوندی شاعری کوں مابعدنوآبادیاتی زاویے نال پرکھے تے او مابعدنوآبادیاتی تنقید دے معیار تے پوری لہندی ہے۔ اشتراسی شاعری دا مستقبل تاہناک ہے۔ مابعدنوآبادیاتی تنقید دے تقاضے کوں سامنے رکھدیں ہوئیں میں حبیب اللہ طارق دی شاعری کوں مغربی تنقید دے اصولیں دی بجائے تنقید دی ریجنل فکر نال پرکھے۔ میں حبیب اللہ طارق دی شاعری دا آئندہ ور دھن دے نظریے دے سو جھلے وچ لیکھا کیتے۔ میگوں اوندی غزل وچ مابعدنوآبادیاتی اثرات وی نظر آئیں۔ معاشی تے سماجی نا انصافی مابعدنوآبادیاتی نقاد دی دلچسپی موضوع ہوندا۔ غیور بخاری دی انقلابی شاعری وچ معاشی تے سماجی نا انصافی دا احساس نمایاں ہے۔ غیور بخاری دی شاعری دا جلالی پہلو وی ہے جیڑھا اوندی شاعری کوں مابعدنوآبادیاتی نظریہ فن دے کولھوں کر ڈیندے۔ امان اللہ کاظم دی شاعری مابعدنوآبادیاتی تنقید دے مثبت پہلو اپنی بھونیں نال جڑت تے ثقافت دی اہمیت دے

بارے ہے۔ کاظم اپنی شاعری وچ indigenous بصیرت کوں دریافت کریندے تے ایندے ذریعے اومغرب کنوں اپنی انجسٹیاں منواون چہندے۔ اول کنوں قومی سجاٹ تے مزاحمت دے تصورات وی ہن۔ لیکن او انھیں تصورات کوں ورتیندیں ہوئیں شاعری دی نمائشا تے نرم خوئی کوں نہیں چھڑیندا۔ ایس کتاب دا جھیکوی مضمون فلم دی تنقید بارے ہے۔ ایہ فلم کانگو وچ نوآبادکاری تے دل آزادی دے بار کا فکروچ مسئلین دا احاطہ کریندی ہے۔ ایہ مضمون قاری دے اہگوں مابعدنوآبادیاتی تنقید دے نویں درکھلیندے۔

میں کنوں میڈے سینگے دانشور تے سنگتی اکثر چچھدن: کیا مابعدنوآبادیاتی نظریے یا تنقید تے عمل درآمد ثقافتی بالادستی تے سیاسی سامراجیت دا پورا خاتمہ کر ڈیسی؟ کیا ایندے نال ساڈے سارے مسئلے حل تھی ویسن؟ شیت ایویں نہ تھسی! لیکن مابعدنوآبادیاتی ادیب ہن سامراجی ظالمین دے زاویے کنوں انحراف کرتے ہک متوازی "تاریخ" لکھدے پین۔ پال رکیو دا قول میڈی گالھ دا التا ہے:

"We need, therefore, a kind of parallel history of, let us say, victimization; which would counter the history of success and victory."

اسلم رسولپوری

۴ اپریل ۲۰۱۷

مابعد نوآبادیاتی قوم پرستی تے سرائیکی سنجان

انسان جیرھلے افریقا وچ اپنی موجودہ شکل بٹا گھدی تاں اوں اپنے پہلے آتے ڈو جھے سفروچ وادی سندھ داوی رُخ کیتا۔ ایندے باد وادی سندھ وچ آسٹرو ایشیا تک قبائل آئے۔ (میچو اصلاحی، ص: ۴) وادی سندھ (سرائیکی وسیب) وچ ہزاراں سالوں ایں انسانی نسل دے اجتماع ہک اپنی نویں شکل بٹائی جینکوں بعض محقق ابتدائی (اصل) دراوڑی نسل دانوں ڈیندن۔ ایہہ اصل دراوڑی نسل ساؤتھ انڈیا وچ رہوٹ والیس وراوڑیں کنوں وکھرے ہن جیرھے بحر روم دے رستے باد وچ ایں وادی وچ آئے۔ منڈھلے راصل دراوڑاں جو انج خونی رشتیں دی بنیاد تے ہک اتجھی نویں نسل ہئی جیند اجم پل ایتھا ہن تھیا۔ (وادی سندھ دا اصل مرکز موئن جو دڑو دی بجائے ہڑپہ ہا جیرھاموئن جو دڑو وانگوں پرانے سرائیکی وسیب دا حصہ ہا) منڈھلی راصل دراوڑ نسل بارے روسی محقق گنگو فسکی لکھدے ”ڈو ہزار قبل مسیح دے وچالے برصغیر پاک و ہند دے اُبھے (ناردرن) علاقیاں وچ پیچیدہ نسلی عمل دے نتیجے وچ ڈو قدیم ترین نسلی مجموعے وجود گھدے اصل دراوڑی اتے پوادھ وچ اصل منڈا“ (میچو گنگو فسکی، ص: ۴۶)

انہیں دراوڑیں دے عروج دے ویلھے دی ڈتی ہوئی وادی سندھ دی تہذیب، جیندی بنیاد منڈا قبائل رکھی ہئی، اوندے وچ آریا قبائل وی آن داخل

تھے۔ (میچو اصلاحی، ص: ۸) انہیں دراوڑیں اُتے باقی نسلیں آریائیں دی مزاحمت
 کہتی اُتے آریائیں داہک وڈ احصہ گنگا جمنادادی ڈوہج گیا ایندے بارے گنگو فسکی
 لکھدے:

”جہاں اُتے جڈاں وادی سندھ دے مقامی لوکیں آریائیں
 دی مزاحمت کیتی تاں آریائیں داہک وڈ احصہ ڈیرہ جات اُتے
 پچادی پنجاب کنوں دریا دے نشیبی علاقیں وچ نہیں بلکہ لے
 اُتے لے پوادی پاسوں گنگا جمنادے دوآبے دی پاسوں وچ
 تے مجبور تھی گیا۔“ (میچو گنگو فسکی، ص: ۵۴)

وادی سندھ وچ جیرھے باقی نیگرائیڈ، دراوڑ اُتے منڈا قبائل بچ گئے انہیں
 آریائیں نال میل ملاپ ودھا گھدا۔ ایندے نتیجے وچ وادی سندھ وچ ہک پئی نسل
 جنم گھدا جیرھی بنیادی طور تے پروٹو سرائیکی ہئی۔ ایں حقیقت کوں گنگو فسکی کجھ ایں
 بیان کریندے

”ازمنہ وسطی دے شروع وچ لے پچادی پنجاب دے علاقے
 دی آبادی دانسلیاتی لحاظ نال اپنے اپنے ہمسائے سندھ نال
 ودھیک گانڈھا ہئی۔ ایندی بنیادی وجہ سندھ اُتے پنجاب دے
 ایں علاقے دی آبادی وچالے تولیدی رشتے ہن۔ انہیں
 ڈوہیں دے جدا جدا سانجھے ہن یعنی ہند آریائی قوماں اُتے قبائل
 جیرھے جو قدیم ملک سندھو ساد ڈیرا وچ آباد ہن۔ ایتھاں نسل
 سازی دا عمل ڈاہویں اُتے تیرہویں صدی دے واقعات تکھا

کر ڈتا۔ ایندا نتیجہ ہئی جو ملتان وچ قرامطی ریاست دی بنیاد
پئی، باد وچ اونکوں انہیں ریاستیں وچ ضم کر ڈتا گیا۔ جنہیں دا
گنڈھپ لہور یا دلی نال ہئی۔ ایس طرانویں ہک وڈی مدت
تیں لمے پچادھی پنجاب اتے سندھ آپت کنیں کیچ گئے۔
اینڈے نال ہی پنجاب دے ہمسائیں علاقیں وچ تھیون والے
نسلیاتی ودھارے دا وی اینڈے اتے اثر تھیا۔ ڈاہویں صدی
دے چھیکڑا اتے اٹھارویں صدی دے وچالے تڑکیں، افغانیں
اتے ایرانی تاجکیں دے ساندھورا ند دھاڑیں دے وی وڈے
دور تیں اثرات پئے۔“ (ساہگی، ص: ۱۱۱)

اینڈے اگوں اولکھدے:

”پندھرویں صدی دے چھیکڑا وچ جڈاں بلوچ پنجاب دے
پچادھی علاقیں وچ آئے تاں انہیں پنجابیں [اصل وچ ایہہ
سرائیکی وسیب دی گالھ ہے۔ گنگو فسکی پاکستان دی غلط مردم
شماری اتے صوبائی ونڈ دی وجہ توں پنجابیں اتے سرائیکیں کوں
گڈ منڈ کر ڈیندے] دی نسلی وٹت وچ اپٹا حصہ گھنن شروع
کیتا۔ بلوچی سرداریں مظفر گڑھ اتے ڈیرہ غازی خان دے لمے
علاقیں اتے قبضہ کر گھدا اتے او اپنے عزیز رشتے داریں نال
اتھاہیں وس گئے۔“ (ساہگی، ص: ۱۱۳)

ایں کنوں اگوں تے او مزید لکھدے جو

”ڈیڑھویں صدی دے شروع وچ برصغیر دے جیرھے اُبھے
 علاقیاں کوں عربیں فتح کیتا ہئی، اوہک آزاد جاگیردارانہ ریاست
 بن گئے جیندا دارالخلافہ ملتان بٹیا۔ ڈیڑھویں صدی دے وچالے
 ملتان دے امیر آتے سندھ دے عرب حکمران دی عملداری دی
 سرحد اُتلے سندھ (صوبہ) دے موجودہ شہر روہڑی تئیں
 ہئی۔“ (ساہگی، ص: ۱۲۱)

اُتلے لے لے اقتباسات ڈیوٹ دی معذرت پر میں آکھن ایہ چاہنداں جو
 سرانیکسی ویب وچ جیرھانسی ودھارا آتے وٹت تھی ہے اوپر پنجاب دی بجائے سندھ
 نال ودھ جڑیا ہویا ہے آتے کجھ مدت کیتے سرانیکسی ویب کوں لہور آتے دلی نال جوڑ
 ڈیوٹ دی وجہ کوں بعض محققین کوں ایہہ غلط فہمی تھی ہے جو سرانیکسی آتے پنجابی ہکانسل
 ہے۔ اُتلے اقتباسات وچ اے گالھہ نشا بر ہے جو ڈیڑھویں صدی عیسوی وچ سرانیکسی
 ویب ہک آزاد جاگیردارانہ ریاست ہئی، جیندا دارالخلافہ ملتان ہئی آتے ایندیاں
 حدود روہڑی تئیں ہن۔ اُنھوں اے حقیقت شیشے دی کار صاف ہے جو سرانیکسی ہک انج
 نسل ہے آتے ایندا پنجابی نال کوئی ودھ ہنڈھپ کانتی۔ وقت دے نال نال انسانی
 نسلیاتی رشتیں وچ دی تبدیلی آویندی ہے جینکوں گنگو فسکی کجھ ایس نشا بر کریندے:

”معاشرتی تشکیل وچ تبدیلی نال کلہا ویب دی معاشی بٹیا داتے
 بالائی ڈھانچے (ریاست، قانونی ادارے، مذہبی آتے فلسفیانہ
 خیالات وغیرہ) وچ تبدیلی سیں آندی بلکہ ایہ اوں انسانی
 نسلیاتی فرقے دی نوعیت (ساخت) وچ وی تفریق گھن

آندی ہے جسیں ہک مخصوص معاشرتی تشکیل دے تاریخی ارتقاہ
 دے دوران شکل گھدی ہوندی ہے۔“ (گنگوفسکی، ص: ۲۰)

انسیکلو پیڈیا برٹینیکا دے برعکس وکی پیڈیا (جیند احوالہ بن بنجیدہ، تحقیق وچ
 آون لکے) جتھاں پاکستان دے اتھنک گروپس (Ethnic Groups) دی
 کالجھ کریندے، اتھاں اوسرائیکی کون ہک انج اتھنک گروپ دی حیثیت پڑیندے پر
 ہوں پاکستان دے وڈے اتھنک گروپس دی تفصیل وچ سرائیکی کون پنجابی نال
 رلا پڑیندے۔ ایہہ او غلطی ہے جیہڑی پاکستان دی غلط مردم شماری اتے صوبوں دی وڈ
 دی وجہ کنوں گنگوفسکی کنوں وی تھئی ہے۔ ایہ اتھنک گروپس باد وچ پیچیدہ معاشرتی
 اتے معاشی حالات وچ ہولے ہولے قومیتیں وچ وٹج ویندن۔ سندھ دے نسلیاتی
 گروپ دے انج قومیت وچ وٹج وٹج دا ذکر کریندے ہوئیں گنگوفسکی لکھدے جو:
 ”اٹھویں صدی دے چھیکو وچ سندھ وچ نسلیاتی عوامل دا ایہ
 نتیجہ نکھتا جو ایندی آبادی جاگیردارانہ قومیت وچ وٹج
 گئی،“ (گنگوفسکی، ص: ۲۰)

ایں کالجھ کون ہک ہی جاہ اتے او ایں بیان کریندے:

”صاحب اقتدار جاگیردارانہ سندھی ریاست دے قیام،
 جیندے رابطے برصغیر دے ڈوجھے علاقیاں نال کمزور ہن،
 ایندے ہک واحد جاگیردارانہ قومیت دی صورت وچ پکا کرٹ
 دے عمل کون تکھا کیتا۔“ (ساہگی، ص: ۱۲۲)

سرائیکی وسیب تقریباً اٹھویں صدی دے ترتجھے ڈہاکے (۷۲۹ عیسوی) وچ

سندھ کنوں جداتھیا (عبدالحق، ص: ۱۰۲) جیندی وجہ کنوں سندھی انج قومیت بٹن لگی اے سرائیکی قومیت اپنی نولیکی جاگیردارانہ ریاست دی شکل گھدی۔ ایہہ جاگیردارانہ سماج مسلمان حکمرانیں کنوں گھن کر اپیں انگریز حکومت تیں کہیں نہ کہیں شکل وچ موجود ریہا پرول ول لہور اے دی نال جڑن دی وجہ کنوں سرائیکی قومیت ہوں نشا بر شکل وچ سامنے نہ آسگی۔ دانستہ طور تے سرائیکی قومیت کوں مسخ کیتا ویندا ریہا، جتھوں بعض ترینی غلط فہمیاں پیدا تھیاں جیرہاں ہالی تیں موجود ہن۔

پاکستان دے وجود وچ آون نال اتھاں چھوٹیاں قومیتاں، جنہیں پاکستان دے قیام وچ حصہ گھدا، انہاں وچ اپنے وجود دا احساس ودھیا۔ ایوب خان دے دور وچ پاکستان وچ صنعتی نظام دامنڈھ بدھیجا تاں ایندے نال بعض قومیتاں بشمول سرائیکی قومیت اپنی نویں شناخت دا شعور حاصل کیتا۔ بعض سرائیکی لکھاریں ایندی شناخت سرمایہ دارانہ قومیت دے روپ وچ گھڑن دی کوشش کیتی جیرھی عام طور تے ہن تیں تھیندی آندی ہے۔ ایہ کوشش کالونیل دور دے یونیٹری روح دانی تصور اے مبنی ہے۔ حقیقت وچ ڈوجھی وڈی جنگ (۱۹۳۹ء-۱۹۴۵ء) وچ ماڈرن ازم رجدیدیت دا زور مغرب وچ ٹرٹ چکیا ہئی اے پوسٹ ماڈرن ازم دی فکر مقبول تھیندی لگ گئی ہئی جیندے نال ہوں ساریں شہیں دا تصور تبدیل تھی گیا ہا۔ ہن کالونیل ازم (جیرہا ماڈرن ازم دی پیداوار ہئی اے جیندے وچ اجارہ دارانہ سرمایہ داری نظام اپنی شکل بٹائی) دی شکل پوسٹ کالونیل ازم اے نیشنلزم دی شکل پوسٹ کالونیل نیشنلزم وچ وٹج گئی۔ (ایہ رجحان افریقہ وچ دور حاضر دے نیشنلزم دے طور تے سٹھ دے ڈہا کے وچ نشا بر تھی تے سامنے آیا)۔

پاکستان وچ وی ایندے غیر محسوس اُتے نامعلوم شکل وچ اثرات و دھن
 پئے گئے اُتے کجھ اردو شاعریں تے اوہیں مابعد جدیدیت دے حوالے نال لکھن
 شروع کر ڈتا۔ اہج ساکوں سرائیکی قومیت وچ وی مابعد جدیدیت دے حوالے نال
 مابعد نوآبادیاتی قوم پرستی دے اثرات نسبتاً واضح نظر دن۔ ایس کالجھ کون کجھن کیئے
 میں ذرا دیر کیئے مابعد نوآبادیاتی قوم پرستی بارے کجھ وضاحت کرن چاہنداں۔

ماڈرن ازم وچ عقلیت پسندی رریشنلیٹی کون مرکزی حیثیت حاصل ہئی
 اُتے ہر چیز دا معیار اوندے مطابق طے تھیندا ہئی۔ مغربی تہذیب ایندی وڈی نمائندہ
 ہئی جیندی فکر کون ہر چھوٹی قومیت اُتے مسلط کیتا ویندا ہا۔ سرمایہ داری دے مزید
 ارتقاء نال نیکنالوجی اُتے میڈیا دیاں نویاں شکلاں سامنے آیاں، جیندے نال اجارہ
 دارانہ سرمایہ داری دا زمانہ مک گیا اُتے لیٹ کمپیوٹر جنم گھدا۔ ہن ملٹی میڈیا اُتے
 کارپوریٹ کمپنیاں سامنے آگئیں۔ دنیا بھر وچ انجوائنچ ملکیں اُتے اپنے قبضے دی
 بجائے دنیا کون ہک منڈی وچ تبدیل کرن دی کوشش کیتی گئی اُتے گلوبلائزیشن دی
 بنیاد پئی جیکوں تقویت ڈیون کیئے ڈبلیوٹی او اُتے ایس جی اوز دے ودھارے اُتے مدد
 نال زبردستی اپنی مرضی دیاں حمایتی حکومتاں بناوٹ دی کوشش کیتی گئی۔ ایس طرانویں
 دنیا کالونیازم دے دور توں نکل تے پوسٹ کالونیازم دے دور وچ داخل تھئی جیندے
 نال کمپیوٹرسٹ نیشنلزم دا تصور پوسٹ کالونیازم وچ وٹچن لگ پیا۔ ماڈرن ازم
 دے حوالے نال جیرھی مخصوص ”محمومیت“ پیدا کیتی گئی ہئی او پوسٹ کالونیازم
 دے ایس دور وچ تڑت بھج دا شکار تھیوٹ پئے گئی۔ انہیں نویں حالات وچ چھوٹی
 قومیتیں کون جیرھانوواں شعور مایا، اوندے وچ اوندے اپنے وجود دے احساس، زبان

تے کلچر دی شناخت دے نال نال ایس خاص ”مکھومیت“ دے خاتمے دا شعور وی شامل
ہئی۔ ایس سبھ کجھ دی وجہ توں قومیتیں وچ اپنے سیاسی حقوق اُتے آزادی حاصل کرن
دیاں تحریکاں کوں ودھاراملیا، جیویں جو دنیا دے نہیں نظیں دے نال نال افریقا وچ
عصر حاضر دی قوم پرستی دی شکل وچ سامنے آیاں۔

ہن دنیا بھر وچ قومی شناخت نال جدید ٹیکنالوجی دی عالمی وسعت اُتے
اثرات دے تحت ہک اشتراک وی شامل ہئی۔ جیندے ذریعے انٹر کلچرل رشتے
وجود وچ آؤں لگ پئے جنہیں دنیا وچ مختلف کلچرز اُتے قومیتیں دے وجود دے
احترام دی ہک مخصوص فضا پیدا کیتی۔ ایندے نال ہک نویں قسم دی رواداری، برابری
اُتے انسانی حقوق دے احترام کوں ودھاراملیا۔ مابعد نوآبادیاتی قوم پرستی دے ایس
تصور چھوٹی قومیتیں، انہیں دے زبانی اُتے ثقافتیں کوں ہک نویں جواز نال جیوٹ
واسطے خود اعتمادی ڈتی تے مغربی فکری بالادستی کوں چیلنج کریندے ہوئیں ہر قومیت کوں
اپنے کلچر اُتے روایات نال جیوٹ دا انداز ڈتا۔

جیویں جو میں پہلے آکھے جو پاکستان اُتے سرانیکسی وسیب وچ وی ہولے
ہولے پوسٹ ماڈرن ازم دے اثرات تھئے تے سرانیکسی زبان اُتے کلچر کوں اہمیت
ملن لگی۔ سرانیکسی شناخت کوں پنجابی کنوں انج سمجھن دا ادراک تے رویہ عام آدمی
تیں پنجاب، سرانیکسی کانفرنساں تھیاں، سرانیکسی سکرپٹ کوں طے کرن کیتے باقاعدگی نال
انفرادی اُتے اجتماعی کوششاں کیتیاں ہیاں۔ سرانیکسی شاعری دے نال نال سرانیکسی
نثر لکھن دی مضبوط روایت قائم تھئی۔

ایندے نال کجھ پیچیدگی دی سامنے آئی۔ کجھ دانشور سرانیکسی زبان، ثقافت

آتے تو میت کوں ماضی ڈوگھن تے آریائی دور نال آتے کجھ دراوڑی عہد نال جوڑن
چاہندے ہن آتے بعض اسلامی اثرات دے تحت سرائیکی زبان، ادب آتے ثقافت
کوں ڈیکھن چاہندے ہن جیرھا جو غیر حقیقی آتے پر جوش جذباتی خواہشات دا نتیجہ
ہے۔ اینکوں جدید عالمی تبدیلی وچ جیرھی پوسٹ ماڈرن ازم دی شکل وچ تھیندی پئی
ہئی، نہ ڈٹھا گیا۔ ایندے نتیجے وچ سرائیکی زبان، کلچر آتے روایات وچ تھیندی نشا بر
تبدیلی کوں نظر انداز کیتا گیا۔ مثال دے طور تے اہج سرائیکی زبان دی او شکل نہیں
جیرھی ماضی وچ ہئی۔ ایہ ہک نویں ڈکشن نال ہک نویں زبان ہے، جیندے وچ پراٹے
آلات پیداوار آتے پیداواری رشتے مکئن نال او سارے لوظ مک، گھنن جیرھے جو
انہیں نال وابستہ ہن آتے نویں نسل کوں انہیں بارے کوئی سنجان نہیں۔ ہن ہک نویں
سرائیکی لغت سامنے آچکی ہے جیندے تعلق نویں ٹیکنالوجی آتے نویں آلات پیداوار نال
ہے۔ بیاتاں پیا گھریلو ورتارے دیاں نویاں شئیں نویں ناویں نال گھریں وچ رواج پا
گھنن، جیندی وجہ توں ان گٹ عربی، فارسی، لوظیں دی بجائے انگریزی لوظ آتے
نال زبان آتے چڑھ گھنن۔ انگریزی دے انہیں لوظیں دا ورتارہ ایٹلا عام تھی گئے جو
ہک ان پڑھ بندہ وی انہیں لوظیں کوں سرائیکی زبان دے لوظ سمجھ کے کئی واری ڈیہہ
وچ الیندے۔ ایں سبھ کجھ دا نتیجہ ہے جو سرائیکی زبان دی ہک ہا بھر ڈا آئیڈنٹی مخلوط
سنجان دی شکل وچ سامنے آندی پئی ہے۔

سرائیکی ادب وی پچھلے پنجاہ سالیں وچ اپنی شکل تبدیل کر گھدی ہے۔
سرائیکی شاعری دی اصناف وچ مثنوی، کافی آتے ڈوہڑے دی بجائے غزل آتے
آزاد نظم کوں مقبولیت ملی ہے۔ ڈوہڑے آتے کافی جدید شکل اختیار کر کنیں اپنے

بچاؤ ڈاٹرلا کہتے۔ بہر دیاں اصناف مثال کہتے ہائیکو سرائیکی وچ سرائیکو دی شکل گھن کے ہائیکو آئڈنٹیٹی کون ودھائے۔

سرائیکی شاعری وچ موضوعات وی وٹیج گئین۔ اینویں سرائیکی نثر، جے اوندی ماضی وچ کوئی شکل ہئی، بالکل نواں روپ وٹا گھدے۔ اوندے وچ نویاں اصناف مثال کہتے افسانہ، ناول، سفرنامہ اتے انشائیہ اہگول آ گئین اتے انہیں دے موضوعات جدید تھی گئین جنہیں وچ مغرب دے مشترک موضوعات مقامی ڈکھ سکھ نال رل مل کیں نویں شکل گھن گئین۔ ایں طرانویں سرائیکی لٹریچر دی وی ہائیکو آئڈنٹیٹی تھی چکی ہے۔

جے سرائیکی زبان اتے ادب کنوں اہگول تے ڈیکھوں تاں سرائیکی کلچر وی ہک نویں صورت وچ سامنے آندا پئے۔ انڈین اتے انگلش فلمیں رل کیں اتھوں دی روایات، لباس اتے میوزک کون بہوں سارا وٹا ڈتے۔ شہریں وچ شرٹ اتے جینز کون عام ڈیکھ تے دیہات وچ وی ایندا رواج پوندا ویندے۔ پکا اتے منجھلی مکھیندی ویندی ہے۔ اہٹی روایتی جھمر دے نال نال پاپ میوزک اتے مغربی ڈانس نینگریں وچ مقبول ہے۔ پیا تاں پیا موسیقی وی تبدیل تھیندی نظر دی ہے اتے اوندیاں دھناں فلمی گاڈیں تے بڈیاں پئین۔

سرائیکی قومیت وی اہٹی انفرادی شناخت دی جدوجہد نال ہک ہائیکو آئڈنٹیٹی دی شکل گھن دی ویندی ہے۔ پاکستان (جیند اقیام ڈو جھی وڈی جنگ دے باد تھیا) وچ مہاجرین دے آؤن اتے سرائیکی وسیب دے شہریں تے دیہاتیں وچ ورسن نال پنجابی لوکیں تھل، چولستان اتے راجن پور وچ زمینیں اتے قبضہ کر گھنن

کنوں باد او کہیں حدتیں ضم تھیوں لگہ گئیں۔ ایندے نال نامعلوم طور تے سرانگی قومیت ہک نویں شکل گھندی ویندی ہے۔ ہن تاں مہاجر آبادکاریں آتے سرانگی دے آپت وچ رشتے سانگے وی تھیوں لگہ پئیں۔ تونہ بیراج دے ہن آتے نہری نظام دے ودھن نال ہن دناب وچ پہاڑ کنوں آگئیں بلوچ آباد تھیندے ویندن آتے مجبور اہولے ہولے اتھوں دی مقامی سرانگی آبادی وچ ضم تھیندے ویندن۔

ایندے علاوہ حال وچ ڈیرہ جات وچ پشتون دی آمد سرانگی قومیت کوں نواں رنگ ڈیندی پئی ہے۔ چیندے حوالے نال تاریخ وچ تھیوں والے ہک احتجاج دی شکل سامنے آندی پئی ہے۔ ایس عمل دا احساس ابتدا شدید ہے جو بعض غیر سرکاری تنظیمیں اپنی پراٹی شناخت قائم رکھن کیتے ہک جدوجہد شروع کیتی ہوئی ہے۔

سرانگی وسیب وچ وسن والیں نہیں قومیتیں تے نسلیں دے لوکیں کوں وی سرانگی آکھوں، جیویں جو بہوں سارے دانشور آتے مجبوری کنوں بعض سرانگی سیاسی پارٹیاں آہدیاں کھرن، تاں دل سرانگی قومیت طے شدہ طور تے ہک ہابزڈ آڈینٹی وچ ویندی پئی ہے۔

سرانگی وسیب وچ زبان، ادب، کلچر آتے قومیتی شکل دی تبدیلی نال سیاسی سوچ وچ وی تبدیلی آئی ہے۔ جاگیردارانہ قومیتی تصور بھج ٹرٹ دا شکار تھی گئے آتے سرانگی شاعری تے سیاسی سوچ وچ وی نواں رنگ آگئے۔ ”ظالم جاگیردارانہ شکی تے پیر آدی“ آتے ”لغاری رہے نہ مزاری رہے“ دی آواز چنگلی بھلی اچی تھی گئی ہے۔ سرانگی قومیتی شعور وچ وی سیاسی عنصر داخل تھئے۔ ایندے واسطے کئی سیاسی پارٹیاں یا گروپس سامنے آگئیں۔ سرانگی وسیب کوں نواں نال سرانگیستان ملے۔ ایہہ سبھ

تاریخ داہک جبر ہے، کہیں دی خواہش دا نتیجہ نہیں۔ ایہہ پوسٹ ماڈرن سوچ اُتے فکر دا نتیجہ ہے۔ ایندے وچ توڑے جو اَساں اپنی شعوری کوشش نال انفرادی قومیتی شناخت حاصل کیتی ہے پر پوری دنیا نال وی جڑیوں، ہنٹ ساڈی زبان، ادب، ثقافت اُتے سچاٹ یونیٹری آئڈنٹیٹی کنوں اہگوں ودھ کنیں ہا سِرڈ آئڈنٹیٹی دے عہد وچ داخل تھی گئیں۔

جیویں جو پہلے گالھ تھی ہے جو پوسٹ ماڈرن ازم دے ایس عہد وچ جیر ہلے چھوٹی قومیتیں کوں اپنی ہوندا شعور تھئے، اُتھاں انہیں کوں اپنے سیاسی حقوق دا وی ادراک تھئے۔ تاریخی جبریت دے نال نال انسانی شعور وی اپنا کم کریندے اُتے تاریخ کوں ہک مخصوص رنگ ڈیندے۔ سرائیکی قومیت کوں ایس پوسٹ کالونیل نیشنلزم دے دور وچ اپنے سیاسی، قومیتی، ادبی اُتے ثقافتی حقوق کیتے جدوجہد کرٹی پوسی۔ جے ایس نہ تھیاتاں ایندا انجام وی کئی نہیں قومیں وانگوں تھیں جیرھیاں جو غلام بن گئیں۔ سرائیکی قومیت کوں اپنی بقا دی جنگ لڑنی ہوسی۔ جیرھی جو بنیادی طور تے سیاسی ہوندی ہے اُتے اپنی قومیت کوں منواوٹ کیتے سیاسی اکائی گھدے متوں کوئی وی معاملہ اہگوں تے نہیں اُردا، کیوں جو ماتحت علاقے وچ رہوٹ دا مطلب ضم تھیوٹ ہے۔ اے اہج دی مابعد نوآبادیاتی قوم پرستی داسنہا ہے۔

حوالہ جات

- ۱- اصلاحی، اشرف الدین (۱۹۸۷ء) اردو سندھی کے لسانی اشتراک، مقتدرہ قومی زبان، اسلام آباد
- ۲- عبدالحق، مہر (۱۹۶۷ء) ملتان کی زبان اور اس کا اردو سے تعلق، اردو اکیڈمی بہاولپور
- ۳- گنگو فسکی، یوری (۱۹۷۶ء) پاکستان کی قومیتیں (اردو ترجمہ: مرزا اشفاق بیگ) زوبو بلوار، نمبر ۲۱ ماسکو، سویت یونین

مابعد نوآبادیاتی دور تے سرائیکی ادب دا جزوی مطالعہ

نوآبادیات لوکیں کوں صرف اپنی مٹھ وچ رکھن اتے انہیں دے ذہنیں کوں موادا اتے
ساخت کوں محروم کرن نال مطمئن نہیں تھیدی۔ ہک قسم دی گمراہ کن منطق نال نگوئیں
دی تاریخ کوں پٹھا کریدی ہے اتے اوکوں پاڑیدی، چپا کریدی اتے تباہ کریدی
ہے۔ (فراز فیلین)

نوآبادیاتی نظام ہک ملک دی ڈوجھے ملک کوں آپنی نوآبادی بناوٹ دا تار
ہے اتے انہیں ملکیں دے درمیان غیر مساوی رشتے اتے نوآبادی دا معاشی،
سیاسی، معاشرتی اتے ثقافتی استحصال شامل ہن۔ ایہ نظام سولھویں صدی عیسوی کنوں
دیہویں صدی دے آدھل تائیں جاری رہیا۔ ایں عرصے وچ نوآبادی دے لوکیں
وچ اپنے حقوق دا شعور پیدا تھیا اتے انہیں آبادکاریں کنوں آزادی حاصل کرن دی
کوشش شروع کیتی۔ انہیں لوکیں دی جدوجہد اتے بعض عالمی حالات آبادکاریں کوں
ڈھلا کیتا اتے ہولے ہولے نوآبادیاں آزاد تھیندیاں گیاں۔ ڈوجھی عالمی جنگ
(۱۹۳۵ء-۱۹۳۹ء) دے باد اکثر نوآبادیاں آزاد تھی گیاں۔

نوآبادیاتی نظام دے ختم تھیون دے باد دے زمانے کوں (جیرو ہاؤس)
تائیں جاری ہے) مابعد نوآبادیاتی دور آکھیا ویندے۔ مابعد آبادیاتی عہد وچ ہک
خاص فکر پروان چڑھی۔ جیرو نوآبادیاتی عہد دے سیاسی، معاشی، معاشرتی، ثقافتی
تے نفسیاتی اثرات دا مطالعہ کریدی ہے اتے نوآبادیاتی عہد وچ آبادکاریں دی

طرفوں نو آبادیں وچ نام نہاد علمی اُتے تحقیقی سرگرمیں دے پس منظر تے مقاصد کوں اُجاگر کریندی ہے۔ مابعد جدیدیت نال قریبی رشتے دی وجہ کنوں ایہ مقامی بندے دی سچاٹ تے وجود دے جواز دا وی اثبات کریندی ہے۔ (اپنے وجود دے اثبات دا مطلب اپنے کلچر اُتے روایات دی بحالی ہے۔ لیکن ایندا مطلب فرسودہ تے قدامت پرستانہ رسمیں دا احیاء کئے نی۔ اُتے نہ نویں ٹیکنالوجی کوں اپناؤن کنوں گریز ہے۔ بلکہ اپنے کلچر اُتے صحت مند روایات دی بنیاد تے نویں حالات مطابق حیاتی گزاراں ہے۔ جیندے وچ آپنی قومیتی شناخت قائم رہے اُتے ماضی دا علمی ادبی کم وی اگواں تھیوے)۔

آبادکاریں مقامی زبانیں، ادب، ثقافت اُتے روایات دا مطالعہ کرتے ایتھوں دے لوکیں دی نفسیات کوں سمجھیا اُتے ول ایس علم کوں طاقت وچ تبدیل کیتا۔ ایس سلسلے وچ آپنی مرتب کردہ انگریزی کتاب ”شمالی ہندوستان دا عوامی مذہب اُتے لوک روایات..... ہک تعارف“ وچ ڈبلیو کروک لکھدے۔ ”میڈا مقصد ایہ ہے جو انھیں دیہاتی لوکیں دے عقائد بارے کجھ معلومات کٹھیاں کیتیاں وچن۔ جنھیں نال اساڈے افسریں دا واسطہ رہندے تاکہ انھیں نسلیں دی پراسرار داخلی حیاتی کوں سمجھن ممکن تھی سگے“۔ آبادکاریں دے ایس علم مقامی بندے کوں معزز ہووون دے رُتبے توں لہاتے ”نیٹوز“ (Natives) وچ تبدیل کر ڈتا۔ اُتے او انسان ہووون دی بجائے جانور نال وچ رلیا۔ بقول سرسید احمد خان ”(یورپین) اہل ہندوستانی باندریں وانگوں ہن کیونجو او چت دے بھرٹے پھندن۔ انہیں کوں معاشرت دی کئی تمیز کوئینی۔ انہیں دا لباس وحشی کنوں تھوڑا بہتر ہے توٹے انہیں نال رلداملدا

ہے۔ جیرھا جنگلی وحشی تے غیر مہذب ہن تک پیندے آئین۔“ (۱) آبادکاریں مقامی بندے کوں غیر مہذب آکھ تے خود کوں مہذب ثابت کیتا اتے انھیں دی تعلیم تربیت واسطے آپٹے علوم، مذہب اتے تہذیب سکھائی۔ اس سلسلے وچ پروپیگنڈے دا نتیجہ ایہ نکھتا جو مقامی بندہ جیرھا انسانی صلاحیتیں نال بالامال ہا اپنے اظہار اتے نشوونما دے ذرائع کوں محروم تھی گیا۔ اتے ہولے ہولے آبادکاریں دے بٹائے ہوئے تصور دے مطابق ڈھلدا گیا۔ اس کم واسطے آبادکاریں ہک اتجھا مقامی حلقہ پیدا کیتا جیرھا انھیں دے موقف کوں اہگوں تے ودھیندا ہا۔ سرسید احمد خان لکھدن ”جیرھا بندہ اہٹی قومی ہمدردی تے دورانہدیشی نال کم گھنے اونگوں پتہ لکسی جو ہندوستان دی ترقی چاہے عملی ہووے تے چاہے اخلاقی ہووے صرف مغربی علوم دی اعلیٰ تعلیم تے منحصر ہے۔ جے کراساں ترقی چاہندوں تاں ساڈا فرض ہے اساں اہٹی مادری زبان کوں بھل ونچوں تے سارے مشرقی علوم کوں نسیا منسیا کر ڈیوں۔ ساڈی زبان یورپ دیں علمی زبانیں وانگوں انگریزی یا فرانسیسی تھی ونجے۔ یورپ دے ترقی یافتہ علوم ساڈے ہتھ وچ ہوں۔ ساڈے دماغ یورپی خیالیں کوں (بجز مذہب) لبریز ہوں۔ اساں انگریزی سرکار دے نت خیر خواہ رہوں تے انہیں کوں اپٹا محسن تے مربی سمجھوں۔“ (۲)

ایہ ہے سارا نوآبادیاتی بیانیہ جیندے وچ مقامی بیانیہ گم تھی گئے۔ مابعد نوآبادیاتی فکراں ساری صورت حال دا مطالعہ تے تجزیہ کریندی ہے اتے یورپ دی ترقی بارے انھیں دے مہا بیانیے دی بجائے مقامی بیانیے کوں ولا بحال کریندی ہے۔ اوندے نیڑے تمام کلچرز اتے تہذیبیں برابر حیثیت رکھدن اتے انھیں کوں

جیون دا برابر حق ہے۔

مابعد نوآبادیاتی فکر نال ہک بیا خیال وی جو یا ہو یا ہے ایہ انھیں آدرشیں کوں
 رد کریندے جیرھا آزادی حاصل کرن دے باد مقامی حکمرانیں اپٹایا ہو یا ہے۔ کیوں
 جو ایہ آدرشاں نوآبادیاتی نظام دا تسلسل ہن۔ چونکہ انھیں مقامی حکمرانیں آبادکاریں
 دے تعلیمی نظام تے فکر دے اندر پرورش پاتی ہے۔ ات واسطے انھیں دے رویے
 مقامی بندے نال آمرانہ تے سامراجی ہن۔ ایہ حکمران مقامی ثقافت اتے لوک وزڈم
 دے انکاری ہن اتے ملک وچ آبادکاریں دیاں پالیسیاں رائج کریندن۔ نتیجتاً اہج
 وی نویں آزاد ملک پسماندہ ہن۔ تاہم انھیں آزاد تھئے ہوئے ملکیں دے کجھ دانشور
 ایں صورت حال کنوں باخبر وی ہن۔ اتے براہ راست یا بالواسطہ طور تے مابعد نو
 آبادیاتی فکر نال گانڈھار کھدن۔ توڑے جو کتھائیں کتھائیں انحراف وی موجود ہے۔
 سرانیکسی شاعری وچ ایں فکر دے اثرات نشا برہن۔ اپٹے وجود دے اثبات،
 اپٹی مٹی نال محبت اتے اپٹے کلچر دا اظہار سرانیکسی شاعری دے پسندیدہ موضوعات
 ہن۔ ایں حوالے نال اٹھ کھٹ مثالیں ڈتیاں وچ سپکدن۔ لیکن نمونیا صرف ڈوکوں
 ڈیکھو۔ صابر چشتی اہدے۔

ساڈا جیون تھل

تھل دے اچے بے

ساڈا تاج محل

مٹاں کوہاں دے پندھ ہن اساڈے

کوئی نہ رلے چلے

جیندیں کوئی نہ رُلے
اساں تاں اپٹے تھل کوں اپٹی
اکھ دا پائی ڈیسوں
اپٹا آپ ویسوں

(جیون اُتم جوگ وچوں)

اینویں اپٹی دھرتی دے موسیوں نال جُویا ہو یا ناستلجیا بارے مظہر علی تابش

اہدے

آئی رُت وساخی سانول پر چٹوں ہا
ساڈی پر خلاسی ڈھیر چٹوں ہا
آئی رُت وساخی عمراں ویندی پئی اے
ویلا ہتھ نہ آسی کجھ دیر چٹوں ہا
آئی رُت وساخی پریں جھریاں
ڈو پچھیاں بھروں ہا ہک چنگیر چٹوں ہا

(ٹھیریاں وچوں)

ارشاد تو نسوی، حسن رضا گردیزی، ممتاز حیدر ڈاہر، رفعت عباس، اشولال،
اقبال سوکڑی، خالد اقبال، سعید اختر سیال، اسلم جاوید، نصر اللہ خاں ناصر، مالک اشتر
آتے ہوں سارے پے شاعریں دا کلام ایں مابعد نو آبادیاتی فکر دی نمائندگی
کریندے۔ خصوصی طور تے رفعت عباس دی کتاب ”ماہولی داباغ“ وچ ایں حوالے
نال کئی نظماں ہن۔ سرانیکسی نظم دے علاوہ سرانیکسی غزل وچ وی ایہ فکر پروان چڑھدی

پئی ہے۔ انھیں شاعریں وچ ظہیر احمد ظہیر، فریاد ہیروی، حبیب اللہ طارق، ریاض عصمت اتے کئی بے شامل ہن۔ مابعدنوآبادیاتی فکرتے مارکسی فکرتے اثرات کافی گہرے ہن۔ مارکسی مزاحمتی فکر نال جڑیے ہوئے کجھ شاعریں دے کلام وچ ردنوآبادیاتی سوچ دے اثرات نمایاں ہن۔ انھیں شاعریں دے کلام وچ قومی شعور وی ہے۔ جہانگیر مخلص، عاشق بزدار، شفقت بزدار، خورشید بخاری، غیور بخاری نذیر فیض تے اللہ ڈتہ بدنام نمایاں ناں ہن۔

نذیر فیض دی ہک نظم ”سرائیکی وزیر“ وچوں کجھ شعر ڈیکھو۔

کیوں غیر دا ساتھی بن گیا ہمیں کیوں ظالم تیکوں بھاٹے ہن
اتھ ہر مظلوم دے سینے تے پئے دکھ دے درد پراٹے ہن

اتھ سریں ظلم دی بارش ہے تیڈے شہر لہور ٹکاٹے ہن
ہک وارتوں ول آسن تاں سہی، کیا آہدے لوک نماٹے ہن

تیڈی کار تے جھنڈا نہیں چھکدا، تیڈے شہر دے بکھے واسی ہن
جیندی بھونیں تے قبضہ غیر دا ہے، اوہے لوک ارداسی ہن
نوآبادیاتی نظام دے وارث مقامی حکمرانیں اتھوں دے مقامی بندے نال
کیا کیا ظلم کماے انھیں داستانیں نال سرائیکی شاعری بھری پئی ہے۔ سرائیکی زبان دا
ناہنہ شاعر اشوالال اپنی مخصوص فکر اتے اسلوب نال پاکستانی حکمرانیں دے جبرکوں

ایں رد کریندے۔ اشوالل "حاکم حکم سٹایا" وچ اہدے

نچن گاون مینہ تے ساون

پخیر وساھ اجایا

منصب دار منادی کیتی

حاکم حکم سٹایا

پھل درگا ہواں چن سگدے ہو

ہار بنا نہیں سگدے

شاہ حسین کوں پڑھ سگدے ہو

میلے گا نہیں سگدے

ملن ڈوہ اے گلیاں دے وچ

کوئی نہ کہیں کوں ملے

جیں وی کھلٹا ہووے

اپٹے گھر وچ پہہ کے کھلے

نہ کوئی کہیں دا در کھڑکاوے

نہ کوئی پوہا کھلے

ویہڑے دے وچ رہوے تلسی

وچ بازار نہ ہلے

جگ دی سانجھ نہ رلے بندہ

کاہیں درد ہنڈاوے

جو دل آکھے، پاوے، کھاوے
گھر توں باہر نہ آوے

بالعدنو آبادیاتی دور وچ ہک نویں نوآبادیاتی عہد دا وی منڈھ پدھیندا پئے۔

جینکوں نیوکالونیل ازم (Neo Colonialism) آکھیا ویندے۔ ایہ ہک آنجھے سیاسی جغرافیائی عمل دا نتیجہ ہے جیندے وچ سرمایہ داری، کاروباری، گلوبل ازم آتے کلچرل امپیریل ازم دے ذریعے کہیں ملک تے براہ راست فوجی اثر یا بالواسطہ طور تے سیاسی اثر رسوخ کوں استعمال کیتا ویندے۔ ایس نیوکالونیل ازم کوں بعض دانشور سرمایہ داری دا آخری مرحلہ آہدن۔ لیکن میڈا خیال ہے ایہ آخری مرحلہ طویل وی تھی سہدے کیوں جو حالی کمزور ملکیں وچ سازشیں دے ذریعے ایہ مرحلہ اپنے رنگ ڈھلیندا پئے آتے پاکستان وی ایندا نشانہ رہندے۔ ایس حوالے نال دہشت گردی دے پس منظر وچ سلیم شہزاد دا ناول ”گھاٹ“ صورت حال کوں واضح کریندے۔ نا معلوم مقام توں آندے ہوئے ڈہنیھوں مقامی بندے کوں ادھ مویا کیتی ویندن۔ پتہ نہیں لگدا ایہہ ڈہنیھوں کتھوں آندے پئین۔ آتے کیوں ودھدے پئین۔ علامتی حوالیں نال سرائیکی ادب وچ ایہ ناول نوآبادیاتی دور دے پاکستان دیں مشکلات آتے سیاسی صورت حال کوں سوہنے انداز وچ نشا بر کریندے۔

اہج دے عہد وچ پاکستان وچ ہک مقامی نوآبادیاتی نظام وی ہے ایس مقامی نوآبادیاتی نظام وچ داخلی طور تے ہک وڈی قومیت ڈہنیھوں چھوٹی قومیتیں دا استحصال کریندی ہے۔ ایہ پنجاب دی طرفوں سرائیکی، سندھی آتے بلوچ قومیت دا استحصال ہے۔ اینکوں Domestic Colonialism وی آکھیا ویندے۔ ایہ

زمین، نوکریں تے وسائل تے قبضے دے علاوہ کہیں قومیت دے وجود تے اوندی زبان تے ثقافت دا انکار ہے۔ جیڑھی سرانیکی قومیت تے اوندی زبان دی نفی ہے۔ سرانیکی نظم وچ ایندا اثر نمایاں ہے۔ نذیر فیض دی مشہور نظم ”اتھوں کڈھ پنجابی“ دے علاوہ عزیز شاہد دے کلام وچ ایہ کیفیت نشا بر ہے۔

ساڈیاں نسلاں سنداں چا کے دفتر دفتر زلن
پر ساڈی کہیں دستک تے مقسوم دے در نہ کھلن

پل پل دی خیرات ہے جیوٹ پل پل عین عذاب
ہر گرسی تے کھورا چہرہ ہر چہرہ پنجابی!
کجھ دانشوریں دا خیال ہے جو ایس داخلی سامراج وچ پنجاب دے نال
سرانیکی وسیب دی حدتائیں پختون خواہ وی شامل ہے۔ ایندا اظہار وی سرانیکی ادب
وچ تھیندا پئے۔ غیور بخاری دی نظم ہے۔

جنگ افغان دی گاٹے پئے گئی
ساکوں رتو رت چا کیتس
ساکوں جگہ بدنام چا کیتس
دنیا وچ بے پت چا کیتس

وَتِ اسَلامِ دے ٹھیکیداریں
 جوڑی ہے کوئی کوڑ کہاٹی
 وَتِ آئی ڈی پی بن تے آگئیں
 اوپرے لوک وزیر ستانی

ساڈی قوم ولا ہن تھیے
 اوڑک ڈوڑی بکھی ننگی
 جاہ جاہ دھاڑل ظلم کریں
 تھیے ہر جا خانہ جنگی

نہ کوئی چولستانی رہے
 نہ رہے ہن کوئی دامانی
 جیکر دیس بچاؤن چاہندیں
 سانول اتھوں کڈھ افغانی

سرائیکی دیں کجھ ہنھیں اصناف (افسانہ اتے ڈرامہ) وچ کہیں نہ کہیں
 حوالے نال مابعدنوآبادیاتی فکر دے اثرات مل ویندن لیکن سرائیکی ادبی تنقید (ایں
 کنوں مراد صرف سرائیکی زبان وچ لکھی ہوئی تنقید ہے) جیڑھی میڈی تنقید دے علاوہ
 زیادہ تر تاثراتی رہی ہے۔ ہالی ایں فکر کنوں متاثر نہیں نظر دی۔

مابعدنوآبادیاتی تنقید نوآبادیاتی عہد وچ تخلیق تھیون والے ادب کوں نویں

سروں ڈہدی ہے۔ خصوصی طور تے نوآبادیاتی حکمرانیں اُتے نوآبادی دے لوکس دے وچالے رشتیں کوں از سر نو پھلریندی ہے۔ ایڈورڈ سعید ایندا ترجمان ہے۔ او آپنی کتاب ”اورینٹل ازم“ وچ اتجھے ادب دا تجزیہ کریندے جیندے اُتے آبادکاری دی فکر دا اثر ہے۔ مابعد نوآبادیاتی نقاد پرائے ادب دے متن دی طے شدہ تشریح یا معنی دی آمریت دا انکار کریندے۔ ادنویں صورت حال دے مطابق نویں معنی تلاش کریندے۔ پس ساختیاتی نقاد دے نیڑے متن کثیر المعنی ہوندے۔ مصنف دی اتھارٹی کون آزاد اُتے قاری دے جنم نال متن اپنئے نویں تناظر وچ نویں تے بے شمار معانی نشا بر کریندے۔ نقاد متن کوں Deconstruct کرتے دال اُتے مدلول دے رشتیں دے سلسلیں نال معنی دی نویں گول وچ رہندے۔ تنقید دا ایہ اسلوب اجاں سرائیکی ادبی نقادیں دی دلچسپی دا سبب نہیں بٹیا۔

میڈا خیال ہے سرائیکی دے ماضی دے ادب دانویں سروں ایں طرحاں دا مطالعہ قاری تے معنی دے حیرت انگیز پہلو روشن کر سگدے۔ اُتے ہُن تاں سرائیکی ادب دا جیرہا مطالعہ عربی، فارسی اُتے اُردو تنقیدی روایات دے حوالے نال کیتا گئے او مترد کہ تھی سگدے کیوں جو متن وچ او معنی نشا بر تھیندے رہین جیرھے ماضی دے غیر ملکی حکمرانیں پاتے ہُن۔ اتھاں ہک سوال پیدا تھی سگدے جو جیرھلے بندہ مقامیت اختیار کر گھندے یا کوئی تخلیق کار مقامیت دے حوالے نال لکھدے یا کوئی ادبی نقاد مقامی کلچر تے روایات وچ کہیں متن دی ڈو جھی دار ریڈنگ کریندے تاں او عالمی ادبی رشتے کون تڑتے خود کوں کیا محدود کر گھندے؟۔ میں ایں خیال نال اتفاق نہیں کریندا۔ میڈا خیال ہے کوئی وی وڈی تخلیق نسل انسانی دے مشترک

جذب ہیں کون اپیل کریندی ہے۔ ات واسطے او کہیں پڑھے لکھے آتے بازوق قاری لیوں اجنبی نہیں ہوندی۔ البتہ صرف زبان رکاوٹ بن سگدی ہے۔ جیندے آتے قابو پاتا وچ سگد بے۔ اچ ہومر، ملٹن، شیلے، پابلونزدوا، فردوسی، حافظ، شاہ لطیف، ٹیگور، خواجہ فرید، کبیر وغیرہ اجنبی نہیں ریہے۔ بنیادی گالھ ایہ ہے جو تحریر وچ تخلیقی جو ہر کتلا ہے آتے کیوں او عالمی انسان دے جذب ہیں کون بیدار کریندے۔

سرائیکی ادب دے ایں جزوی مطالعے دے باد میں اپنے قاری کون ایہ دلچسپ گالھ ڈسن چہنداں جو ساڈی ہمسائی زبان سندھی دے ادب وچ وی سرائیکی ادب آلی صورتحال ہے یعنی سندھی زبان دا ادب مابعدنو آبادیاتی سوچ کون منعکس کریندے۔ جیکر سندھی دے کلاسیکی ادب تے نظر سٹوں تان شاہ لطیف دی شاعری دے ماہرین متفق ہن جو شاہ لطیف دی شاعری وچ مزاحمتی عنصر موجود ہے۔ جیرھا اوں لوک داستاں کون گھدا ہا۔ ماروی بادشاہ دے خلاف مزاحمتی کردار ہے۔ ایندے علاوہ سچل دی سندھی شاعری وچ سیاسی جبر دے خلاف مزاحمت ملدی ہے۔ جدید سندھی نثر وچ افسانہ نگار جمال ابڑو سندھ دی سرزمین تے موجود ظالمانہ روایت دے خلاف لکھیا جیندا مقصد جبر کون نشا بر کرڻ ہا۔ ڈوجھا سندھی فکشن دا لکھاری ظفر جو نیجو ہے اونداناول ”اجھا میوہراں“ مابعدنو آبادیاتی صورتحال کون معاصر ناول نگاری دی ٹیکڈیک نال ڈکھیندے۔ ایندے وچ سیاسی کارکنیں تے قومی حقوق دے کارکنیں دی ناکامی کون پیش کیتا گئے جیندے کیتے بالواسطہ طور تے عالمی طاقتاں ذمہ دار ہن۔ ایہ ہک مابعدنو آبادیاتی دور دی خصوصیت ہے۔ ظفر جو نیجو اپنے ناول وچ مجہول مزاحمت کون سوہنے انداز نال پیش کیتے۔ جدید سندھی شاعری وچ جبر

سروں ڈھدی ہے۔ خصوصی طور تے نوآبادیاتی حکمرانیں اُتے نوآبادیوں دے لوئیں
دے وچالے رشتیں کوں از سر نو پھلریندی ہے۔ ایڈورڈ سعید ایندا تر جمان ہے۔
آپٹی کتاب ”اورینٹل ازم“ وچ اتجھے ادب دا تجزیہ کریندے جیندے اُتے
آبادکاریں دی فکر دا اثر ہے۔ مابعد نوآبادیاتی نقاد پراٹے ادب دے متن دی طے شدہ
تشریح یا معنی دی آمریت دا انکار کریندے۔ اونویں صورت حال دے مطابق نویں
معنی تلاش کریندے۔ پس ساختیاتی نقاد دے نیڑے متن کثیر المعنی ہوندے۔ مصنف
دی اتھارٹی کنوں آزاد اُتے قاری دے جنم نال متن اپنے نویں تناظر وچ نویں تے بے
شمار معانی نشا بر کریندے۔ نقاد متن کوں Deconstruct کرتے دال اُتے مدلول
دے رشتیں دے سلسلیں نال معنی دی نویں گول وچ رہندے۔ تنقید دا ایہ اسلوب
اجاں سرائیکی ادبی نقادیں دی دلچسپی دا سبب نہیں بٹیا۔

میڈا خیال ہے سرائیکی دے ماضی دے ادب دانویں سروں ایس طرحاں دا
مطالعہ قاری تے معنی دے حیرت انگیز پہلو روشن کر سگدے۔ اُتے ہن تائیں سرائیکی
ادب دا جیرھا مطالعہ عربی، فارسی اُتے اُردو تنقیدی روایات دے حوالے نال کیتا گئے او
متر و کہ تھی سگدے کیوں جو متن وچ او معنی نشا بر تھیندے رہیں جیرھے ماضی دے
غیر ملکی حکمرانیں پاتے ہن۔ اتھاں ہک سوال پیدا تھی سگدے جو جیرھے بندہ
مقامیت اختیار کر گھندے یا کوئی تخلیق کار مقامیت دے حوالے نال لکھدے یا کوئی
ادبی نقاد مقامی کلچر تے روایات وچ کہیں متن دی ڈو جھی وار ریڈنگ کریندے تاں او
عالمی ادبی رشتے کنوں ٹرٹ تے خود کوں کیا محدود کر گھندے؟۔ میں ایس خیال نال
اتفاق نہیں کریندا۔ میڈا خیال ہے کوئی وی وڈی تخلیق نسل انسانی دے مشترک

جذب میں کون اپیل کریندی ہے۔ ات واسطے او کہیں پڑھے لکھے آتے بازوق قاری لیں
 اجنبی نہیں ہوندی۔ البتہ صرف زبان رکاوٹ بن سگدی ہے۔ جیندے آتے قابو پاتا
 وچ سگد بے۔ اچ ہومر، ملٹن، شیلے، پابلو زردوا، فردوسی، حافظ، شاہ لطیف، نیگور، خواجہ
 فرید، کبیر وغیرہ اجنبی نہیں ریے۔ بنیادی گالھ ایہ ہے جو تحریر وچ تخلیقی جوہر کتلا ہے
 آتے کیوں او عالمی انسان دے جذب میں کون بیدار کریندے۔

سرائیکی ادب دے ایں جزوی مطالعے دے باد میں اپنے قاری کون ایہ
 دلچسپ گالھ ڈسن چہنداں جو ساڈی ہمسائی زبان سندھی دے ادب وچ وی سرائیکی
 ادب آلی صورت حال ہے یعنی سندھی زبان دا ادب مابعد نوآبادیاتی سوچ کون منعکس
 کریندے۔ جیکر سندھی دے کلاسیکی ادب تے نظر سٹوں تاں شاہ لطیف دی شاعری
 دے ماہرین متفق ہن جو شاہ لطیف دی شاعری وچ مزاحمتی عنصر موجود ہے۔ جیرھا
 اول لوک داستانیں کنوں گھدا ہا۔ ماروی بادشاہ دے خلاف مزاحمتی کردار ہے۔
 ایندے علاوہ سچل دی سندھی شاعری وچ سیاسی جبر دے خلاف مزاحمت ملدی
 ہے۔ جدید سندھی نثر وچ افسانہ نگار جمال ابرو سندھ دی سر زمین تے موجود ظالمانہ
 روایت دے خلاف لکھیا جیندا مقصد جبر کون نشا بر کرڻ ہا۔ ڈوجھا سندھی فکشن دا
 لکھاری ظفر جو نیجو ہے اوندنا ناول ”اجھا میو ہران“ مابعد نوآبادیاتی صورت حال کون
 معاصر ناول نگاری دی تیکنیک نال ڈکھیندے۔ ایندے وچ سیاسی کارکنیں تے قومی
 حقوق دے کارکنیں دی ناکامی کون پیش کیتا گئے جیندے کیتے بالواسطہ طور تے عالمی
 طاقتاں ذمہ دار ہن۔ ایہ ہک مابعد نوآبادیاتی دور دی خصوصیت ہے۔ ظفر جو نیجو اپنے
 ناول وچ مجہول مزاحمت کون سوہنے انداز نال پیش کیتے۔ جدید سندھی شاعری وچ جبر

دے خلاف مزاحمت داعضرمابعدنوآبادیاتی فکرکوں منعکس کریندے۔ توٹے جوایہ عنصر
سندھی شاعری وچ ترقی پسندیت کنوں داخل تھئے۔ سندھی قومی شعور تے جبر دے
خلاف مزاحمت شیخ ایاز، استاد بخاری اتے احمد سونگی دی شاعری وچ بھر پور ملدی
ہے۔

میں آپنی گالھ اتھاں ختم کرینداں جو مابعدنوآبادیاتی عہدی فکریہ آہدی
ہے جو آبادکاریں اسٹاڈا علم حاصل کرتے اونکوں آپنی طاقت بٹائے۔ اتے اسان
ہینڑیں تھی گیوں۔ اگر اسان اپنے علم اتے روایات کوں آپنی طاقت وچ بدلویں تاں
ول ڈاڈھے تھی سگدوں اتے نویں سروں اپنے سارے ادب مابعدنوآبادیاتی مطالعہ
اسٹاڈی مدد کر سگدے۔

حوالہ جات

- ۱۔ نمبر، ناصر عباس، مابعدنوآبادیاتی، اردو کے تناظر میں، پہلی اشاعت ۲۰۱۳ء، اوکسفرڈ
یونیورسٹی پریس، نمبر ۳۸، سیکٹر ۱۵، کورنگی انڈسٹریل ایریا۔ پی او بکس نمبر ۸۲۱۴، کراچی،
صفحہ نمبر ۴۲
- ۲۔ سرسید احمد خان، مقالات سرسید، مجلس ترقی ادب لاہور، ۱۹۶۳ء، صفحہ نمبر ۶۶

ناول گھاٹ تے مابعد نوآبادیاتی منحصر

جتا داڑا انکار ہوس، اتے گھٹ اوں کتوں اشارے ہوسن۔ جتنے گھٹ (سانی) سندر
ہوسن، اتنا چا تخیل ہوسی۔ (بن اوکری)

سلیم شہزاد دانا ناول ”گھاٹ“ پاکستان دے موجودہ سیاسی پس منظر وچ لکھیا
ہو یا پہلا سرائیکی ناول ہے۔ این ناول دی کہانی ظاہری طور تے آچنی نویں ٹیکنیک
(گھاڑت) اُتے بعض علامتیں دے حوالے نال پیچیدہ ہے۔ لیکن کہانی وچ بین
السطور ڈرون حملے، ریمنڈ ڈیوس دا معاملہ، ملالہ یوسفزئی تے حملہ، عدالت دی طرفوں
از خود نوٹس، فوج دا ہر معاملے تے نظر رکھن، غیر ملکی، ہیلی کاپٹر دے بلے دا چینی ماہرین
دا تجزیہ وغیرہ اینکوں پاکستان دی موجودہ صورتحال نال جوڑن واسطے کافی ہن۔ ناول
دے کرداریں وچ مچھر، کھیاں اُتے ڈینھوں اگرچہ اہم حیثیت رکھدن مگر ہک انسان
زہری رنیا دیندا امرکزی کردار ہے۔ اُتے کہانی اوندے ارد گرد پھردی ہے۔ توڑے جو
اینڈے وچ پاکستانی سیاست دان جرنلسٹ، اینکر دے رویے وی پاکستان دی موجودہ
صورتحال کوں نشا بر کرٹ وچ مدد کریندن۔

گھاٹ دے پلاٹ تے خیال تے گالھ کرٹ کتوں پہلے این ناول دے
اسلوب تے کجھ آکھن چاہساں۔ گھاٹ دا اسلوب سرائیکی ناول نگاری دی روایت
وچ بالکل نواں ہے۔ این ناول دی ٹیکنیک کوں صرف عالمی ادب دا قاری بہتر طور تے

سمجھ سگدے۔ ایں ناول کون اختصاریت (Minimalism) دی تحریک دا حصہ
 آکھیا وچ سگدے۔ ادب تے فنون وچ اختصاریت دی تحریک ماہر لسانیات نوام
 چومسکی دے لسانی نظریات کون جنم گھدے۔ اختصاریت پسند فنکار تے ادیب
 ”تھوڑے نال ڈھیر“ اظہار دے قائل ہن جیندے وچ قاری دا فعال کردار ہک
 بنیادی شرط بن ویندے۔ قاری دے فعال کردار تے زور ڈے تے اختصاریت مابعد
 جدیدیت دا حصہ بن گئی ہے۔ اختصاریت منڈھ وچ مغربی موسیقی وچ مقبول
 تھئی۔ باد وچ کجھ مصوریں ژویوس کلائن وغیرہ اینکوں مصوری وچ ورتیا۔ ادب وچ
 ایندا پہلا ترجمان لایعنیت پسند ڈرامہ نویس سیموئیل بیکٹ کون آکھیا ویندے تے
 ہمنگوے دے ناولیں وچ ایندے اثرات وی ملدن۔ اختصاریت پسند ادیب گھٹ
 لفظیں نال وڈے تون وڈے خیال دا ابلاغ کرن چاہندن تے قاری کنوں امید
 کریندن جو تحریر وچ رہ گئے خلا کون اپنی کوشش نال پُر کرے۔ گھاٹ اختصاریت
 پسندی دے اسلوب نال لکھیا گئے۔ توٹے جو ایہ سرائیکی وچ پہلا اختصاریت پسند ناول
 ہے۔ لیکن ایندے وچ اختصاری اسلوب عروج تے نظر دے۔

زہری رنیلو ہک غریب تے اچھے ہوئے خاندان نال تعلق رکھدے۔ اوندا
 پیو اونکوں تے اوندی ماء کون چھوڑ تے بھج گئے۔ جیندے خلاف زہری دے دل وچ
 نفرت موجود ہے۔ زہری دی ماء محنت مزدوری کرتے گزارن کریندی ہے۔ او خود
 آپنی ذات اتے اپنے پتر زہری ڈو کوئی توجہ نہیں ڈیندی۔ زہری ہک اچویا چھڑیا
 راخس بیٹیا ودار ہندے۔ جیرھا کئی کئی ڈینہہ بگھ وچ گزریندے۔ زہری نال چھوٹے
 لاء المیہ ایہ تھیندے جو او ہک بیماری دے دوران ڈاکٹر دے غلط علاج دی وجہ کنوں نیلا

تھی ویندے۔ اُتے ایس وجہ کنوں لوک اونکوں زہری تے نیلو سڈیندن۔ یاؤل نیلو کتا
 دے ناں نال چڑیندن۔ جیندی وجہ کنوں او مسلسل اداس تے مونجھار ہندے۔ بلکہ
 حقیقتاً کلہا تھی رہندے۔ ایس مایوسی اُتے مونجھ دے عالم وچ او ہک تلاتے ونج
 پندے جتھاں مچھر اُتے کھیاں (پسماندہ لوک) ہوندن۔ نیلو کوں او ڈنگیندے
 رہندن۔ مگر او چپ رہندے۔ بلکہ اُنہیں نال اوندی ہک قسم دی سنگت تھی ویندی ہے
 اُتے مچھریں دے ”وڈ کے“ (دانشور) نال قریبی تعلق بن ویندے۔ جیرھی کا یا کلپ
 دی شکل ہے۔ ول مچھریں دا ”وڈ کا“ آپٹی مرض الموت دے دوران نیلو کوں ملکی
 صورت حال بلکہ مستقبل بارے ڈسیندے اُتے اُتھیاں پیش گوئیاں کریندے
 جیرھیاں با دوچ نشا برتھیندن۔

اُبرغنت شہر وچ ڈینھوں آوٹا پئے ویندن۔ ایہہ ڈینھوں دی بالکل نویں
 قسم دے ہوندن۔ جیرھے اُچ تیں نہیں ڈٹھے گئے ہوندے۔ ڈینھوں جیندے نال
 لگھدن او آدمی بے حس تھی ویندے۔ اُتے ایس طرح بے شمار لوک بے حس تھی
 ویندن۔ پئے لوک گھریں وچ بند تھی ویندن تے کجھ لوک نفسیاتی دباؤ دا شکار تھی تے
 ہک پئے دے گلے لگدے ودے ہوندن۔ ڈینھوں میں دی زہر دے اثرات دی وجہ
 کنوں درخت دی سٹک ویندن تے ہر پاسوں بربادی پھیل ویندی ہے۔ لیکن نیلو کلہا
 جیند او دار ہندے۔ ایہہ گالھ اوندے واسطے مشکل دا سبب بڈی ہے تے او پرلیس
 تے حکومت دی نظر وچ آویندے تے اوندی تفتیش شروع تھی ویندی ہے جو اوندا
 ڈینھوں میں تے مچھریں نال کیا تعلق ہے تے او اُنہیں دی پولی کیویں سمجھیندے وغیرہ
 دغیرہ۔

ڈینھوئیں دی تعداد مسلسل ودھدی رہندی ہے۔ اوہو ادے جھولے نال
رت آتے آپٹی اولاد وی پیدا کریندن۔ حکومت ڈینھوئیں دی ”وبا“ ختم کرن
واسطے دنیا بھر دے ڈاکٹریں تے سائنس دانیں کوں سڈیندی ہے۔ مگر ڈینھوئیں ختم
نہیں تھیندے۔ بلکہ ایس قسم دا تاثر بندے جو ڈینھوئیں دی نسل ختم نہیں تھئی بلکہ ہک
سائنس دان ایہہ آہدے جو ”انسان تھنجو لاء دا گھائی دات ہے۔“

لوک ایس عذاب دے خلاف آتے ہنھیں مسائل دے حوالے نال جلوس
کڈھن آتے بینر چاتی ودے رہندن۔ مگر حکومت اتلا تعلق یا نا اہل ہوندی ہے جو
انہیں دا کوئی مسئلہ حل نہیں تھیندا بلکہ حکومتی ارکان، اپوزیشن لیڈر اپٹے اپنے معمول
دے فضول بیان جاری رکھن۔ ٹی وی اینکرز وی انہیں نال روایتی مذاکرے
کرویندے رہندن۔ مگر نتیجہ ندارد۔ (اساں روزانہ انہیں مذاکریں کوں غور نال
شدوں مگر ناول نگار اپٹی ذہانت آتے فنی مہارت نال انہیں کوں ایس بیان کریندے
جو انہیں دی مضحکہ خیزی قاری آتے نشا برتھی ویندی ہے)۔ خودزہری وی اپٹے بارے
کوئی فیصلہ نہیں کر سگدا۔ او خود کوں ہک بد قسمت انسان سمجھدے آتے اوندی ماء دی
اکھاڻ ول ول اوندے ذہن وچ آندی ہے جو او ہک تیز اندھاری دے دوران
جایا ہا آتے اتجھے ہال بد بخت ہوندن۔

ڈینھوئیں دی ’وبا‘ پورے شہر کوں لپیٹ وچ گھسن گھدا۔ آتے ایندے باد
ڈنھیں شہریں ڈو دھن پئے گئی۔ حکمران بے بس تھی گئے آتے ملک وچوں فرار تھی
گئے۔ جڈاں جو لوک حالات دے رحم کرم تے رہ گئے۔ آتے نیلو وی ڈینھوئیں دی
لپیٹ وچ آگیا۔ ایہہ کہانی ہوں واضح انداز وچ پاکستان دی موجودہ صورت حال کوں

نشاہت کریندی ہے۔ اہج دی دہشت گردی دے حوالے نال ڈینھوں دی علامت ہوں کھلے طور تے دہشت گردی دی شکل وچ اساڈے سامنے آندی ہے۔ جیندے اہگوں حکومت، اپوزیشن، میڈیا اتے عوام بے بس ہن۔

اگر کوئی ناول کہیں صورت حال کوں تخلیقی طور تے سامنے گھن آوے تاں او قاری اُتے ہوں ساریں حقیقتیں کوں واضح کریندے۔ ناول اچھی صورت حال دے باد مستقبل دی پیش گوئی وی کرے۔ ایس حوالے نال ایس ناول وچ حکمرانیں دا ملک توں بچ و بچن ہک قسم دی مستقبل دی پیش گوئی ہے۔ (جیرھی ضروری نہیں لفظی طور تے درست ہووے)۔

ایہ صورت حال ظاہری طور تے حکمرانیں دی ناکامی، انھیں دا فرار، عوام دی بے بسی تے دہشت گردی دی ملک تے گرفت مایوسی دی کیفیت وی پیدا کریندی ہے۔ لیکن ایہ کوئی گالھ نہیں۔ ناول دا کمال حقیقت نگاری نال ہوندے۔ جیڑھا ایس ناول وچ پوری طرح موجود ہے۔ اُتے پاکستان وچ اہج دی 'سچائی' وی ایہا ہے۔ ارنسٹ ہمنگوے دے ناول "ہڈھاتے سمندر" تے وی ایہو اعتراض ہے جو چھیرے دا اتلا ڈینہہ بادشکار کوں ونچاتے ول آون قاری کوں مایوس کریندے۔ لیکن ایندے وچ کوئی شک کئے نہیں جو اوہک وڈا ناول ہے۔ اُتے نوبل انعام یافتہ ناول نگار دلکھیا ہو یا ہے۔

پاکستانی پس منظر وچ ایہ ناول آپنی تلویں پرت وچ پوسٹ کالونیل Post Colonial) دور دا بیانہ وی ہے۔ کالونیل دور دے خاتمے دے باد ما بعد نوآبادیاتی دور دا منڈھ ہڈھیجا۔ ایس دور وچ سامراجی ممالک نوں آزاد تھئے ہوئے ملکیں کوں

طاقت پکڑنے سے خوشحال تھیون کنوں روکن اُتے اپنے استحصالی مقاصد کو قائم رکھن واسطے (جیویں پہلے ویسی لوکیں کوں بے نام اتے کمزور کینا ہا۔ انہیں وچ انتشار پاتے انہیں دی دھرتی کوں اُچاڑیا ہا)۔ آزادی دے بادہن وی او انہیں ملکیں کوں کمزور رکھن دے حربے کریندن۔ انہیں حربیں وچ آپنی براہ راست مداخلت (ریمنڈ ڈیوس) دے علاوہ دہشت گردی دے ذریعے وی لوکیں کوں بے وس کرن شامل ہے۔ اہچ پاکستان اُتے ہوں سارے ہئے نویں آزاد تھئے ہوئے ملکیں وچ مختلف نانویں نال دہشت پسندانہ حربے ایند احصہ ہن۔

توڑے جو ناول وچ اتجنسیں دے رول بارے میکوں کجھ نہیں لہیا لیکن انہیں حالات وچ او آپ نشا برہن تے قاری سب کجھ سمجھ سگدے۔ ناول وچ ایس صورت حال وچوں نکلن دا کوئی حل کئے نہیں۔ ویسے وی ایہ کم شیت ناول نگار دافریشہ نہیں۔ لیکن ایندے باوجود ایہ ناول ایس طور تے مثبت قدم ہے جو او اپنے قاری کوں اہچ دی پاکستانی صورت حال اُتے سامراجی ممالک دے عزائم کنوں خبردار کریندے۔ اُتے ایس طور تے ایہ امید افزاوی ہے۔ بشرطیکہ لوک ایس صورت حال کنوں خود نکلن دی کوشش کرن کیوں جو حکمران تاں بچ گئین۔

گھاٹ وچ پاکستان وچ مابعد نوآبادیاتی عمومی صورتحال بیان کیتی گئی ہے۔ لیکن ایہ ناول صرف سرائیکی وسیب دے مخصوص مسائل دی عکاسی نہیں کریندا۔ گھاٹ کوں پڑھ تے میں مابعد نوآبادیاتی منحصہ دریافت کیتے۔ مابعد نوآبادیاتی منحصہ او صورتحال ہے جیرھی ہک مسئلے (غلامی) دے خاتمے دے باد نویں مسئلیں کوں جنم ڈیندی۔ ایہ صورتحال منحصہ ایس سانگے ہے کیونجو ایندی وجہ دا واضح تعین ممکن کوئینی۔

لیکن مسئلہ تاں وجہ دے بغیر وجود وچ نہیں آسکدا۔ نو آبادیاتی دور وچ اسان دشمن دا ہدف کر سگدے ہاں لیکن ہن مسئلے دے انبار ہن لیکن انہیں دی وجہ دا واضح تعین نہیں پیا تھیندا۔ گھاٹ وچ اسان ڈیکھ سگدوں انہیں مسئلے اہوں عوام تے حکمران ڈوہیں بے وس ہن۔ انہیں مسئلے نال گزارہ کرن دے علاوہ عوام کنوں کوئی پیاراہ کوئی۔

آہنی گھاٹ اتے موضوع دے حوالے نال ایہ ناول سرائیکی زبان وچ آہنی نوعیت دانواں تجربہ ہے۔ جیردھاہوں تخلیقی انداز وچ درتیا گئے۔ جاہ جاہ تے مصنف دی فنی دسترس، حالات کنوں باخبری اتے ذہانت وی نشا برہندی ہے۔ ات واسطے میڈے خیال وچ ایہ ہک وڈا سرائیکی ناول ہے۔ جیرہا میں جئیں سرائیکی ادب دا چکر کھن والے بندے واسطے خوشی تے حوصلے دی گالھ ہے۔

سرائیکی متن دی رد تشکیلی قرأت

متن دی اہج آزاد حیثیت ہے بلکہ اولکھاری دی اجارہ داری دا پابند نہیں۔
اپنے لکھاری کنوں آزاد تے قاری دی گرفت وچ ات واسطے متن دی رد تشکیلی قرأت
کوں اہج ترجیح حاصل ہے۔

مغرب وچ ستردی دہائی کنوں ڈاک دیدرا (۲۰۰۴-۱۹۳۰) رولاں بار تھ
(۱۹۸۰-۱۹۱۵) اُتے کئی پئے وڈے فلسفی تے ادیب ایس حوالے نال مختلف متون دی
قرأت کریندے رہین۔ ایس سلسلے وچ مشہور افریقی ناول نگار تے شاعر چینوا اچے
(۲۰۱۳-۱۹۳۰) دا جوزف کوزاڈ دے ناول Heart of Darkness دا رد تشکیلی
مطالعہ کافی معروف ہے۔ اوں ایس ناول دے متن وچ حیرت انگیز معانی دریافت
کیتن۔ اچے دے مطابق جوزف کوزاڈ نے ہوشیاری نال جاہیں تے ناں تبدیل کر
تے افریقن دا ایچ خراب کیتے تے انھیں دی انسانیت بارے وی شکوک پیدا کر
ڈتن۔ ایس طرح نہ صرف ناول نگار بلکہ سارے یورپین دی افریقن نال نفرت
سامنے آئی۔ اردو وچ ایہ کجھ عرصے کنوں سلسلہ شروع تھئے۔ ناصر عباس نیر نے میراجی
دی مشہور نظم ”سمندر کا بلاوا“ دے کوڈز دے حوالے نال معنی دیاں نویاں پرتاں
کھولین۔ ”سمندر کا بلاوا“ مادے سہڈ دے حوالے نال ڈٹھاویندا ہا۔ جڈاں جو اوندے
رد تشکیلی مطالعے نال ناصر عباس نیر نے مختلف معنی کڈھین۔ اینویں قاضی افضل

حسین وی کئی متنیں دا تجزیہ رد تشکیلی حوالے نال کیئے۔ جیندے وچ سارا شگفتہ دیاں کجھ نظماں، میراجی دی ”جاتری“ شمس الرحمن فاروقی دی ”مناجات“ اُتے بانو قدسیہ داناول ”رہ گدھ“ شامل ہن۔

ماضی وچ متن لکھاری نال جڑیا رہیے اُتے اوندی شخصیت، حیاتی، اُتے نفسیاتی الجھنیں دے حوالے نال اوندے متن دا تجزیہ کیجا ویندا رہیے۔ اگرچہ بعض اوقات کجھ نقاد اپنی فکر تے سماجی نظریے دے حوالے نال اوندا مطالعہ کریندے رہیے۔ اُتے کئی دفعہ لکھاریں دے موقف کنوں اختلاف وی کیجا گئے۔ جیویں بعض اوقات غالب دے شعریں بارے وی تھیا۔ ایں قسم دے مطالعے دا سلسلہ سرائیکی متن وچ وی تھیا۔ بعض نقادیں بدیع البانوپری تے شہزادے سیف الملوک دی داستان کوں عشق مجازی دے حوالے نال ڈیکھن دی بجائے اونکوں تصوف دے حوالے نال پڑھیا اُتے سیف الملوک کوں ہک سالک سمجھا جڈاں جو اوندے مرحلے کوں ملوک دے مرحلے سمجھیا۔ جڈاں جو راقم اپنے ہک مضمون وچ ایں قصے کوں انسانی نفسیات دے حوالے نال پرکھیا اُتے سارا قصہ انسانی خواہش، خواب اُتے تمنائیں دا پس منظر رکھدا ہا۔ اینویں خواجہ فرید دے کلام نال تھیا۔ کجھ ماہر فریدیات پورے سرائیکی کلام کوں تصوف دی روشنی وچ ڈھن۔ ڈاکٹر مہر عبدالحق اونکوں، تصوف عشق محبت اُتے منظر نگاری وچ ونڈیندے۔ جڈاں جو راقم اوندے کئی حصیں کوں وجودیت دی فکر دی روشنی وچ وی پرکھئے تے میں سمجھداں خواجہ فرید دی شاعری دا ہک وڈا حصہ غیر صوفیانہ شاعری تے مشتمل ہے۔ تاہم ہالی تائیں سرائیکی متن کوں رد تشکیلی قرأت وچوں میں لکھایا گیا۔ جیندی زمانے دے تقاضے دے مطابق ضرورت ہے۔

ردتشیلی قرأت وچ متن لکھاری دی بجائے قاری یا نقاد دے ہتھ وچ ہوندے۔ اے او جو کجھ چاہندے معنی پیدا کریندے۔ جڈاں جو لکھاری دے کردار کوں عام طور تے نظر انداز کیتا ویندے۔ زبان دارد تشیلی قرأت وچ بنیادی کم ہے۔ ماضی وچ متن دے معنی تے مصنف کوں وی اصرار رہ گئے۔ کڈا ہیں کڈا ہیں اوندے خیالات نال اوندے تعصبات وی شامل ہوندن۔ جیویں جو کونراڈ دے ناول وچوں برآمد تھیں یارڈ یارڈ کپلنگ دے ناول ”کم“ (kim) وچ ملدن۔ ایہ متن دراصل آبادکاریں دے تعصبات دا نتیجہ ہن۔ ایڈورڈ سعید اتجھے متون دا تجزیہ اپنی شہرہ آفاق کتاب ”اورینٹل ازم“ وچ تفصیل نال کیتے۔ ایہ صرف وڈے آبادکار ملکیں دے لکھاریں نہیں کیتا بلکہ چھوٹے خطیں دے لکھاری وی اوہو کجھ کریندے رہن۔ کئی پنجابی لکھاریں دے متن اتجھے وی ہن جیرھے سرائیکی باشندیں دا منفی تاثر شعوری طور تے ابھریندے رہ گئین۔ بانو قدسیہ دے اردو ناول ”شہر بے مثال“ دی اشوبانو بہاولپور وچوں لاہور پڑھن ویندی ہے۔ او مہذب مودب اے شریف النفس لڑکی طالبات تے اساتذہ دے طنز تشنیع دا نشانہ بڈی ہے۔ اے ایں تراویں شعوری طور تے اشوبانو بلکہ سرائیکی طالبہ دا مضحکہ خیز تصور ابھاریا گئے۔ تاہم ایہ بہوں سرسری مطالعہ ہا۔ اگر ایں ناول دارد تشیلی مطالعہ کیتا ونجے تاں پتہ نہیں کیا کیا سامنے آوے۔ کہیں متن دی رد تشیلی قرأت وچ کیا معنی نشا برتھیندن۔ اسان ہک معروف کافی نظم قصیدہ دی ایں حوالے نال قرأت کریندوں۔ ایہ کافی دیوان فرید وچ ۲۴۰ نمبر تے موجود ہے۔

صبح صادق صاحبی ماٹے پا سہرے پگانے گہٹے

بہوں پھلوں تیج سباتوں
 اپنے ملک کوں آپ وساتوں
 سن اقبال تیڈا اپنے ڈردے
 میر نواب آتھئے بردے
 پیر فقیر تیکوں سب چہندے
 گردا گرد کچاری بہندے
 فیض تیڈے دے جگ وچ قھے
 نینگر تکرے پڈھے لے
 خوب ہنڈائیں جند جوانی
 یار پیارا یوسف جانی
 کرے فرید ہمیش دعائیں
 تیڈے ساڈے سوہٹا سائیں
 بخت تے تخت کوں جوڑ ہنڈاتوں
 پٹ انگریزی تھائے
 راجے دہشت کھا کر مردے
 بے زر مفت دکاڈے
 صوبیدار ملازم رہندے
 افلاطون سائے
 زالاں مرد گئے گھن حصے
 تہڑھڑے ہال ایٹے
 ہر دم کول وسیں دل جانی
 ناز تیڈے من بھائے
 سانول جیویں چر جگ تائیں
 لگبوںے نینہہ پرانے

کجھ روایات دے مطابق خواجہ فرید ایہ کافی نواب آف بہاولپور دی رسم
 تاج پوشی تے لکھی ہئی۔ کافی دا کجھ حصہ نواب صاحب دی شان و شوکت، رعب داب،
 عوام تے ملازمین دی محبت اتے سخاوت دے علاوہ دعائیں تے مشتمل ہے۔ لیکن
 ایندے وچ ہک شعر انتہائی غیر معمولی، منفرد، پورے دیوان دے مزاج کنوں مختلف
 ہے۔ اتے زبان زد عام و خاص ہے۔ بلکہ روز بروز مقبول تھیند اویندے تے سرائیکی
 توئی تحریک داسلو گن ہے او شعر ایہ ہے۔

اپنے ملک کوں آپ وساتوں پٹ انگریزی تھائے

ایں شعر دا سادہ معنی ایہ ہے جو (نواب صاحب) اپنے ملک ریاست بہاولپور کوں آپ آباد کر۔ اُتے اُتھوں انگریزی تھائے پٹ ڈے۔
 رد تشکیلی تجزیے وچ اسا کوں مصرعیں دے وچ شامل دال اُتے مدلول دیں
 رشتیں اُتے رسمیں دے عمل دے نتیجے ڈیکھئے ہوسن۔ جو انہیں وچ کیا معنی لکھیے
 کھرن۔

شعر دے پہلے مصرعے وچ لفظ ملک دال ہے اُتے ایندے مدلول کئی ہن۔
 بادشاہ، صدر، عوام، خطہ زمین، جنہیں دا دال نال ذہنی تصور وابستہ ہے۔ اساں اگر ہک
 دال نال مختلف مدلول دے رشتیں دے حوالے نال معنی دیاں پرتاں کھولوں تاں او اٹ
 بگٹت تھی ویسن۔ ات واسطے اساں صرف ہک مدلول بادشاہ دے حوالے نال معنی
 ڈیکھوں کیوں جو او ہوقریب ترین اُتے پراپر ہے۔

ایں شعر وچ ملک نال اپنے دال لگا کھڑے۔ جیندا مطلب ہے ایہ ملک
 اوں بادشاہ دا اپنا ہے۔ کیوں جو آخر وچ ”توں“ دا مطلب وی ایہو ہے۔ ایں ملک
 کوں توں آباد کر دا مطلب ہے جو بادشاہ دی بجائے کوئی بیا آدمی اوں کوں آباد کریندا
 پئے۔ اُتھوں ایہ مطلب نکلدے جو او حقیقی معنی وچ بادشاہ کئے نی۔ اُتھوں ایہ سوال پیدا
 تھیندا پئے جو اوں ملک کوں بیا آدمی چلیندا پئے یا ملک کوں چلاوٹ وچ کیا
 رکاوٹ ہے۔ ایندا جواب ڈوجھے مصرعے دے ہک دال انگریزی ”انگریزی تھائے“
 وچ موجود ہے۔ جو او رکاوٹ ہے جینکوں پٹ سٹن دا آکھیا گئے۔ انگریزی تھائے
 دے وی کئی مدلول ہن۔ انگریزی کنوں غیر ہندوستانی، یا میڈے دشمن، جڈاں جو
 تھائے دے مدلول، جبر، طاقت، ظلم، نا انصافی وغیرہ ہن۔ ایندا مطلب ہے جو غیر ملکی

دشمن طاقت آتے جبر حید کی بنیاد نا انصافی تے ہے اوہن جیرھے بادشاہ کوں آپنے ملک
تے حکومت نہیں چے کرن ڈیندے۔ ایندرا مطلب ہے بادشاہ کمزور ہے۔
بادشاہ دے حوالے نال تر تھجھے چوتھے بند وچ ایہہ آکھیا گئے جو بادشاہ دے
تخت کوں ڈیکھ تے راجے دہشت کھاتے مردے پھین۔ نواب اوندے دردے نوکر
ہن تے اوندے پاسوں آسوں سیاٹے لوک بہندن۔ اٹھوں ایہ ظاہر تھیندے جو بادشاہ
خود کمزور ہے تاں اول کنوں ڈرن والے راجے زیادہ کمزور ہون۔ ات واسطے ایہ
ظاہر ہے جیرھلے بادشاہ تھانے خود نہیں پٹ سگیا تاں ایہہ راجے مہاراجے اوندی کیا
مدد کریں۔ ات واسطے کافی دے مرکزی خیال وچوں ایس شعر دی رد تشکیل کنوں ظاہر
ہے جو شعریں وچ ایہہ معنی ہن بادشاہ تے اوندے مصاحب وغیرہ کمزور ہن تے او
کڈا ہیں جابر قسم دے انگریزی تھانے کوں ختم نہیں کر سگدے آتے ایہ صرف شاعر دی
ہک خواہش ہے۔ جیرھی ایس بادشاہ دی حیاتی وچ پوری نہ تھی سگسی۔ ایس شعر دی رد
تشکیلی قرات نال پتہ لگدے ایہ شعر حکمیہ نہیں بلکہ مایوسی دا اظہار ہے۔

سندھو دے ردھم وچ شاعری

فقط ردھم شاعرانہ چٹک پیدا کریندے اتے پیتل کون سونے وچ بدلیندے، لفظیں
کون زندگی وچ۔ (لیوپولڈ سیگھور)

ایہ مابعد نوآبادیاتی عہد ہے۔ جنیں مظلوم، محکوم اتے نویں آزاد تھیون والیں
قومیں تے ایہ سچ کھولے جو آباد کاریں اپنئے عہد وچ نوآبادی دے ادب، کلچر، زبان
تے اثاثر قدیمہ بارے جیرھیاں تحقیقاں کیتن او حقیقتاً انہیں محکوم قومیں دی تہذیب دی
عظمت دا اعتراف نہ ہا۔ بلکہ آباد کاریں ایں حوالے نال محکوم قومیتیں دیں زبانیں،
ثقافتیں، روایات تے حیاتی دے ڈھب کون سمجھ تے آپنئے ایں علم کون ہک استنحی خفیہ
طاقت وچ تبدیل کیتے جیرھا حکمرانی دا ہک ہنر ہا جیندے نتیجے وچ آزاد قومیں کو غلام
بٹایا گیا۔ ول غلامی دے ایں عہد وچ آباد کاریں غلامیں دی تہذیب، ثقافت اتے
زبانیں کون بیکار آکھیا اتے اوندی بجائے اپنی زبان، تہذیب، ثقافت اتے مذہب
کون رائج کرن دی کوشش کیتی۔ ایندے واسطے آباد کاریں ہک استنحی مقامی طبقہ پیدا
کیتا جیرھا انہیں دے موقف کون اہگوں تے ودھیندا ہا۔

شاید ایں حقیقت دا احساس ہوں سارے لوکیں کون ہووے لیکن ایندا
اندازہ گھٹ لوکیں کون ہے جو انہیں آباد کاریں شعوری طور تے مقامی جمالیات تے
ردھم کون وی رد کیتے۔ اتے ایندی جاہ تے آپنی شاعری دے ردھم، اوزان اتے

موسیقی کو راج کیتے یا کم از کم مقامی موسیقی وچ زد و بدل کیتے جیندے اسان ہن
ہیلک تھی، گیوں۔

ہک ہی ڳالھ جیندا اسان شعوری طور تے ادراک نئے کریندے او
Cultural Shock ہے۔ جیر ہلے باہر لے حملہ آور آئے نوں تے اجنبی کلچر کوں
اتھاں گھن تے آئے اتے اوکوں طاقت یا پراپیگنڈے نال نافذ کیتا تاں اپنے کلچر دی
جاہ غیر کلچر کوں قبول کرن ویلھے مقامی باشندے کوں ہک Shock پہنچا ہا۔ اتے اوہ
خود کوں بے وس محسوس کرتے بھج ترٹ ویندا ہا۔ جیندی وجہ کنوں صدی دے عمل وچ
مقامی بندہ اعصابی تے نفسیاتی طور تے ہمیزا تھی گیا۔

دادی سندھ دی پرائی تہذیب ہک مہا تہذیب ہی۔ جیندے مٹن دے
ہزاراں سال باد وی اتھاں کئی حیرت انگیز کمالات سامنے آئین۔ جیندے وچ شاہ
لطیف دی شاعری دادرشن دی ہے۔ جنیں غیر مقامی ردھم وچوں سندھی شاعریں کوں
کڈھ کے اپنے مقامی آہنگ نال جوڑے اتے ایس ردھم سرائیکی وچ خوبہ فرید توں
تھیندے ہوئیں اشوال تائیں آچٹی تکمیل آن کیتی ہے۔ جیندے وچ اچ کئی شاعر
اساڈے نال الویندن۔ انہیں وچوں ہک مالک اُستروی ہے۔

مالک اُستروی شاعری دا براہ راست موضوع 'سرائیکی وسوں' ہے۔ او
اتھوں دی تاریخ تے روایات کوں نال گھن تے ٹردی ہے۔ جینکوں صدی کنوں مسترد
کیتا گئے۔ موضوع کوئی ہووے وسوں دی خوشبو اوندے وچ جا گدی رہندی ہے۔ او
اتھوں دے لینڈ سکیپ دے حوالے نال درباریں، پہاڑیں، شہریں اتے قلعیں دی
تاریخی اہمیت کوں اپنا موضوع بٹیندے۔

لکھ حمد کراں تیڈی سندھ سائیں
 توں ہتھ اسمان دے کر ماں دا
 اساں آپ پدھیندوں ہتھ سائیں
 تیڈے من تے کئی تہذیبیاں وی
 اجاں پٹھی ہے سچی ستھ سائیں
 تیڈی کملی اکھ دے ساگر وچ بندراز کھڑن
 جیویں گیتا دے

تیڈے لانگھے نال قطارے ہن
 جیویں تارے کھڑے راز دے

سندھ دریادی ایہ حمد دھرتی ماء نال جڑت تے محبت دا استعارہ ہے تے رگ
 وید دی روایت دا تسلسل وی۔ جیرھا شروع کنوں انداپے۔

سندھ دی عظمت نال ملتان دی رفعت وی داگئی ہے۔ انھیں دی نظم ”سچا
 نام ہے موستھان“ ہے جیرھی ملتان دی صدیاں پراٹی تاریخ نال اوندی لٹ پٹ وی
 کہاٹی بیان کریندی ہے۔ جیرھی بکھے ننگے اُتے بزدل غیرملکی حملہ آوروں دی
 طرفوں تھئی۔

شاہر دے برغستان دیاں جالیں
 اہج وی ہر انسان توں پچھدین
 کتنے حملہ آوریں ساڈی
 دھرتی تے یلغاراں کینین

سونے دی برج کی کیجئے

ککھال ہتھو کھواراں کیجین

عام طور تے کک مخصوص طبقے دی فکر دے حوالے نال اس ہاتھو کھواراں
 وسیعے جو سراہیگی وسیب صوفیاء دی دھرتی ہے۔ ایہ وی بے شک درست ہے لیکن ایہ
 محنتی لوکیں دی دھرتی وی ہے۔ جسیں اتھال فصل فصل چاندی دے پھل راکے تے
 مندریں کوں سونے نال بھریا۔ ایندے علاوہ ایہ بہادر لوکیں دی سر زمین ہے جسیں
 ہزاراں حملہ آوریں کوں آہٹی دھرتی تے شکست ڈتی۔ اتے اپنے شہریں دے دفاع
 وچ آپے آپے قلعے تعمیر کیجئے۔ جیرھے وسوں تے امن دی علامت نال مدافعت دا
 نشان دی ہن۔ مالک اشتر آہٹی روشن تاریخ دے ایں پہلو کوں باخبر ہے۔ اتے
 انہیں قلعیں دیں عظمتیں کوں آہٹی شاعری دا موضوع بنندے۔ انہیں قلعیں اپنے تہ
 نال دھرتی داسیں دے تہ آپے کچھوڑیں۔

ذیرہ راول آپ وچ کے جو ڈٹھا ہے

ایویں لگدا ہا ساڈا تہ اچا کچھوڑیے

جیویں کہیں اسمانوں چولستان ڈکھایا ہے

اولں راجے راج واکتلا ٹھاٹھ ہنڈایا ہے

آہٹی وسوں تے اوندے ماضی نال محبت کوں ناسمجیا آکھیا ویندے اتے

کچھ نفسیات دانہیں دے نزدیک ایہ ماضی پرستانہ اتے رجعت پسندانہ رو یہ ہے لیکن

میلے خیال وچ ایویں نہیں، کیوں جو حال اتے مستقبل ماضی نال گنڈھیے ہوئے

ہونداں۔ اتے مستقبل دی تعمیر وچ ماضی دیاں کامیابیاں اتے چٹکیاں روایات مدد

ڈیندن۔ کیوں جو اسماں اُنھیں کوں آپنی طاقت بٹاتے اہگوں تے ٹردوں۔ ایہ
 دراصل اساڈے تکرے تھیون ڈا ہنر ہوندن۔ شاعری وی تکرے تھیون ڈا ہک ڈھنگ
 ہے۔ اُشتر دی شاعری وی ایہو پیغام ڈیندی ہے۔ میڈے سامنے ہک نظم ’نویں جنم دا
 لکھ درشن‘ ہے۔ جیڑھی میڈے موقوف دی تائید کریندی ہے جو شاندار ماضی دی محبت
 کیوں اسور ویلھے دیاں خبراں ڈیندی۔

اے لوک ڈراور ول آداں
 اساں اپنے بخش وچ چم پووں
 انویں ہاکڑہ ول وس وہ پووے
 ساری روہی ریت بٹاسم پووں
 اکھیں کھل پوون، من سک پووے
 سجھ اُبھرے تھل دی شانند وچوں
 نویں ویلھے دی کوئی کوئی تھیوے
 کوئی رنگ تھیوے تیڈے پاند وچوں

ناستلجیا تبدیلی دا سبب بڈے تال و سوں نواں روپ وٹیندی ہے اتے تاریخ
 نال قدم ترلاتے ٹردی ہے۔

مالک اُشتر فکری طور تے ہک جدید شاعر ہے۔ جاگیر دار، سرمایہ دار اتے
 فرقہ پرست ملا دے خلاف آواز چاؤن وی اوند اخاب ہے۔ ایندے علاوہ پاہرے
 حملہ آوریں دی مزاحمت وی اوندی سوچ دا حصہ ہے۔ اتے ایہو اوندی شاعری دا
 مزاج ہے۔ جیندے نال او جبردی ہر مشکل دے خلاف لڑدے۔

ترقی پسندی دے حوالے نال سرائیکی وچ ہوں شاعری تھیوی آئی ہے۔
 لیکن ماضی دے شاعر پرانی زبان تے اوندے ردھم وچ الیہدے رہن۔ عیندی ہجہ
 کنوں او بظاہر آپٹے ویب دی کالھ کریندیں ہوئیں وی ویب دے بندے نال نہیں
 جڑ سکے اُتے اتھاں کوئی تبدیلی نہیں آسگی۔ لیکن اُشتردی شاعری دارنگ ڈھنگ یا
 ہے۔ جیرھا خالص ویسی ہے۔

ترقی پسندی تے جبر دے خلاف مزاحمت بارے نظمیں وچوں ”نوں ناہر
 لتھے کالے روہاں توں“ الاٹمنٹ، تساں صدیاں دی تہذیب لٹی، ساڈیاں جھوکاں
 اہگوں تساں شہر پدھیندے ویندے ہو، مزدوریں دے عالمی ڈیہہ تے، ساڈی
 راڈھی ڈاکو کھاوٹ آئے، ڈسولو چکی کتھاں رہ گئی ہے۔ اُتے مزاحمتی سرائیکیواہم ہن۔

ساڈی ڈاہ لکھ سال دی راڈھی کوں
 کوئی ڈاہ لکھ ڈاکو کھاوٹ آئے
 درہ خیبر توں چوک منڈا تائیں
 اوڈوں دیبل توں ملتان تائیں
 جیندے وس وچ جتنا وسبا آئے
 اوندی تیغ تلے اوکسد اگئے
 کوئی کپ گھن گئے تارتیخ دے پر
 کوئی لٹ گھن گئے تارتیخ داسر
 جیرھے حملہ آور بن کے آئے
 اوپٹ گھن گئے ملتان دے در

ایہ سلسلہ کافی لمبا ہے۔ تھوڑا جیاں حصہ ”نوں ناہر لتھے کالے روہاں توں“

وچوں

جیویں دھرتی تے کالے رچھ لتھے
 اینویں جھوکاں تے نوں ناہر لتھے
 ہک اجڑ کنوں پے اجڑ تائیں
 سو حملے ہن، ہر پاہر لتھے
 لمبی کھجیاں دی، اچی ٹالھیاں دی
 کہیں چیل بھنی کہیں چال بھنی
 ایں حملے تکھے ناہراں دے
 کہیں ہیر بھنی، کہیں چال بھنی

تساں پڑھوتاں ایہ پوری نظم اتھوں دے ہینڑیں بندے دا ترانہ لکدی
 ہے۔ ظلم دی انتہا ایہ ہے جو اتلا ظلم وساوٹ دے باوجود وی اساڈے مورخ وی ایسے
 لیرے ہن تے اتھوں دے لوکیں دی تاریخ وی اپنے لکھدے رہ گئیں۔ انہیں ساکوں
 ، پسماندہ، نکما، کابل، کمیں تے کٹانزا لکھیے اتے اساں آپٹی بے سمجھی کنوں قبول کیتی
 رکھیے۔

تھاڈیاں انگلیں پنج دریاویں
 تھاڈے ہتھیں کھیت
 ساڈا جسم ہے ہاکڑے وانگوں
 ساڈے کپڑے ریت

تساں باغ دیواناں والے

خلاق تہاڑی مالی

اساں ہئیں غستان دیاں چالیں

لوح قلم ہے تہاڑے ہتھیں

جیویں تساں لکھو

اساں ہئیں بے نام زمیناں

ساڈے پورے چھکو

اساڈے ”وڈے بھرا“ وی ساڈے لئیرے ہن۔ اتھاں اپنے ملک دے

پنجابی سامراج وی اساڈے نال کجھ گھٹ نہیں کیتی۔ ہک نظم الاٹمنٹ وچوں:

ایہ لوک جو پاہرتوں آئے ہوئے ہن

ساڈے ساوے پیلے رستیں تے

پکیاں کوٹھیاں گھت کے بہہ گئے ہن

ہل مارتے بھوئیں تے وہ گئے ہن

ساڈے ملک تے وہندا ہر دریا

انہیں کھیر سمجھ کے کپ چھوڑیے

ساڈے رستے کنتے ویندے ہن

ساڈے رستیں دے انھاں رُخ موڑیے

وی آئی لینن آہدے انقلاب کئی رستیں کنوں آندے۔ ات واسطے مزاحمت

آتے مدافعت دے وی کئی راہ ہوندن۔ آتے مالک اشتر انقلاب دے ہر رستے توں

اسا کوں اواز ڈیندے۔

تاریخ گواہ ہے جو سرائیکی وسیب دے رہا کوں محنتی ہن۔ اُنہیں دھرتی کوں
رزق نال مالا مال کیتے۔ اُنہیں کہیں ہمسائے تے حملہ نہیں کیتا۔ توڑے جو خود ایندا
شکار تھیندے رہ گئین۔ اُنہیں ماضی وانگوں اہج دی کہیں فریب نال عوام دا خون نہیں

وہایا۔

اسلحے دی نمائش کوں

مارچ پریڈ قطار کوں

سٹاک آپکھنچ دی منڈی توں

ڈز نوڈ بازار کوں

جیپ ریس دے رستیاں توں

پی ایم ہاؤس دی میٹنگ توں

چینلر دی پار کوں

کرکٹ دے سٹیڈیم توں

کینٹ دی بہار کوں

اساں اینویں ان سو نہیں

چیویں ساڈا لیکھ

کہیں وساخی میلے

اساں ڈاٹریاں گھنٹین

ساڈا ڈاٹریں گھندا بندا صدیں تائیں چپ چاپ رڑھ واہی وچ لگا

رہے۔ آتے اوندی مسلل ایں محنت اونکوں پیار، محبت تے امن دی تربیت ڈتی ہے۔
جیز جی اوندے مزاج دا حصہ بن گئی۔

ساڈی دھرتی آپ نمائی ہے
اینڈے لوک وی پیت پر م والے
ایہ رڑھ واہی دے سانجھے ہن
ایہ مسلک سلوک دھرم والے

سرائیکی وسیب دے پر امن رہن والے دھیمے مزاج دے لوکیں دا ایہ مزاج
صدیں وچ کیوں تعمیر تھے۔ مالک اُشتر دی شاعری اوں دانش دار از کھلیندی ہے
آتے اوراز ہے 'سندھومت' سندھو دی ہدھ تے دانش، جنیں اتھوں دے لوکیں کوں
جیون دا ایہ ہنر سکھائے۔

ہدھ کہیں حد بند وچ قید نہیں
ہدھ پنڈھ ہے پار سمندریں
ہدھ ویڑا ہے کل دھرتی دا
ہدھ چاپ مستیں مندریں دا
ہدھ آپ سنیہا جیون دا
ہدھ روٹی ہے ہدھ پائی ہے
ہدھ ازلی ہے ہدھ ابدی ہے
ہدھ انت بے انت کہائی ہے
ہدھ روہی تھل دا ماں ڈ سے

ٲدھ سٲلج سندھ چناب ڈے
 ٲدھ وطن وسب دا سنپا ہے
 ٲدھ دس بدس دا خاب ہے
 ٲدھ ان ڈٹھی کوئی آتما ہے
 ٲدھ ڈیکھن نال مجسم ہے
 ٲدمت ٲیت ٲریت دا مذہب ہے
 ٲدھ بھگت ہے، ٲدھ گوتم ہے

مالک اشتر وسب دی منظر نگاری دے علاوہ اتھوں دی دھرتی دے ہیروز
 کوں وی آٲٹا موضوع بٹیندے۔ جیر هلے او کہیں معروف شخصیت دے حوالے نال
 لکھدے تاں اتھاں اوند ا مخصوص اسلوب کم اندے۔ او براہ راست کہیں بندے دا
 قصیدہ ٲڑھن دی بجائے اوندی شخصیت دا نویں ترکیبیں، استعاریں، تشبیہیں تے
 علامتیں نال عکس بٹیندے۔ جو خاص شاعرانہ صورت وچ او شخصیت قاری دے سامنے
 ابھرتے آویندی ہے۔ سرور کر بلائی، فدا حسین گاڈی، اشولال وغیرہ بارے اتنجھیاں
 کئی نظماں ہن لیکن اتھاں میں ٹریا ملتا نیکر بارے نظم دی ٲگالھ کریاں۔ ایں نظم دا
 کمال زبان تے قدرت اعلیٰ خیال، اتے تخلیقی جوہر دے ورتاوے وچ نمایاں
 تھیندے۔

ایہ لفظیں دی مصوری ہے۔ جیرھی سُر یں تے راہگیں دے حوالے نال
 آٲٹنی شکل بٹیندی ہے۔

جیویں سُر دے نیلے فلک اُتے
 کوئی مسرت سویل اُشا تھیوے
 جیویں سُر دے تاج ہمالیہ توں
 ست رنگیں دا دریا تھیوے
 جیویں سُر دے پورب پچھم تائیں
 کہیں بیت دی راند رسائی ہووے
 جیویں سُر دے تخت ثریا تے
 کہیں کافی شام، سنائی ہووے
 جیویں سُر دے مٹھن کوٹ اندر
 کوئی رادھا رقص کریندی ہے
 جیویں سُر دے پیلھوں پک گئے ہن
 کوئی چال، خیال سٹیندی ہے
 جیویں سُر دے سندھو ساگر وچ
 کہیں دیوی دا امکان ہووے
 جیویں سُر دے سورج مندر وچ
 کوئی جھمدا، مولستھان ہووے
 جیویں سُر دی دھرتی ماء ساکوں
 کوئی مٹھروے بول سٹیندی ہے
 جیویں سُر دے صوفی میلے وچ
 ساکوں لعلن آپ بٹیندی ہے

سُر دے تاج ہمالیہ ست رنگیں دا دریا، سُر دا کوٹ مٹھن، سُر دے پیلاہوں،
 سُر دے سندھو ساگر، سُر دے سورج مندر، جھمدا مولستھان جنیں نویں آتے بر محل
 ترکیبیں دا استعمال شاعرانہ قدرت دا کمال ہے۔

مالک اُشتر دی شاعری ہر موضوع دا احاطہ کریندی ہے۔ ایہ ہک اُمیدوی
 شاعری ہے جیہی آون واپس چنگے ڈینہیں تے ایمان رکھدی ہے۔ شاعر دے
 مطابق اساں اگر جاگ پودوں تاں سارے عذاب مک پون۔
 اساں سندھڑے لوک سرائیکی دے
 تاریخ دا پندھ ہوں پرتے ہے
 اکھ نوٹو تاں کنتے ڈسدی نہیں
 اکھ بھالو تاں سمجھ درتے ہے

ویسے سرائیکی وسیب دا پورا تاریخی پندھ اُمید نال بھریا ہویا ہے آتے لوک جبردی دنیا
 وچ رہن دے باوجود ہزار خاہشیں آتے لکھیں اُمیدیں نال جیندے آندے پھین۔

اساں اپٹیاں اکھیں نوٹ کراہیں
 کے تاٹی سر کپویسوں پئے
 پئے کے تاٹی دے سمجھ
 اساں غیراں دے ہتھ ڈیوسوں پئے
 ہوں پہلے مُرشد آکھیا ہا
 ساکوں ”اٹھی نگری آپ وسا“

اینڈے نال ”سندھومت“ دے دھرتی واسیں دا ایہ عزم وی نشا بر ہے۔

اپنے لیے پٹے خمیے وچوں، اپنے کپے گل دے وچوں
ظلم نال الیندے رہسوں، سچ دے پنڈھ کریندے رہسوں

عزم آتے امید "سندھومت" دا تاریخی پیغام ہے۔ مالک اشتر دی شاعری
دا ایہ رجائی رویہ اپنی دھرتی تے وسوں نال جڑت دی دین ہے دراصل پوری کتاب دا
متن ہک ذریعہ ہے۔ جیندے وچ وسوں آپ اساڈے نال الویندی ہے۔ ایندے
دریا، رود کوہاں، پہاڑ، شہر، قلعے خود ہم کلام تھیندن، او اپنا حسن، خوشبو، محسباں آتے
ظلم تے استقامت دے قصے خود بیان کریندن۔ 'سندھومت' سرائیکی وسیب دارزمیہ
قصیدہ آتے نوحہ وی ہے لیکن ایندے نال مستقبل دی بشارت وی۔ مالک اشتر نے
وسوں دی تاریخ کوں شاعری دی زبان ڈتی ہے۔ ایہ وڈی شاعری ہے۔ تصوف دی
چاشنی ڈتے بغیر ایہ سب کمال ایں دھرتی دے ردھم دا ہے۔ جیرھا ہک واہنڈیا بہاؤ دی
شکل وچ درست لفظیں تے انہیں دیں حرکتیں وچ مناسب وقفے نال توازن پیدا
کریندے۔ وادی سندھ وچ ایہ ردھم سندھو دریا دی وسن ہے۔ سندھو اتھاں دھسے
سریں نال سفر کریندے۔ ول ایہ ردھم وادی سندھ دے لوکیں دے مزاج آتے فن
وچ نشا برتھئے۔

مالک اشتر دا آپنا شاعرانہ آہنگ ہے۔ اوندے آہنگ وچ اعلیٰ خیال دے
نال ہک غنائیت موجود رہندی ہے۔ او اپنے کلام وچ غنائیت دے نت نویں تجربے
کریندے۔ جیندے وچ مصرعیں دی آپت وچ بدلدی ہوئی ترتیب اتے قافیوں دا
ہک مخصوص ڈھنگ نال استعمال ہے۔ جیرھا کلام کوں مؤثر بنیندے۔
اساں ڈیکھن چاہندے ہیں

انویں جہلم نوں کمر اں
 کیویں پیٹ دے اندر چاپیاں
 ہک چابی وچ ملتان
 واہ خان مظفر خان
 اساں ڈیکھن چاہندے ہیں
 تیڈے پوہڑ گیٹ دے اندر
 کیویں کٹھا گھبر و شہر
 کنیں کیے خون کبوتر

مالک اشتر دے ایس مخصوص اسلوب اتے فکر دے فطری تقاضیں نے 'سندھو
 مت' کوں ہک آنجھی نظم دی شکل ڈتی ہے جیرھی اپنے تسلسل وچ ہک ہے۔ ایندے
 نال سرائیکی وسیب کوں وی ہک اٹل اکائی دے طور تے نشا بر کریندی ہے۔ ایہ سارا بار
 شیت غزل نہ سہار سگدی ہئی۔ ات واسطے شاعر نظم دارا گھدے۔

مختصراً مالک اشتر دی شاعری فکری حوالے نال ہک ترقی پسندانہ اتے روشن
 خیال شاعری ہے۔ اتے اپنے ڈوجھے درشن دے وچ ہک قوم پرستانہ اتے وسوں نال
 جڑی ہوئی شاعری وی ہے۔ جیرھی مقامی جمالیات وچ الویندی ہے اتے اہٹی ماء
 دھرتی دے روشن مستقبل تے اعتبار تے امید قائم کریندی ہے۔

فنی حوالے نال ایہ شاعرانہ حسن دے سارے ثقافتیں دا احاطہ کریندی ہے۔
 نوں تخیل، نھری ہوئی ملائم زبان، جذبے دی شدت دا اظہار، نادر تے موقع محل
 مطابق لفظیں دا چٹاؤ تے استعمال اتے ایندے اتے مستزاد نویاں نویاں ترکیباں،

نشانیوں، استعارے، علامتاں دے استعمال وغیرہ۔ مالک اشتر دی شاعری دی فنی شان کوں موثر بنیڈین۔ مالک اشتر دے اظہار دا ایہ مخصوص اسلوب اوندی شاعری کوں ہک ساحرانہ رنگ ڈیندے جیرھا اوندی شاعری دی مخصوص شناخت بنیڈے۔

تاریخ دا پندھ، مزاحمتی سرانیکو، دھرتی کر بل، سہی دا ڳاؤن، سورج دیوتا کوں فریاد، تل و طنی رومان، کچی آبادی، کوٹھی والی تے کئی بییاں نظماں مسلسل میڈے نال جھیرا کریندیاں رہ گئیں جو اساڈے بارے وی ایسویا کئے نہ؟ جیویں ساکوں پتہ ہے جو تاریخ ہوں کفایت شعار ہوندی ہے۔ اینویں پتہ نہیں جو ’سندھومت‘ دے کتلاپنے دا فرہن ات واسطے انہیں نظمیں کنوں معذرت نال آہنی ڳالھ مکیند اپیاں۔

حبیب اللہ طارق دی شاعری تے وردھن دا نظریہ فن

آنند وردھن (نویں صدی عیسوی) ہندوستان دا ہک مفکر تے ادبی نقاد ہا۔
 ’دھنبا لوک‘ اوندی معروف تصنیف ہے۔ او ادب وچ ’دھوٹی‘ دے نظریے دا خالق
 ہے۔ وردھن دے مطابق ’دھوٹی‘ شعری جمالیات / کیف ہے۔ او شعر دا او تاثر ہے
 جیرہا خود شعر کنوں بالاتر ہوندے۔ اُتے قاری دے دل دماغ تے اثر کریندے۔
 ’’دھوٹی‘‘ شعری آتما ہے۔ جیندے اُتے زیادہ تر صاحب ذوق لوک
 رسائی رکھدن۔ وردھن دے مطابق دھوٹی ترے چیزیں وچ ہوندی ہے۔ خیال وچ،
 جذبے وچ اُتے شعری صنف وچ۔ اوندے مطابق اگر انہیں وچوں کوئی چیز نہ
 ہووے تاں او حقیقی معنی وچ شعر نہیں ہوندا۔

آنند وردھن دے مطابق دھوٹی انہیں لوکیں دی دسترس کنوں باہر ہوندی
 ہے جیرھے صرف دیا کرٹ، لغات اُتے چھند دا علم رکھدن۔

اساں جیرھلے حبیب اللہ طارق دی شاعری پڑھدوں تاں اوندے وچ
 خیال دی گہرائی، جذبے دی شدت اُتے شعری صفت دے کئی کمالات نظر دین۔ ایہ
 سب خوبیاں حبیب اللہ طارق دی شاعری وچ او اثر تے رس پیدا کریندین۔ جیرھا
 شعر کنوں کتھائیں اُتے ہوندے تے قاری کوں ہک خاص لذت تے سرور ناں
 سونہاں کریندے۔ ایہ طارق دے شعر دی او ’دھوٹی‘ ہے جیرھی اوندی شاعری کوں

لو کہیں دے دلین وچ جاہ ڈیندی ہے۔

طلب دی تار تے ٹردے ودے ہئیں
 تکھی تلوار تے ٹردے ودے ہئیں
 اسان دل ہول دے ماریے ہوئے تاں
 تیڈی مسکار تے ٹردے ودے ہئیں
 کوئی پیرا پچھاواں نہیں نظر دا
 اینویں کھسکار تے ٹردے ودے ہئیں
 میڈے توں حوصلے کوں دا د ڈیسیں
 تیکوں وی ہارتے ٹردے ودے ہئیں
 اکھیں پدھ تے ٹرایا ہا وی ہک ڈینہہ
 اونویں دیوار تے ٹردے ودے ہئیں

حبیب اللہ طارق دی شاعری وچ صنعت گری جاہ جاہ تے نظر آندی ہے۔
 نویاں ترکیباں، لفظیں دا خاص چناؤ، انہیں دے موقع محل تے استعمال، اسلوب دی
 جدت اوندی شاعری کوں موثر بناؤن وچ خاص کردار ادا کریندی ہے۔ ایس غزل وچ
 تانیں دی ہنرمندی ملاحظہ ہووے۔

غزل تیڈے بدن اُتے لکھیج گئی پڑھیج گئی
 ہگلی ہگلی شہر شہر ٹیگیج گئی ہو کج گئی
 ایہ مونجھ مست تھی گئی سکون سارا پی گئی
 ہزار شکر اکھ توڑے ڈٹیج گئی ڈکج گئی

وقت وینداواٹ تھئے، بجر دی آٹ ہاٹ تھئے
 مونجھ دی گلاتری ہدج گئی، ہنڈتج گئی
 کہیں وا ذکر کیا کراں، کہیں دی فکر کیا کراں
 رادھی وادھی پیار دی پسج گئی گھج گئی

طارق دے موضوعات ہمہ گیر ہن۔ غم جاناں تے غم دوراں، اوہر موضوع
 تے لکھدے ہوئے شعر دے فنی تقاضے سامنے رکھدے آتے اوکوں پراپیگنڈہ نجس
 تھیونڈا ڈیندا۔ اوند اخیل وکھرا، اظہار برجستہ تے اسلوب دکش ہوندے۔ اوندے
 موضوعات نویں ہوندن۔ او عشق محبت دے موضوعات تے وی پامال خیالات کنوں
 گریز کریندے۔

اپنے پلکیں دی چھاں نوہی کیتی
 آخری عمر ایہ دوزخی کیتی

.....

سجیں سفیلیں توں ستریں ہٹاتے ول ویندے
 او اپنے نوٹو کوں ول سجاتے ول ویندے

.....

حبیب اللہ طارق دیاں اپٹیاں مخصوص علامتاں تے استعارے ہن۔ جنہیں
 وچ طلب، ٹس، تماشا آتے مونجھ اپنے مختلف استعمال، معنی تے تاثر نال اساڈے
 سامنے آندن۔ انہیں علامتیں، استعاریں آتے شہدیں وچ ارتھ تے معنی دے سمندر
 پوشیدہ ہن۔ جیرھے شعر دے جمالیاتی کیف کوں رنگ لاڈیندن۔

وقت ویندا واٹ تھئے، ہجر دی آٹ باٹ تھئے
 مونجھ دی گلاتری ہدج گئی، ہنڈتج گئی
 کہیں دا ذکر کیا کراں، کہیں دی فکر کیا کراں
 راہی واہی پیار دی پسج گئی گھج گئی

طارق دے موضوعات ہمہ گیر ہن۔ غم جاناں تے غم دوراں، اوہر موضوع
 تے لکھدے ہوئے شعر دے فنی تقاضے سامنے رکھدے آتے اونکوں پراپیگنڈہ نہیں
 تھیونڈ ڈیندا۔ اوندائیل وکھرا، اظہار برجستہ تے اسلوب دلکش ہوندے۔ اوندے
 موضوعات نویں ہوندن۔ او عشق محبت دے موضوعات تے وی پامال خیالات کتوں
 گریز کریندے۔

اپنے پلکیں دی چھاں نوہی کیتی
 آخری عمر ایہ دوزخی کیتی

.....

سجیں سفیلیں توں سزراں ہٹاتے ول ویندے
 او اپنے فوٹو کوں ول ول سجاتے ول ویندے

.....

حبیب اللہ طارق دیاں اپٹیاں مخصوص علامتاں تے استعارے ہن۔ جنہیں
 وچ طلب، تس، تماشا آتے مونجھ اپنے مختلف استعمال، معنی تے تاثر نال اساڈے
 سامنے آدن۔ انہیں علامتاں، استعاریں آتے شہدیں وچ اُرتھ تے معنی دے سمندر
 پوشیدہ ہن۔ جیرھے شعر دے جمالیاتی کیف کوں رنگ لاڈیندن۔

طلب دی تس تماشا لا ڈتا ہے
 پتہ اے کیا ہس تماشا لا ڈتا ہے
 ایہو آکھیم تہاکوں، پیارے لگدو
 تساں تاں ہس تماشا لا ڈتا ہے

موجھ وچ درد دی آپٹی چھن ہوندی ہے۔ طارق دی شاعری وچ موجھ

اپنے مختلف تشنگیں دے حوالے نال اساڈے سامنے آندی ہے

اساں میلیں مزاریں تے بزاریں
 تیڈیں موجھیں دا کھارا چاواٹا ہے

.....
 تیڈیاں موجھیاں لپور آیاں اہج
 ولدے سانوں نسرے تاں نہ ویسیں

.....
 چندر تائیں دے سفر تھکا ماریے
 روز موجھن دے منتر تھکا ماریے

.....
 رات چوڈی دی ہی توں نوہی آیا
 تیڈیں موجھیں تاں میل لایا ہا

اہج دا غریب انسان ان ہکٹ سماجی تے معاشی مسائل وچ گھریا ہویا ہے۔

اہیں مسائل اوندی حیاتی دے ہر پہلو کوں آپٹی لپیٹ وچ گھدا ہویا ہے۔ انسان ہکا

ہکا ہے، اوندی قوت گویائی سلب تھی؛ گئی ہے۔ طارق انہیں حالات کنوں باخبر ہے۔! انہیں داڈ کروی شاعرانہ مہارت نال کریندے۔

کیویں آکھاں جو تیڈے ماڑ مبارک تیکوں
تیڈی دیوار تے در نال ہے بے گھر کوئی

ریت دیاں شام توٹیں اساریاں کراں
خانزادیں دے در دیاں پو ہاریاں کراں

تیڈے چودھار میڈے شہر دے پیلے چرو
کنگدامو کجھ الاون دی ریاضیت وی کرو

ہک سوہٹا پھل رنگ تے خوشبودا امتزاج ہوندے اوندے رنگ تے خوشبو
دا اثر اوندی دھوٹی ہوندی ہے۔ اگر کوئی ماہر نباتات پھل دے رنگ تے خوشبودا تجزیہ
کرک واسطے اوندیں پنکھڑیں دی پٹ پھلور کرے انہیں کوں مسلے تے اوندے وچ
رنگ تے خوشبودی گول پھول کرے تاں سب کجھ برباد کریسی۔ چنگے شعر دی تشریح
وی ماہر نباتات دے تجزیے وانگوں ہوندی ہے۔ تاں میکوں تشریح دے گناہ وچ
پاتے بغیر طارق دی شاعری پڑھ تے اوندی جمالیات دالطف چاؤ۔

انقلاب دی جمالیات و اشاعر

میڈی سوچ دے مطابق ہک فنکار کون جابر حکمران دے خلاف لوکیں دے نال تھیوٹا
چاہیدا ہے۔ (چنواچے)

'سردھرتی دی ویل' وچ غبور بخاری دی شاعری پڑھدی ہوں، ہونیں قاری کون
احساس تھیندے جو ایہ ترقی پسند آتے انقلابی شاعری دامتہ ہے۔ آتے ایند امتن ادوں
معروف حلقے نال ہے جیندے وچ غلام رسول ڈڈا، سرد کر بلائی، خورشید بخاری،
جہانگیر مخلص، نذیر فیض، عاشق بزدار، اشوالال تے کئی ہنھیں دی شاعری اپٹے اپٹے
مخصوص حوالیں نال آندی ہے۔ ایہ شاعری جبر دے خلاف احتجاج تے مزاحمت دے
علاوہ آپنی ماء دھرتی دی شناخت تے اوندے حقوق دی بازیابی دی شاعری ہے۔ ات
واسطے اسان 'سردھرتی دی ویل' دی شاعری کون ڈوہیں وچ ونڈ سگدوں۔ ہک
اتھوں دے جابرانہ سیاسی آتے سماجی نظام دے عذابیں کنوں عوام دی آزادی دا خواب
آتے ڈو جھاسرا نیکی دسیب دی آپنی انج قومیتی شناخت آتے اوندے روشن مستقبل دی
خواہش جیندے وچ غیر سرانیکیں دی قبضہ گری دے خلاف ہک لکاروی شامل ہے۔
(آتے ایہ ترقی پسندانہ نظریے آلی شاعری فطری طور تے مابعد نوآبادیاتی فکر دے زیر
اثر آندی ہے)

شاعری دا آپنا حسن ہوندے۔ ڈو جھی شاعری وانگوں انقلاب دی شاعری
دی آپنی جمالیات نال گھن آندی ہے۔ روشن مستقبل دا خواب، امید، جدوجہد،

مخصوص ڈکشن دی گھن گرج تے اوند اجلائی پہلو وغیرہ۔

سرائیکی دھرتی جیرھا صدیں دی لٹ پٹ دا ڈکھ بھو گئے۔ اویقینا ہک تلمنی
پیدا کریندے۔ مگر سرائیکی زبان دا مٹھا اُتے دھیمالہجہ اپنے مخصوص حسن نال ایں
احتجاج کوں ہوں ملائم مگر درد انگیز انداز نال بیان کریندے۔ جبر دے خلاف مزاحمت
داوی ایہ ہک جمالیاتی اظہار ہے۔

جیندیاں سیندھاں سندوریاں کوں
مٹی دے مٹ تے ڈے کے لکایا گئے

جیندی تہذیب دا ورثہ

سمندریں وچ بھکایا گئے

ایویں لکدے

اساں ایں بھاگ وند بھوئیں دیاں

ڑیاں مونجھاں دے وانگوں ہئیں

تخی سروردی نگری دیاں

رلیاں کونجاں دے وانگوں ہیں

شاعر اپنے تخیل، جذبے اے تے مخصوص ڈکشن دے انتخاب تے بر محل استعمال

نال حسن تخلیق کریندے۔ تخی سروردی نگری تے رلیاں کونجاں ایں دھرتی دی ثقافت دا

اظہار ہن۔ جیند اڈکھ محسوس کرک دی آپنی لذت ہے تے حسن دا بیانیہ وی ہے۔

بلاشبہ ہک عہد دا سچا شاعر اپنے عہد دی تاریخ کوں اپنی شاعری وچ محفوظ

کریند اپنا ہوندے۔ اہ وی اساڈی الم ناک تاریخ دے کئی اظہار سر دھرتی دی ویل

وچ موجود ہیں۔

افسوس ناک حقیقت ایہ ہے جو ہک محروم تے مظلوم قومیت (بلوچ) پی
ہمسایہ محروم تے مظلوم قومیت (سرائیکی) دے بندے مریندی پئی ہے۔ ظاہر ہے جو
ایہ ساڈی تاریخ دا ہک المیہ ہے۔ ہک نظم ہے 'ساکوں لاشاں بھچن بند کر ڈے اوندا
سخری پیر ایہ ایں دردناک صورتحال دی عکاسی کریندے۔

اساں لوک سرائیکی دھرتی
تیں کولوں ودھ مظلوم ہسے
تیں کولوں ودھ محروم ہسے
ساڈی روٹی پاٹی بند کرتے
ساکوں دیس نکالی ڈتی گئی
اساں تیں توں کجھ وی نہیں منگدے
بس جیوٹ ساڈے وس کر ڈے
ساڈی دھرتی دے مزدوریں دیاں
ساکوں لاشاں بھچن بند کر ڈے

استحصال دیاں ہزار شکلاں ہوندین۔ بیرونی استحصال دے علاوہ اندرونی
استحصال وی طرح طرح دا ہوندے۔ مقامی سرمایہ تے جاگیردارانہ استحصال دے
علاوہ طاقتور قومیت دی طرفوں مظلوم قومیت دا استحصال جیویں پنجابیں دا بلوچیں
سندھیں تے سرائیکیں کیتے ایں سلسلے وچ نذیر فیض دی کتاب 'اتھوں کڈھ پنجابی' ایں
صورت حال کوں واضح کریندی ہے۔ افغان جنگ دے باد سرائیکی وسیب وچ افغانی

دی آمد نے وی مقامی طور تے قبضہ گیری دی شکل اختیار کر گھدی ہے۔ ایندا شاعر
 باقاعدہ شعوری اظہار ایں کتاب وچ آن تھئے۔ نظم 'اتھوں کڈھ افغانی' جیرھی نذیر فیض
 دے ناں کیٹی گئی ہے، جیویں جو جنگی شاعر مستقبل دی پیشن گوئی کریندن۔ اینویں
 ایہ نظم سرائیکی وسیب تے آون والیں مصیبتیں دا ذکر کریندی ہے۔

ساڈی قوم ولا ہن تھیے   ڈوری، بگھی، بنگی
 جاہ جاہ دھاڑل ظلم کریں   تھیے خانہ جنگی
 نہ کوئی چولستانی رہے   نہ رہے دامانی
 جیکر دیس بچاؤں چاہندیں   اتھوں کڈھ افغانی

ہک نظم جیندا میں خصوصی حوالہ ڈیاں او مار کسی دوستاں دے ناں ہے، ایں
 نظم دے منڈھ وچ ایہ نیا گئے جو بکھ بے شک انسان دا پہلا مسئلہ ہے۔ لیکن انسان
 دے ہئے مسئلے وی ہن۔ جیویں جان سُنجان، عزت غیرت دا، ڈکھ سکھ دا وغیرہ۔
 حقیقت ایہ ہے جو طبقاتی سماج دے وچ ایہ مسئلے حقیقی نظر آندن۔ حالانکہ
 اصلاً اینویں نہیں۔ جیرھلے ایہ طبقاتی سماج ختم تھی ویسی۔ اتے انسان انسان دے
 دچالے تفریق نہ رہی تاں انسان دی Mental Transformation تھی
 ویسی۔ تاں ایہ حقیقی نظر آون والے مسئلے آپٹے آپ تحلیل تھی ویسن۔ ایندا خود اظہار ایں
 کتاب دے ہک بند وچ موجود ہے۔ یعنی اہوی ہوئی دھرتی تے خوشی دا اظہار بے معنی
 ہوندے۔ اوندہ حقیقتا کوئی وجود نہیں ہوندا بلکہ افرضی ہوندی ہے۔

معذرت جو میں مبارک باد ڈے سکد انہیں
 کوڑیاں رساں کوڑیاں قسماں جتھاں توں نبھاسکدیں نبھا

اچوی دھرتی دے اجڑ گئے بے زبان لوکیں دے وچ

جشن جے کر مناسکدیں منا

پوری شاعری وچ اپنے وسیب کوں اوند اشناخت ڈیوٹ، جبر دا خاتمہ آتے

اوندی خوشحالی اوند ا حاصل ہے۔ آتے ایندے حصول واسطے جدوجہد دا عزم وی شامل

ہے۔

سانول سلیقے سوچ دے بدلن دا ویلھا آگئے

کریں پھیسوں یاد رکھساں گئیں تے جھمراں کھڈیوں

میڈے خیال وچ ایس شاعری دیاں کئی خصوصیات ہن او انقلاب دی دستک

ہے۔ ایندے نال او انقلاب دی جمالیات دی شاعری وی ہے۔ جیندے اثرات جاہ

جاہ تے نشا برتھیندن۔ ترقی پسند آتے مابعد نوآبادی فکرا اجتماع ایس ضمن دی ہی خوبی

ہے۔ جیرھی ہک پے دے اندر ہک جان تھی گئی ہے اگرچہ بعض جئیں تے انقلاب دا

جذبہ غالب آویندے مگر شاعری بچ بچا کے آپٹا حسن قائم رکھدی ہے۔

وسیب نال جرٹ دی شاعری

ثقافت سب کجھ اے (ایمی یزر)

سرائیکی دھرتی اپٹے جغرافیائی وجود نال لکھیں سالیں کنوں اتھاں قائم ہے
 اے ہرجی وی ہزاریں سالیں کنوں حیاتی گزریندا پئے، مختلف تاریخی ادوار وچ اتھاں
 مختلف زباناں تے ثقافتاں پروان چڑھن۔ ایں سارے عرصے وچ انسانی تجربے
 مشاہدے اے بصیرت تے لوک دانش دی شکل وچ آپٹا سرمایہ وی بٹائے۔ جیرھا
 اکھاٹیں قصیں اے گیتیں دی شکل وچ موجود ہے۔ ایہ سارا سرمایہ سرائیکی وسیب دی
 دانش ہے۔ جیندی طاقت تے مقامی بندے نے تھل مارو دے ہزاریں سالیں دے
 پینڈے کوں ڈوقدم کیتے۔

مقامی بندے داصدیں دا ایہ تجربہ اے دانش کڈا ہیں کڈا ہیں شاعریں
 دے کلام وچ نشا برتھیندی رہندی ہے۔ اے ہک ملائم زبان دی کول شاعری وچ
 اظہار دی کہیں دھیمی، رواں تے سہل قسم دی صفت وچ راہ پیندی ہے۔ ہندی، سندھی،
 برج بھاشا، سرائیکی تے پنجابی وچ عام طور تے ایں دانش ابیات دی شکل وچ آپٹا
 اظہار کیتے۔

سرائیکی وچ ایہ حضرت داتا گنج بخش، بابا فرید ثانی، علی حیدر ملتانی، شاہ حسین
 دے کلام وچ ظاہر تھسیں ہے۔ اہ دے نوں عہد وچ امان اللہ کاظم دے سرائیکی ابیات

وچ ایس سرایکی دانش آتے بصیرت نے نویں حالات دے مشاہدے تے تجربے کوں
وی اپنے پلو وچ سانبھن وی کوشش کیتی ہے۔

امان اللہ کاظم دے بیٹیں کوں ڈحوالے نال ڈٹھا وچ سبکدے۔ ہک فکری
تے پیافنی حوالے نال۔ فکری حوالے نال انہیں دی شاعری کئی موضوعات دا احاطہ
کریندی ہے۔ جیندے وچ ابدی صداقتیں تے دانش نال اہج دا سیاسی تے سماجی سچ
وی شامل ہے۔ وقت دی حقیقت کیا ہے؟ ایہ فلسفے تے مابعد الطبیعات دا ہک پراٹا
مسئلہ ہے۔ ایس بارے امان اللہ کاظم اپنے تجربے تے مشاہدے دی بنیاد تے ایندی
حقیقت کھولیندن

قید اے اہج دی جیل وچ ماضی دا ہر پل
کل تاں اہج نہیں تھیوٹا اہج تھی ویسی کل
بھل وے وقت بھل، ڈس توں کیندا یار ہیں
انسانی حیاتی دی اصلیت ہک ہئے زاویے نال جو وقت بندے دی زندگی کو
ں دھاہے دی کچی تند بٹاتے رکھ ڈیندے۔

کیتے تیشے وقت دے چھیٹاں چھیٹاں خواب
پکھڑے سُمیں زندگی ہک اُن کھٹ عذاب
کے تیں آسی تاب کچی تند وساہ دی
اتنجھیاں کئی ازلی ابدی سچائیاں تجربے راہیں کاظم دی شاعری وچ برجستہ
اظہار داروپ پیندن۔

بک گٹھ پیٹ غریب دا بک گٹھ پیٹ امیر
ایہا از لوں دان تھی ہر کہیں کوں جاگیر
سنگھوں ہے اخیر کیا دکھی کیا چوڑی

تھوڑا جیاں جرم ضعیفی دی سزا بارے سچ

پورا منڈھ جنیں درخت دا پاڑاں وی کمزور
ادبہ اٹ پھر کیا سہوٹے طوفانیں دا زور
بک چھوہا منہ زور ناٹھ تروڑ لیس بھوئیں کوں

ہند آریائی زبانیں وچ ابیات دی جیڑھی قدیم وادی سندھ دیدانش
”مشرق“ دی روایات نال جڑی ہوئی ہے اے مغرب کوں ایں مخصوص روایت اے
شناخت کوں انج کریندی ہے۔ اوند اتسلل امان اللہ کاظم دے ابیات وچ اہج ولا
نظر آندے۔ اہج مابعد نو آبادیاتی سماجی حالات مطابق شاعرانہ اسلوب نال
موضوعات وچ وی وسعت آگئی ہے۔ ہن انھیں وچ سیاسی تے معاشی مسائل وی
راہ پاگئیں۔ جیڑھے ماضی وچ انہیں دا حصہ نہ ہن۔

سرمایہ دارانہ، جاگیر دارانہ سماج دی لٹ پٹ اے پیسے دی حرص نے انسانی
قدریں کوں زوال آشنا کرڈتے۔ اے سچ انصاف داناں نشان نہیں رہ گیا۔

اہج در کہیں جہانگیر دے عدل دی نہیں زنجیر
پھر دے پورا تھی کرہیں، در در بے تقصیر
بہت پیسہ بے پیر، مارلیں در انصاف دا

استحصال دیاں کتلا شکلاں ہن کیندا کیندا زکرا ابیات وچ کئے نی!

گوکڑ گملکی خان دی، پی پی ہک دالہو
 حج کیا کیتس لئی کھڑے، خلقت کوں بھتر کو
 چکھن دارکیو، پونگادی ناں چھوڑیوس

.....
 ہر کرسی تے ماری پٹھن، اچھے چرے چور
 متھے دی تختی اُتے، لکھن تخت لہور
 کو تھے پرنور، کھاوَن ناساں مار کے

آپنی دھرتی تے قومیت دا شعور انسانی شعور دی پہلی پوڑھی ہوندی ہے۔
 امان اللہ کاظم دے ابیات وچ ایہ مرکز کون محیط تائیں اساڈی قرأت نال جڑیا
 رہندے۔ آپنی وسوں اُتے مقامی بندے تھلو چڑ نال پیار انہیں دے ہر ہر مصرعے
 وچ طرح طرح دے اسلوب نال نشا برتھیندا رہندے۔ تھل دی تریہہ انہیں دے
 ابیات وچ ہک استعارے دی شکل وچ بدل ویندی ہے اُتے کہیں ازلی تے دائمی المیہ
 وچ ڈھل دی نظر آندی ہے۔ اینویں تھلو چڑ عزم اُتے ہمت دا استعارہ ہے۔ خود امان
 اللہ کاظم اپنے کردار کوں وی شاہش ڈیوٹاں تے مجبور کر ڈتے۔

سجھ اکھیں ایں کھولیاں تھل تے وٹھی بھا
 رستے دا ونجا گئی، پاندھی بھل گئے راہ
 واہ تھلو چڑ وا، شاہش ہی سرسہ کوں

تھلو چڑیں دیں نسلیں صدیں دی ایہہ تریہہ تے کریہہ کیوں نبھائی ہے۔
 اونداسارا حساب امان اللہ کاظم دے ہک ہک لفظ وچ اپنے مخصوص کرب اُتے تاثر نال
 موجود ہے۔

کیویں گھرا جڑیا یاد نہیں یاد ہسے تاں بس
سرتے پنڈ سماں دی اکھیں لتھے لس
تس کیتا بے وس ٹوبھے سکے ماڑ دے

ہر بیت وچ اظہارِ دامنخصوص تے نویکلا اسلوب ہے۔ جیندے نال صورت
حال دا پورا منظر اکھیں تے دماغ اہگوں نشا برتھی دیندے۔ جیویں تھل دا عذاب بے
انت ہے، انویں کاظم سیں دے ابیات وچ اوندی تصویر یاد رہن والی ہے۔

کڈاہیں وٹھیاں بارشیاں، کڈاہیں رچی ریت
ہا کروال نبھا گڑے، بھل گئے اپنی بیت
تریہ دے وسوں کھیت، جھیں تھی گئے بھڑکڑیں

انہیں سب نا انصافیں دے باوجود دھرتی ساوی رہندی ہے اتے تھلو چڑ
چال نال گنڈھیا رہندے۔ ایہو پیار دارشتہ ہے فصلیں کوں جوان رکھدے۔

بجھ دی نفرت پس پئی ہا بن بن گئی ریت
ساوٹا پیر پٹا گیا بدلے بھل گئے بیت
پیار پریت دے کھیت وت وی رہندے ساوڑے

آپنی تمام تر حیاتی دی اداسی تے بے معنویت دے باوجود تھلو چڑ کوں
سو جھلے دی کہیں کرن دی امید رہندی ہے۔ اتے او چنگائی دا آسرا نہیں چھڑیندا۔

جہر دی اندھی رات وچ قد میں شوکن ناگ
ادھی رات ڈہین بٹیاں دھے ککڑ باگ
رکھو فجر دی تاگ پو پھٹسی انصاف دی

امان اللہ کاظم ہک ماہر تعلیم تے زباندان وی ہن۔ انہیں دے کام وچ جدید
لسانی فکر کئی جاہیں تے اپنا اثر ڈیکھندی ہے۔ اہ پَس ساختیاتی مفکرین دا خیال ہے جو
کوئی تخلیق اپنے عمل دے مکمل تھیوٹ دے باد معنف کنوں پاند چھڑا گھندی ہے۔ او
ہن ہک آزاد تے خود مختار تحریر ہوندی ہے۔ جیرھی معنی واسطے معنف دی پابند نہیں
ہوندی جبکہ زبان دے تشکیلی سسٹم دی بنیاد تے آپنا اظہار آپ کریندی ہے۔ آتے
اوندے اندر تہ درتہ معنی ہوندن۔ جیرھا تحریر تے قاری دے تعلق دا معاملہ ہوندے۔
امان اللہ کاظم دا وی اپنے ایات بارے اوہو سائنٹیفک نظریہ ہے۔ او ایندا
اظہار اگرچہ ہک قسم دی انکساری نال کریندن۔ لیکن ایندے پچھوں ایہو جدید لسانی
فلسفیانہ نظریہ کھڑے۔

پٹیاں خود تعریفاں لکھاں، ایہ میکیوں نہ ٹھہندی
واگ ہمیشہ ساڈی کاظم قاری دے ہتھ رہندی
ہوندی جیت تھھاں دی، پول جھھاں من بھاٹوے

امان اللہ کاظم دے بیت کئی فنی خوبییں دے حامل ہن۔ ایہ ترے مصرعی بیت
اپنے مخصوص ملائم اسلوب نال ہک منفرد آتے معنی خیز منطقی انداز رکھدن۔ منطق
اتخراجیہ دے ایہ پہلے ڈونڈیا وانگوں ہوندن جیرھے پہلے ڈونڈیاں مصرعیں وچ ہم قافیہ
ہوون نال اپنے تئیں نقطہ نظر تے صورت حال دا اظہار کریندن۔ آخری مصرع دا قافیہ
جیندے ادھ وچ اندے ہک خاص جمالیاتی تاثر دا نتیجہ برآمد کریندے۔ جیرھا کہیں
نتیجے دی شکل وچ کوئی اکھاٹ یا لوک دانش دا پارہ ہوندے۔

زباندانی دی بصیرت نال امان اللہ کاظم کون حرفیں دی حرکات آتے انہیں

دا انسانی دماغ تے مزاج تے اثر دا شعور ہے۔ ات واسطے اوکول تے ملائک حرفیں
والے لفظیں دا بر محل استعمال تے سخاٹ رکھدن۔ جیندے نال انہیں دے کلام وچ
شاعرانہ مٹھاس دا تاثر ہر ہر مصرعے وچ قائم رہندے۔

امان اللہ کاظم نت نویاں ترکیباں بٹاؤں دا ہنر چاٹدن۔ جیویں تر یہہ دے
کھیت ساوٹ پیر پٹا گیا۔ جبردا جندرا، جبردی اندھی رات، سانول ساوٹ جٹ، وقت
دے نشے، تارے ہکل مار گئے وغیرہ۔ انہیں دا استعمال بیت وچ نویں روح یا
ڈیندے۔ اینویں ای او جاہ جاہ تے علامتاں، تشبیاں تے استعارے وی درتیندن۔
لفظیں نال کلام وچ شعری جمالیات آپٹارنگ ڈکھیندی ہے۔

مختصراً امان اللہ کاظم دی ایہ شاعری سرائیکی وسوں، مقامی بندے آتے
سرائیکی دانش دا ہک استخجا تکون بٹدی ہے جیڑھی سرائیکی زبان دے مٹھاس کول وی۔
نال گھن تے ٹردی ہے۔ میڈے خیال وچ ایہ کجھ خالص شاعری دی تعریف وچ
اندے۔ ایس امان اللہ کاظم دی شاعری مابعدنوآبادیاتی نظریے دے مثبت پہلو کول
سامنے ایندی ہے۔ اوندی شاعری مجموعی طور تے سرائیکی ثقافت کول rediscover
کریندی ہے۔ ایندے نال شاعر سرائیکی ثقافت دی اہمیت واضح کریندے تے
شاعری دا علمی حوالے نال افادی پہلو واضح تھیندے۔ مابعدنوآبادیاتی فکر وچ ریجنل
سوچ تے ثقافت کول درمیانی حیثیت حاصل ہے امان اللہ کاظم دی شاعری وچ ایہ
ڈوہیں عناصر اوکول مابعدنوآبادیاتی دور دا ترجمان شاعر بٹاؤیندن۔

آئی ایم سٹل تھریٹ ٹو دیم

آزادی کئی آنجھی شے نہیں جیڑھی کوئی بندہ ڈوجھے بندے کوں تھے وچ ڈیندا
 ہووے۔ ایہ انہیں دی اٹھی شے ہے جیڑھی انہیں کوں کئی نہیں کھس سکدا۔
 (کوای کرودہ)

فرانسیسی فلم ”لومبا“ براعظم افریقہ دے ہک ملک ڈیموکریٹک ریپبلک
 آف کانگو دے سامراج دشمن قوم پرست اتے حریت پسند رہنما بارے ہے۔ لومبا کوں
 ۳۰ جون ۱۹۶۰ء کوں بلجیم کوں آزادی حاصل کرن دے ڈومینے بادوزارت عظمیٰ توں
 کرنل موبوتو نے برطرف کر ڈتاتے ۱۷ جنوری ۱۹۶۱ء کوں انتہائی بے دردی تے بے
 رحمی نال ڈوسا تھیں سمیت فائر سکواڈ دے سامنے کھڑا کرتے قتل کر ڈتا گیا۔
 مالکم ایکس لومبا بارے آکھیا ہا سر زمین افریقہ تے ٹرن والا دنیا دا عظیم
 ترین انسان۔ اتے جی گوریرو ۱۹۶۴ء وچ آکھیا لومبا دا قتل اسان ساریں کیے سبق
 ہے۔ پیٹرس لومبا دی حیاتی اتے جدوجہد اتے اٹھ گنت کتاباں اتے مضمون لکھے
 گھین۔ انٹرنیٹ اتے اوندے بارے بے شمار ویب سائٹس تے مواد موجود ہے۔
 تقریباً اٹھ کنوں زیادہ فیچر فلماں اتے ڈاکومنٹریز بٹایاں گھین۔ جنھیں وچ ہک
 Lumumba (۲۰۰۰) ہے۔ ایہہ فلم کالونیل دور دے سامراجی جبر اتے سازشیں
 کوں نشا بر کریندی ہے۔ یورپ دے سامراجی ملکیں دے کالونیل دور وچ ایشاء،
 افریقہ اتے جنوبی امریکہ دے کئی ملک بدترین قسم دے سیاسی، معاشی اتے ثقافتی جبر

اتے استحصال و اشکار رہن۔ (اتے بعض اجڑن تائیں وی ہن)۔ جنوبی ایشاء اتے جنوب مشرقی ایشاء وچ انھیں سامراجی ممالک جتھاں انھیں ملکیں داسیاسی اتے معاشی استحصال کیتا۔ اُتھاں انھیں دی ثقافت اتے تہذیب دی وی نفی کیتی۔ ایشائی اتے افریقی عوام بارے انھیں دا خیال ہا جو ایہہ جاہل، کابل، کم چور، وحشی اتے بے دین (انہیں دے خیال وچ افریقی مذاہب کوئی مذہب نہیں) ہن۔ ایندے نال اُتھوں دے زبانیں کوں گھٹایا اتے وگاڑیا گیا۔ اتے اُتھوں دے لوکیں تے آپٹی تہذیب، ثقافت اتے مذہب کوں نافذ کیتا گیا۔ افریقہ بارے انھیں سامراجی ملکیں دا نقطہ نظر جوزف کونراڈ (۱۹۲۳-۱۸۵ء) دے ہک ناول Heart of Darkness وچ نظر آندے (ایں ناولٹ کوں ویہویں صدی دے سووڈے ناولیس وچ شامل کیتا ویندے) اوں افریقی عوام نال آپٹے ناول وچ رڈیارد کپلنگ دے ناول ”کم“ والا انداز اختیار کیتے۔ جوزف کونراڈ نے اگرچہ چالاکی نال جاہیں تے ناں تبدیل کر ڈتن۔ لیکن معروف نائیجریں ناولسٹ اتے شاعر پروفیسر چنوا آچے آپٹے ہک مشہور لیکچر (۱۹۷۵ء) An Image of Africa: Racism in Conrad's Heart of Darkness وچ ایں چالاکی کوں نشا برکیتے۔ اچے دے مطابق کونراڈ ہک نسل پرست ہا۔ اوں افریقہ دیں زبانیں اتے کلچر دی اہمیت کوں گھٹائے۔ اتے افریقہ کوں ہک جنگل آکھئیے۔ جیندے وچ یورپین قسمت آزمائی کریندن۔ اچے دے بقول کونراڈ افریقیں دی انسانیت تے وی سوال کھڑا کر ڈتے۔ حالانکہ افریقن آرٹ دنیا دے وڈے وڈے مجسمہ سازیں اتے مصوریں تے اثر سیٹے جیندے وچ مودی لیانی تے پابلو پکاسو وی شامل ہن۔ اچے دا خیال ہے جو افریقیں بارے ایہہ تصور

صرف کوزا ڈانٹیں بلکہ سارے یورپین داہے۔ اول ایہ سوال وی چاتے جو کیا اہنجھا ناول وڈا ناول تھی سگدے جیندے وچ ہک حملے دے ذریعے ہک گروہ دے تشخص کوں مسخ کر ڈتا گیا ہووے۔ افریقہ وچ نوآبادیاتی سامراج کیا کجھ کیجا اوند پورا نقشہ چینیو آچے دے آپٹے مشہور زمانہ ناول "Things Fall Apart" وچ واضح انداز وچ ملدے۔

اچے دے ناول وچ نائیجیریا دی ہک وستی دی کہانی ہے۔ وستی دا ہک نمائندہ کردار اوکن کوو (Okonkwo) ہے۔ جیرھا مضبوط اتے مخنتی انسان ہے۔ او دولت مند، باہمت اتے طاقتور وی ہے۔ اتے مقامی سوسائٹی وچ اعلیٰ مقام رکھدے۔ ہک قتل دے سلسلے وچ اوکوں ست سال واسطے جلاوطن کر ڈتا ویندے۔ اوندی جلا وطنی دے دوران اوندی وستی وچ گورے اتے عیسائی مشنری آویندن۔ اتے آپٹے مذہب دی تبلیغ شروع کر ڈیندن۔ جوں جوں انھیں داندھب پھیلن شروع تھیندے گورے ودھدن ویندے اتے انھیں دا چرچ قائم تھی ویندے تے حکومت دا منڈھ پدھج ویندے۔ وستی واسیں کوں مجبور کیتا ویندے جو او گوریں دا حکم منن۔

جڈال اوکن کوو واپس اندے تاں پوری وستی تبدیل تھی گئی ہوندی ہے۔ او آپٹے روایات تے ثقافت کوں قائم کرن چہندے اتے چرچ کوں تباہ کر ڈیندے۔ اوکن کوو کوں قیدی بنا گھدا ویندے اتے اوندے باقی سنگتیں دی ہتک تے بے عزتی کیتی ویندی ہے۔ باد وچ ایس صورت حال دے خلاف اوکن کوو مقامی لوکیں دی ہک میٹنگ سڈیندے۔ جینکوں گورے ناکام بنا ڈیندن۔ لیکن اوکن کوو انھیں دے ہک قاصد کوں قتل کر ڈیندے۔ انھیں حالات وچ اوکن کوو مایوس تھی ویندے۔ او سمجھدے

جو ہستی دے لوگ آپٹی صورت حال نہیں بدلن چاہندے۔ گورے اوکن کو کو پکڑن واسطے اوندے گھر چُج دیندن اتے ڈہن جو اوکن کو پھاسی کھا گھدی ہے۔

اوکن کو ودی موت ہک کلچر تے روایات دی موت ہے۔ اتے غیر مقامی کلچر دی بالادستی دی علامت وی ہے۔ جیر ہلے ہا ہر دا کلچر مقامی کلچر تے زبردستی بالادستی دی کوشش کریند۔ تاں کشیدگی پیدا تھیندی ہے۔ اتے نتیجہ اوکن کو و والا نکلدے۔

ڈوجھی وڈی جنگ (۱۹۳۹ تا ۱۹۴۵ء) وچ گورے آپت وچ لڑموندے اتے کمزور تھی گئے۔ تاں دنیا دے محکوم ملکیں وچ آزادی گھنن دیاں اُمنگاں جا گیاں۔ اینویں جنوب مشرقی ایشیا، جنوبی ایشیا اتے افریقہ وچ آزادی دے متوالے سامنے آئے اتے اُنھیں متوالیس وچوں ہک پیڑس لومبیا (۱۹۶۱-۱۹۲۵) وی ہا۔ پیڑس لومبیا ۲ جولائی کوں کاناکو کومبے، کانگو وچ جایا۔ اوں پڑھن دے باد آپٹی نوکری دامنڈھ ہک نیکس کلرک کنوں کیتا۔ ول او اسٹنٹ پوسٹ ماسٹر بن گیا۔

سیاسی زندگی دا آغاز اوں افریقی سٹاف ایسوسی ایشن کنوں کیتا۔ ۱۹ اکتوبر ۱۹۵۸ء کوں اوں نیشنل کانگوز یونین بٹائی۔ اوندی ہک تحریک دے دوران سامراج مخالف مظاہرین دے نتیجے وچ لومبیا کوں جیل وچ بھیج ڈتا گیا۔ اتے جیل وچ اوندے اُتے بے پناہ تشدد کیتا گیا۔ (فلم وچ ایہہ منظر موجود ہے) جیل وچوں آوٹ دے باواو سیاسی طور تے ہوں متحرک تھی گیا۔ اتے اوں باقاعدہ سیاسی جماعت

(Mouvement National Congolais) ایم این سی بٹائی اوکوں ہک دفعہ ول ڈوسال سزا تھئی۔ جیرھی باا وچ ہک سال وچ تبدیل کر ڈتی گئی۔

مئی ۱۹۶۰ء دے الیکشن وچ لومبیا اتے اوند اگروپ مرکز وچ طاقتور گروپ

بن گیا۔ لومبا کانگودی مکمل آزادی کا مطالبہ کریندا کھڑا ہا۔ جڈاں جو بلجیم آزادی
 ڈیون کون تیار نہ ہا۔ بلجیم اتے اونڈے ایجنٹس وغیرہ سامراجی نقطہ نظر رکھدے ہن۔
 انھیں دا خیال ہا جو لومبادی پارٹی پورے کانگودی نمائندہ کئے نہیں۔ کانگودے لوک کوئی
 ہک قومیت کئے نہیں بلکہ اتھاں بیاں وی ہوں ساریاں پارٹیاں ہن۔ اتے کانگو
 دے لوک قومیت دی بجائے Bunch of tribes ہن۔ لیکن لومبا اپنے موقف
 تے سختی نال قائم رہیا۔ آخر ۳۰ جون ۱۹۶۰ء کوں آزادی مل گئی۔ کسا یو بوسدر اتے
 پیٹرس لومبا وزیر اعظم بن گئے۔ پنج ڈیہنہ باد کانگودی مقامی پولیس بلجیم افسر دے
 خلاف بغاوت کر ڈتی۔ اتے بلجیم اپنے شہریں دی حفاظت دے بہانے آپنی فوج
 انہاں دا انخلا محفوظ تے یقینی بٹاؤن واسطے بھیج ڈتی۔ بلجیم دے اُکساؤن تے تنو بلے
 (۱۹۶۹ء) صوبہ کٹانگا دی علیحدگی دا اعلان کر ڈتا۔ ملک وچ خانہ جنگی دے حالات
 پیدا تھی گئے۔ ایس مسئلے تے صدر اتے وزیر اعظم دے درمیان اختلاف پیدا تھی گئے۔
 صدر وزیر اعظم کوں اتے وزیر اعظم صدر کوں برطرف کر ڈتا۔ لیکن پارلیمنٹ وزیر اعظم
 تے اعتماد دا اظہار کیتا۔

امریکی سفارت خانے دے نائب سیکرٹری فوج دے سربراہ کرنل موبوتو نال
 ملاقات کرتے لومبادی حکومت دا تختہ الٹن دا مشورہ ڈتا اتے امریکی صدر آرن ہاور
 دی ضمانت ڈتی (ایہہ منظر فلم وچ موجود ہے) اتے ۱۴ ستمبر ۱۹۶۰ کوں کرنل موبوتو
 نے لومبادی حکومت دا خاتمہ کر ڈتا۔ اتے اونکوں گھر وچ نظر بند کر ڈتا گیا۔ لومبا
 اپنے دوستیں دے مشورے اتے انھیں دے نال مصر و نجٹن دی کوشش کیتی۔ اوڈریا وی
 پار کر گئے ہن لیکن فوج اونڈے ہالیں تے ڈال کوں اوں دریا پار موقع تے گرفتار کر

گھدا۔ لومبا آپٹے ہالیں نال محبت تے وفاداری کوں مد نظر رکھ تے واپس آون دا فیصلہ کیتا۔ جیندی اوندیاں ساتھیاں مخالفت کیتی۔ مگر او آپٹے سنگتیں نال واپس ول آیا۔ اتے فوجیں اونکوں پکڑ گھدا۔ چنگلی مار کھائی کیتی۔ اتے ول ڈھک ڈتا۔ بلجیم دی حکومت دی طرفوں لومبا کوں ختم کرن دا باقاعدہ تحریری حکم نامہ ملیا۔ اتے ایہہ طے کیتا گیا جو اونکوں اوندے جانی دشمن کٹا لگا دے لیڈر شو مپے (Tshombe) دے حوالے کیتا ویسی۔ اتے ۱۷ جنوری ۱۹۶۱ء کو ڈوسا تھیں سمیت کٹا لگا بچا ڈتا گیا۔ اوندیں اکھیں، کنیں تے ٹیپ لاڈتا گیا۔ اتے اوندے منہ وچ گندھوک تے بند کر ڈتا گیا۔ ول کٹا لگا صوبے وچ اوندے اتے اوندیں سنگتیں اتے بے رحمانہ تشدد کرتے انھیں داخلہ وی وگاڑ ڈتا۔ انھیں دیاں ہڈیاں، پھپھڑے اتے جگر تباہ تھی گئے۔ ہک ڈاکٹر کوں ڈکھالیا گیا تاں اوں آکھیا صرف چند گھنٹے دا معاملہ ہے۔ ایندے باد لومبا اتے اوندیں ڈوسا تھیں مورلیس موپولو (Maurice Mopolo) اتے جوزف اوکیٹو (Joseph Okito) کوں جنگل وچ ہک درخت نال کھڑا تے رات دے نوں وچ تے چالھی منٹ توں تر تالی منٹ دے اندر ترے فائر سکواڈ دے ذریعے بے دردی نال ہلاک کر ڈتا گیا۔ ایس موقع تے شو مپے اتے اوندے ڈوسا تھیں نال چار بلجین آفیسری موجود ہن۔ لومبا اتے اوندیں سنگتیں کوں سی، آئی، اے دے ہک ایجنٹ دے ذریعے نامعلوم مقام تے دفن کر ڈتا گیا۔ ۱۸ جنوری کوں ایہہ افواہ عام تھی گئی جو ترے قبریں ڈٹھیاں، کنین۔ اتے لومبا کوں ہلاک کر ڈتا گئے۔ ایس خبر دے عام تھیون نال دفن کرن والی ٹیم تے ہک خون سوار تھی گیا۔ اتے ول لاشاں کڈھ تے روڈ پشا (زمبابوے) دی سرحد نال وچ دفن کیتا گیا۔ مگر اوندے باوجود لومبا دا خون

ٹیم تے حکومت تے سوار ہا۔ اتے انھیں لاشیں کوں ولا کڈھیا گیا۔ بلجیم دے کمشنر Gernard Soete ہک ٹی وی پروگرام وچ تسلیم کیتا جو اوں تے اوندے بھرا لاشیں کوں ڈو دفعہ دفن کیتا۔ لومباردا ایہہ قول قاتلیں دے دماغ وچ پھردا کھڑا ہا۔
 Even dead, I am still threat to them. ات واسطے لاشیں کوں کڈھ تے کہاڑے نال انھیں دے ٹوٹے کیتے گئے۔ (شیت ایہہ دڈے زوردا کم ہا۔ ٹوٹے کرن والے فلم وچ پگھر و پائی نظر دن) ٹوٹے کرن دے باد انھیں ٹوٹیں کوں سلیفورک ایسڈ نال بھریں ڈرم وچ سٹ ڈتا گیا۔ تاکہ او تحلیل تھی و نجن۔ ایندے باد اوکوں بھالا ڈتی گئی۔ اتے انھیں دے کپڑے وی ڈرم وچ سٹ ڈتے گئے۔ فلم وچ بھادے ایہ اُچے اُچے شعلے آسمان نال گالھیں کریندے نظر دن۔ لومباردا آکھیا ہامیڈے قتل کرن نال تاریخ انھیں دے ہتھوں تلک ویسی۔ اتے باد وچ کانگو بے امن تھی گیا تے شو بے، کاسا یووتے کرنل موبوتو جلا وطنی دی موت مرے۔

دنیا بھردی لعنت اتے عوامی دباؤ تے اوندے ہک قاتل صدر موبوتو کوں لومباردا کوں ملک دا ہیرا تے بانی قرار ڈیوٹا پیا۔ باد وچ اوندی ہک قابل دید میموریل تیار تھی۔ اوندے کمرے وچ لومباردا مجسمہ نصیب کیتا گیا۔ ایندے علاوہ دارالخلافہ کنشاسا وچ ہک سڑک دے چبوترے اتے اوندایا مجسمہ عوام کوں ہتھ کھڑا کرتے سلام کریندا کھڑے۔ کانگو دی ہک ٹردی پھردی پینٹرز دی ٹیم لومباردا دیاں پینٹنگز بٹایاں۔ جیہڑھیاں اہ فریقن اربن آرٹ وچ خصوصی حیثیت رکھدن۔ اہ کانگو وچ کوئی سیاسی پارٹی اونداناں گھدے بغیر الیکشن نہیں کھٹ سگدی۔ لوک اوندی پینٹنگز کوں آپٹے گھریں لاتے اتے آپٹے ہالیں داناں لومباردا کھ تے خوشی محسوس

کریندن۔

لومبادے قتل دے پچھوں سامراجی ممالک دی ہک وڈی سازش بنی۔
 جسیں آپنے ایجنٹس موبوتواتے شوہے نال رل تے تیار کیتی۔ ایہ سامراجی ممالک
 لومبادے کانگودے اتحاداتے افریقن نیشنل ازم کنوں خوفزدہ ہن۔ انھیں کوں ڈراہو
 ایہہ سامراج دشمنانہ رویہ سارے افریقہ وچ نہ کھنڈ ونجے۔ بلجیم اتے امریکہ ڈوہیں
 رل تے لومباکوں ختم کرن دا فیصلہ کیتا۔ سی، آئی، اے دے ذریعے امریکہ دے
 نائب سیکریٹری فرانک کارلوسی ایہہ کم سرانجام ڈتا۔ ایندے واسطے بلجیم تے امریکہ رقم
 فراہم کیتی۔ اتے امریکی صدر آرن ہاورز ہر فراہم کیتی جو ایہہ لومبادے نو تھ پیسٹ
 وچ رکھی ونجے۔ لیکن باد وچ ایہہ فیصلہ ترک کر ڈتا گیا اتے اوکوں فائر سکوڈ دے
 ہتھوں ماریا گیا۔

لومبادا قتل اتے کانگودے حالات ایہہ ظاہر کریندن جو ملکیں کوں آزادی
 ڈیون دے باد سامراجی ملک نو آزاد ملکیں دے وچ انتشار پاتے آپنے ایجنٹس دے
 ذریعے خفیہ طور تے حالات خراب کریندن۔ شہیت ات واسطے لومبادے ہم عصر فرانز
 فینن آکھیا جو بعض ملکیں دے حالات آزادی کنوں باد زیادہ خراب تھی گئیں۔

فلم لومبا فرانسیسی زبان وچ بٹائی گئی ہے۔ کانگودے حالات خراب ہوون
 دی وجہ کنوں ایہہ فلم زمبابوے اتے موزمبیق وچ تیار کیتی گئی۔ ول ۱۴، مئی ۲۰۰۰، کوں
 ریلیز تھئی۔

ایں فلم دا ڈائریکٹر راول پیک ہے۔ اتے ایندے پروڈیوسرز ژاک بڈون
 تے راول پیک ہن۔ ایں فلم دی کہانی پاسکل بونٹرن، ایڈل سائن اتے راول پیک

رل تے لکھی ہے۔ ایندا میوزک کوڈرو ہیٹ ترتیب ڈتا ہے۔ ایندی تیاری وچ فرانس، جرمنی، بیلجیم اتے ہٹی حصہ رلایا۔ (اتھاں یاد رہے جو ۲۰۰۲ء وچ بیلجیم لومبادے قتل دی کانگو دے عوام کنیں معافی منگی)۔

فلم دی کہانی لومبادی زندگی دے تقریباً آخری پنج چھی مہینے تیں مشتمل ہے۔ جڈاں او باقاعدہ آزادی دی کوشش شروع کریندے اتے دل قتل تھی ویندے۔ فلم دے کچھ کردار ایں ہن۔

پیترس لومبادا   کاسٹرک لوکانسی

جوزف موبوتو   الیکس ڈسکاس

جوزف کامادوبو   ماکا کوٹو

شو بلے   پاسکل زونگی

پاولین لومبادا (لومبادی ذال)   مریم کالیا

ایہہ فلم مختلف تقریبات وچ وی ریلیز تھئی۔ ایہہ افریقی ممالک دے علاوہ بیلجیم، فرانس، سوئزرلینڈ، کینیڈا اتے امریکہ وچ بے شمار لوکیں ڈٹھی امریکہ وچ پہلی وار ایں فلم چھی لکھ چورا سی ہزار ڈالر کمائے۔ ایہہ فلم HBO تے وی ریلیز کیتی گئی۔

ایں فلم تے کچھ تنازعات وی کھڑے تھے۔ جڈاں جو فرانسک کارلوسی جیرھا اوں وقت امریکی سفارت خانے وچ نائب سیکرٹری ہا امریکہ دی طرفوں لومبادا دے قتل دی سازش وچ حصہ گھدا اوں HBO توں او منظر ہٹاؤن دا آکھیا۔ جیندے وچ کانگو تے بیلجیم دا ہک گروپ لومبادا کوں منظر توں ہٹاؤن دا پروگرام بٹیدے۔ کارلوسی دے مطابق امریکہ ایں سازش وچ براہ راست ملوث نہ ہا۔ ہک روایت دے مطابق

بالکل حقیقی لگدے۔

الیکس ڈسکاس، ما کا کوٹو تے مریم کالیادی آپٹے آپٹے کردار بالکل حقیقی انداز
 وچ نبھائیں۔ اتے کھائیں وی انھیں وچ مصنوعی پن نظر نہیں آندا۔ جیرھے فلم
 آپٹے خاتمے تے آندی اے اتے لومباتے اوندیں سنگتیں کوں ہلاک کرن واسطے
 گھدی ویندے ہوندن۔ تاں سکرین تے ہولے ہولے ایہہ تحریر اُبھردی
 ہے۔ (لومبادی چھیکڑی تحریر ہے)

”توں کٹانگا وچ اون رات بارے کڈا ہیں نہ جان سہکس۔
 توں پالیں کوں ہر گالھ نہ ڈسیں انہیں کوں سمجھ کوئینا اوسی۔ انہیں
 کوں صرف اتنا ڈسیں میں فقط 50 سالیں کیتے آیا ہم۔ انہیں
 کوں ڈسیں جیرھا اساں اپٹے ملک کیتے چاہندے ہاسے ڈوجھے
 لوک نہ چندے ہن۔ پیاری ترین پاؤلین! جڈاں توں ایہا کھر
 پڑھدی پئی ہوئیں میں جیندا کوئیناں ہوساں۔ میڈے پالیں
 کوں ڈسیں کانگودا مستقبل روشن ہے، ایہ انہیں داکم ہے جو ساڈی
 عظمت کوں بحال کرن۔ انہیں کوں ڈسیں اپٹی پورحیت دے
 دوران میں ہک لکھلے کیتے وی ایس گالھ تے شک نہیں کیتا جو او
 مقصد پورا کوئینا تھیسے جیندے کیتے میں اپٹی زندگی قربان کیتی
 ہے۔“

لومبا پوسٹ کالونیل عہد دا نمائندہ ہا۔ پوسٹ کالونیل عہد دیاں ڈوجھو صیات
 ہن۔ ہک تاں نو آبادیاتی حکمرانیں کنوں ازادی حاصل کرن اتے انھیں دی تہذیب

تے ثقافت کنوں جان چھڑاؤں۔ اتے ڈوجھا آپٹے ماضی دی تاریخ، تہذیب اتے ثقافت دا احیا۔

پیٹرس لومبا آپٹے ملک کوں بلجیم دے بادشاہ کنوں کانگو دے عوام کوں آزادی وی ڈیوائی اتے آہٹی مقامی تہذیب تے ثقافت دے احیاء دی کوشش وی کیتی۔ اوندی تقریریں وچ اساکوں بانو ضرب الامثال دا اظہار ملدے۔ اتے او آپٹے ہک خطاب وچ آپٹے دوستیں کنوں بانو دانش دی اپیل کریندے۔

ایہہ فلم جتھاں لومبادی سیاسی جدوجہد اتے اوں دے افسوس ناک انجام کوں نشا بر کریندی ہے۔ اتھاں سامراجی ملکیں دے جبر تے استحصال دے علاوہ انھیں دے اتجہنیں دیں سازشیں کوں وی بے نقاب کریندی ہے۔ میڈا خیال ہے جو ایہ فلم مہارت تے دیانتداری نال بٹائی گئی ہے۔

مصنف دیاں کتاباں

- ۱- تلو اوڑے
- ۲- نتارے
- ۳- لکھے
- ۴- سرائیکی ادب وچ معنی دا پندھ
- ۵- سرائیکی قاعدہ
- ۶- سرائیکی رسم الخط کی مختصر تاریخ
- ۷- سرائیکی زبان اوند ر سم الخط اتے آوازاں
- ۸- لسانی مضامین
- ۹- سرائیکی زبان اتے لسانیات
- ۱۰- چل سرمست
- ۱۱- بیدل سندھی
- ۱۲- حمل لغاری
- ۱۳- سرائیکی قومی سوال
- ۱۴- سرائیکی لوک موسیقی (آون والی کتاب)
- ۱۵- سرائیکی وچ حاشیہ نشین تشدید (آون والی کتاب)
- ۱۶- اشوالال دا شعری وژن (آون والی کتاب)
- ۱۷- سرائیکی فکشن تے ایندی شعریات (آون والی کتاب)
- ۱۸- دیونسی تے اپولونی: کجھ تاریخی ڈرامے (آون والی کتاب)
- ۱۹- ہک خواب (ناول) (آون والی کتاب)

اسلم رسولپوری سرائیکی ادب دے روایت شکن تے عہد ساز نقاد ہن۔ انہیں دے تنقیدی وچار وچ مابعد نوآبادیاتی Turn سرائیکی ادب دی اہو کی تاریخ وچ نواں پکھ وا کہتے۔ ”سرائیکی تنقید تے مابعد نوآبادیاتی نظریہ“ دے نظریاتی وژن تے ساڈی روایتی تنقید دی فکر دے درمیان Epistemic Break موجود ہے۔ مابعد نوآبادیاتی تنقید فن تے حسن دے تجربیدی معیار کوں رد کرتے کہیں قوم دے ادب کہتے اوندی منفرد کلچرل سچاں کوں منڈھلی قدر داد درجہ ڈیندی ہے۔ مابعد نوآبادیاتی دور وچ نقاد تے لکھاری دا انحصار ادبی مشترک ثقافت تے ہون پاروں نقاد ادیب دی پڑی کہتے مخالف ہوا دی بجائے اوندی ہمسفر ہے جیڑھا ادبی مہم جوئی کہتے مہیزر دا کم ڈیندے۔ مابعد نوآبادیاتی تنقید ہک ریڈیکل تصور ہے جیندے مطابق ادب وا لگی تنقیدی ثقافتی پریکٹس ہے۔

”سرائیکی تنقید تے مابعد نوآبادیاتی نظریہ“ دیں تنقیدی لکھتیں وچ مغربی تہذیبی جبردی مذمت پاروں اسلم رسولپوری ہک دور اندیش نقاد نظر آندن۔ انہیں دے خیال وچ سامراجیت دی ثقافتی بالادستی ڈھلیں تے نکلیں ثقافتیں کہتے موت واسنیہا ہے تے سامراجی طاقت دا مقابلہ صرف سابقہ محکوم قومیں دی آپت وچ سانجھ نال تھی سکدے۔ ایہا وجہ ہے اسلم رسولپوری ایں کتاب وچ سندھی ادب تے افریقی ادب نال سرائیکی ادب دے ڈائیلاگ دا منڈھ ہدھے۔ سرائیکی قوم دا لگوں انہیں قومیں دی صدیں پرانی Identity کوں سامراجیت دی ڈیپننگلیندی دیندی ہے۔

ایں کتاب وچ اسلم رسولپوری خواجہ فرید دی کافی دی رد تشکیل دے علاوہ نویں سرائیکی شاعریں وچ مابعد نوآبادیاتی تجربے دے خد وخال سامنے گھن آندن۔ انہیں دے خیال وچ سامراجی طاقتاں گلوبلائزیشن نال ہک سستی سوچ دا ہوکالا تے ادبی ثقافتی بالادستی قائم رکھن چہدین۔ مابعد نوآبادیت ایں ثقافتی بالادستی دی مخالف ہے۔ ات واسطے مابعد نوآبادیاتی نظریہ بذلتہ تنقیدی زاویہ ہے۔ روایتی تنقیدی شعور کونوں ہٹ تے مابعد نوآبادیاتی تنقیدی شعور سکھٹی ادبی قدریں دی شناس نہیں ڈیندا بلکہ تنقیدی جہت وی ڈیندے۔ جیندے نال ساڈی ادب دا جمالیاتی تجربہ ڈنگھا تھیندے۔ اسلم رسولپوری دیں کچھلیں چار تنقیدی کتابیں دا لگوں ایں کتاب دا intended قاری دی جدید ادب تے تنقید دانہی ہے۔